

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Karolina Mosiej-Zambrano

Muzealizacja obiektów zamkowych

Dziedzictwo historyczne w perspektywie współczesnej muzeologii na przykładzie prywatnych obiektów zamkowych w Polsce

Rozprawa doktorska

Promotor: prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Hennel

Promotor pomocniczy: dr Piotr Popławski

Białystok, rok 2023

1. Wstęp	8
1.1 Zakres i struktura pracy badawczej	8
1.2 Analiza stanu badań	13
1.3 Metodologia badawcza - analiza obiektu oraz określenie aktualnego stanu muzealniczego badanych przestrzeni ekspozycyjnych	29
1.4 Terminologia - określenie zakresu badań w perspektywie fenomenu odbudowy i rekonstrukcji prywatnych obiektów zamkowych w Polsce	42
1.5 Zabytek w polskim aspekcie prawnym	49
1.5.1 Status prawny opracowanych obiektów zamkowych w Polsce	52
2. Muzealizacja - definicja pojęcia	56
2.1 Muzeum - definicja, funkcjonalność, działalność	56
2.2 Muzeum prywatne w polskim aspekcie prawnym	59
2.3 Muzealizacja	62
2.4 Odbudowa i muzealizacja prywatnych obiektów zamkowych w Polsce	64
3. Muzealizacja obiektu pozbawiona priorytetu usługowego z całkowitym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Chudowie	77
3.1 Historia zamku w Chudowie	77
3.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	81
3.3 Przestrzeń zewnętrzna	88
3.4 Podsumowanie	89
4. Muzealizacja obiektu nastawiona na priorytet usługowy, z częściowym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Tykocinie, Bobolicach i Rynie	91
4.1 Historia zamku w Tykocinie	91
4.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	95
4.3 Przestrzeń zewnętrzna	99
4.4 Podsumowanie	99
4.5 Historia zamku w Bobolicach	101

4.6 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	103
4.7 Przestrzeń zewnętrzna	106
4.8 Podsumowanie	107
4.9 Historia zamku w Rynie	109
4.10 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	114
4.11 Przestrzeń zewnętrzna	117
4.12 Podsumowanie	118
5. Muzealizacja obiektu z priorytetem usługowym nieszanującym warstwy historycznej na przykładzie zamku w Giżycku oraz Wytrzyyszczce	120
5.1. Historia zamku w Giżycku	120
5.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	123
5.3 Przestrzeń zewnętrzna	124
5.4 Podsumowanie	124
5.5 Historia zamku Tropsztyn w Wytrzyyszczce	124
5.6 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania	128
5.7 Przestrzeń zewnętrzna	134
5.8 Podsumowanie	134
6. Zamek Odescalchi w Bracciano - case study muzealizacji obiektu z zachowaniem warstwy historycznej wraz z częściowym priorytetem usługowym	137
6.1 Historia zamku w Bracciano	137
6.2 Ekspozycja oraz system muzealizacyjny zamku Odescalchi	142
7. Zakończenie	146
Aneks	159
Zdjęcia i ilustracje	159
Wywiady	249
Wykaz zdjęć i ilustracji	254
Bibliografia	265

Podziękowania

Przede wszystkim moje podziękowania i wdzięczność kieruję do Pani prof. dr hab. Teresy Chynczewskiej - Hennel, wspaniałej naukowiec i pedagog, która swoją wiedzą, cierpliwością i profesjonalizmem nie tylko przyczyniła się w sposób znaczący do realizacji pracy, ale także obdarzyła mnie ogromnym zaufaniem i serdecznością.

Dziękuję także mojemu promotorowi pomocniczemu dr Piotrowi Popławskiemu za wsparcie, wyrozumiałość oraz cenne uwagi.

Praca niniejsza nie mogłaby powstać, gdyby nie życzliwość wielu Osób z Wydziału Historii i Stosunków Międzynarodowych na Uniwersytecie w Białymstoku. Dzięki Państwu Dziekanom oraz Kierownikowi Studiów Doktoranckich udało się zrealizować mój projekt badawczy. Mogłam również uczestniczyć w wielu ciekawych zajęciach przewidzianych w programie dla doktorantów. Słowa podziękowania kieruję do Państwa Profesorów – Joanny Sadowskiej, Krystyny Szelańskiej, Wojciecha Śleszyńskiego oraz obecnego Dziekana Pana Tomasza Mojsika.

Szczególne podziękowania składam także mojemu mężowi oraz wielu przyjaciołom (zwłaszcza Karolinie Kraszewskiej) za okazaną cierpliwość i nieograniczone wsparcie.

Abstract

Musealisation of castle buildings. Historical heritage in the perspective of modern museology on the example of private castle buildings in Poland is a work that presents the current state of historic castle ruins purchased by private individuals, foundations or companies. It indicates to what extent the ruins included in the register of monuments have been changed and what buildings were built in their place. It consistently analyzes their interiors and their level of accessibility to the public, by creating museum structures in the form of separate rooms, sightseeing paths or their complete absence. This work defines and considers the forms that the existing museum structures have acquired, taking into account the modern possibilities and development of museology in Poland. The castles analyzed are located in Tykocin, Bobolice, Chudowo, Giżycko, Ryn and Wytrzyyszczka. These objects have been selected, among others, on the basis of their activities in the tourist and educational sphere, as well as available studies and information on their reconstruction and arrangement. The inspiration and starting point of a given work is the museum structure in the castle of Odescalchi in Bracciano, which is also presented as a case study.

I try to present the situation of museums, museum spaces or exhibition paths (also called sightseeing paths) occurring in the above-mentioned castle buildings, knowing that their owners are not legally forced to present the interiors to the public. I indicate whether such spaces exist, how they are organized, what collections they include, and why the possible lack of scientific background or experience, which is certainly not a problem in state museums, does not prevent the creation of a museum exhibition containing showcases, signatures or even the above-mentioned sightseeing paths. Therefore, I try to answer the following questions: Do private castles known today have any exhibitions? How do they work? How many of them are there? Who manages them? Who manages the collections? Who prepares the path of sightseeing?

The analysis of museum spaces in this paper may encourage other researchers to compare working state museums with their private equivalents. I also hope that it will develop an ongoing debate on the merits of reconstruction or revitalization of castles or castle ruins in Poland. My main goal, however, is to present the already existing museum resources of rebuilt objects, knowing that this practice is getting wider in Poland. Private museums often have significant collections, thanks to which they become an invaluable historical and artistic

testimony. Therefore, it is not surprising that some of the private investors, who decided to rebuild or revitalize the castle building or its ruins, did not forget to create a space that would represent it historically or artistically.

1. Wstęp

1.1 Zakres i struktura pracy badawczej

Odkąd ewolucja człowieka doprowadziła do świadomości, że przeszłość posiada niezwykłą wartość, nie tylko wobec teraźniejszego bycia, ale także dla przyszłych pokoleń, muzeum stało się niemalże miejscem kultu i otoczyło się magiczną aurą.

Muzeum, według słownika PWN, to “instytucja gromadząca, przechowująca i konserwująca zbiory z różnych dziedzin kultury, sztuki, nauki lub techniki i udostępniająca je publiczności w formie wystaw”¹. Najważniejsze aspekty tego znaczenia występują w zdaniu *udostępniająca je publiczności w formie wystaw*. Słowo udostępnienie wyraża intencję przekazania informacji i wiedzy.

Rozprawa doktorska ma na celu analizę stanu zrekonstruowanych lub odbudowanych obiektów zamkowych znajdujących się w posiadaniu podmiotów prywatnych dla obecnych potrzeb muzealnictwa. Dane obiekty znajdują się na terenie całej Polski, są całościowo lub częściowo wpisane do Rejestru Zabytków oraz wszystkie są posiadłościami prywatnymi. Zainteresowały mnie zamki znajdujące się w Tykocinie, Bobolicach, Chudowie, Giżycku, Rynie i Wytrzyaszczce. Są to obiekty, które zostały wybrane m.in na podstawie ich działalności w sferze turystycznej i edukacyjnej oraz dostępnych opracowań i informacji na temat ich odbudowy i aranżacji. Szersza perspektywa dotycząca wyboru opracowanych obiektów znajduje się w podrozdziale zatytułowanym *1.3 Metodologia badawcza - analiza obiektu oraz określenie aktualnego stanu muzealniczego badanych przestrzeni ekspozycyjnych*. Staram się przedstawić sytuację muzeów, przestrzeni muzealnych lub ścieżek ekspozycyjnych (zwanych także ścieżkami zwiedzania) występujących w wyżej wymienionych obiektach zamkowych, wiedząc że ich właściciele nie są prawnie zmuszeni do przedstawienia wewnątrz publiczności. Wskazuję czy takie przestrzenie istnieją, w jaki sposób są organizowane, jakie kolekcje się w nich znajdują i w jaki sposób ewentualny brak zaplecza naukowego lub doświadczenia, których nie brakuje w muzeach pod państwową kontrolą, nie powstrzymuje od powstania ekspozycji muzealnej zawierającej gabloty, podpisy czy nawet wyżej wymienione ścieżki zwiedzania. W

¹ Definicja muzeum, *Słownik języka polskiego*, www.sjp.pwn.pl/sjp/muzeum;2568685.html, (dostęp dn. 07.01.2020 r.)

związku z czym, nasuwają się następujące pytania: Czy znane nam dzisiaj zamki prywatne posiadają jakiegokolwiek ekspozycje? Jak one funkcjonują? Ile ich jest? Kto nimi zarządza? Kto zarządza kolekcjami? Kto przygotowuje ścieżkę zwiedzania? Co to znaczy, że muzeum jest prywatne i jak się ono odróżnia od potocznie pojętego muzeum publicznego?

Analiza przestrzeni muzealnych w niniejszej pracy być może zachęci innych badaczy do porównania działających muzeów państwowych do tych prywatnych. Mam także nadzieję, że rozwinie trwającą debatę nad zasadnością odbudowy, rekonstrukcji czy rewitalizacji zamków czy zamkowych ruin w Polsce. Moim głównym celem jest jednak przedstawienie już istniejących zasobów muzealnych odbudowanych obiektów, wiedząc że ta praktyka jest w Polsce coraz szersza. Prywatne muzea często posiadają znaczące kolekcje, dzięki którym stają się bezcennym świadectwem historycznym i artystycznym. Nie dziwi więc, iż część prywatnych inwestorów, którzy zdecydowali się na odbudowę czy rewitalizację obiektu zamkowego czy jego ruiny, nie zapomniało o stworzeniu w niej także przestrzeni, która będzie je historycznie lub artystycznie reprezentowała.

Potrzeba stworzenia przestrzeni muzealnej w obiekcie, który tego nie wymaga z powodów prawnych, historycznych czy osobistych, wpisuje się w fenomen muzealizacji. W potocznym, oraz w mojej ocenie błędnym znaczeniu muzealizacja jest rozumiana “jako przekształcenie obiektu żywego i używanego w obiekt muzealny, wykluczony z kontekstu, unieruchomiony poprzez sztywne reguły muzeum (...)”². W niniejszej pracy podkreślam ewolucję fenomenu muzealizacji oraz przedstawiam go w świetle badanych obiektów, gdyż badane zamki różnią się przede wszystkim formą własności. Konsekwentnie także opisane ekspozycje odzwierciedlają naturę danego obiektu. Zamek w Rynie, który jest własnością spółki i generalnie wypełnia rynek hotelarski, stworzył własną ekspozycję na podstawie zachowanych elementów architektonicznych i ograniczonego zasobu eksponatów. Nie wydzielił żadnej odrębnej przestrzeni, gdzie jego historia mogłaby być przedstawiona. Z drugiej strony, zamek w Chudowie, będąc własnością fundacji, w której działają pasjonaci oraz historycy, stworzył z odbudowanego obiektu prawdziwą przestrzeń muzealną. Nie istnieje tam bowiem żadna przestrzeń prywatna, obiekt nie ma charakteru komercyjnego. Dlatego też zamek w Chudowie posiada ścieżkę zwiedzania, sale ekspozycyjne, liczne eksponaty oraz wspiera swoją działalność badaniami naukowymi i archeologicznymi.

² D. Folga-Januszewska, *Muzeum: fenomeny i problemy*, Kraków 2015, s.109

Kolejnym zasadniczym pytaniem, na które spróbuję odpowiedzieć w niniejszej pracy jest: czy powyższe muzea lub kolekcje są w jakikolwiek sposób wspierane przez prawo polskie? W jakiej mierze przestrzenie muzealne wliczają się w całkowity dochód? Przykład zamku w Bobolicach jest niezbędny: obiekt utrzymuje się również dzięki dochodom generowanym przez restaurację i hotel znajdujące się u stóp zamku a nie w jego murach. Godzinne oprowadzanie kilkunastu turystów może tylko w niewielkim stopniu wesprzeć utrzymanie tak dużej inwestycji. Czy w momencie uzyskania wsparcia finansowego i naukowego od strony państwa, dane obiekty polepszyłyby sytuację własnych przestrzeni muzealnych?

Początkowym zagadnieniem, które wpłynęło na rozpoczęcie badań nad pracą doktorską było stwierdzenie istnienia muzeów lub ekspozycji w obiektach zamkowych, które w świetle prawa pozostają zabytkiem, lecz są własnością prywatną. W dużej mierze odbudowa lub rekonstrukcja takich obiektów jest nierozłącznie powiązana z ich stanem prawnym (własnością prywatną). Obiekty, które dotyczyło powyższe zagadnienie są de facto dowodem wielowarstwowości historycznej, kulturalnej i architektonicznej³. Ich widoczna ewolucja i rozbudowanie w przestrzeni wieków, udowadnia postęp oraz zachodzące zmiany, a współczesna adaptacja jest kolejnym etapem ich wieloletniego istnienia. Właśnie dlatego, dodatkowymi zagadnieniami, które doprowadziły do powstania niniejszej pracy było uwzględnienie zabytkowości obiektów przez ich właścicieli oraz utrata “historyczności” obiektu w przypadku kiedy nie istnieje w nim przestrzeń ekspozycyjna.

Podkreślając więc wartość zabytkową obiektów zamkowych poprzez udostępnianie ich wewnątrz za pomocą ekspozycji, można stwierdzić iż nawet odbudowane obiekty nie tracą całkowicie swojej tkanki historycznej i mogą funkcjonować na rzecz społeczeństwa: “Główną wyróżniającą cechą muzeum zamkowego lub pałacowego jest jego wyodrębnienie w przestrzennym założeniu zamkowym lub pałacowym. Każde takie muzeum nawiązując do słów D. Folgi-Januszkowskiej jest mikroświatem. Jest ono opowieścią, o konkretnym miejscu, ludziach, wydarzeniach i wartościach. Niekiedy jest tak, że w tych muzeach eksponaty i ich układy sensowne funkcjonują choć częściowo w swoich pierwotnych kontekstach”⁴.

Konsekwentnie można postawić hipotezę że obiekty zamkowe (bez względu na to czy zostały odbudowane czy przeszły procedurę renowacji i remontu) bez przestrzeni muzealnej lub ścieżki

³ M. Hislop, *Jak czytać zamki. Krótki kurs wiedzy o fortyfikacjach*, Warszawa 2018, s. 8.

⁴ K. Obłąkowska, *Muzea zamkowe i pałacowe w Polsce. W świetle pozytywnych efektów zewnętrznych ich działalności*, Warszawa 2021, s.34.

zwiedzania tracą możliwość przedstawienia własnych “mikroświatów”, zaistnienia w sferze atrakcji turystycznej i przede wszystkim udostępnienia historii zabytkowego obiektu. Cytując K. Obłąkowską: “Muzeum może stać się atrakcją turystyczną. Pełnienie takiej roli nie jest celem muzeum, jednak współgra ona z funkcjami muzeum takimi jak: edukacyjna, udostępniania, unaoczniania, przedstawiania zbiorów publiczności, stymulowania rozwoju świadomości, wiedzy, wrażliwości, kreatywności i fundamentów pod samokształcenie wśród odwiedzających, kształtowania pamięci zbiorowej oraz rozrywkową”⁵.

Idea pracy badawczej na temat przestrzeni muzealnych w zamkach prywatnych powstała podczas wizyty z powiązaniem z Polską włoskim zamku Odescalchi w miejscowości Bracciano⁶, leżącej około czterdziestu pięciu kilometrów od Rzymu. Jego ekspozycja jest bardzo dobrym przykładem aranżacji zabytkowych przestrzeni zamkowych, nawet jeśli obiekt pozostaje prywatny. Oczywiście jest to tylko punkt wyjściowy do analizy polskich obiektów zamkowych, nawet jeśli nie jest możliwe porównanie tak odległych kontekstów. Jednak dobrą praktyką pozostaje zawsze inspiracja odpowiednimi rozwiązaniami muzealnymi a zamek Odescalchi z pewnością takową jest.

Praca doktorska ma na celu przedstawienie wybranych obiektów zamkowych we współczesnej perspektywie aranżacji ich przestrzeni ekspozycyjnych. Aby odpowiednio przyjrzeć się fenomenowi muzealizacji wyżej wymienionych zamków, praca doktorska przedstawia szeroki kontekst badanych obiektów.

W pierwszej kolejności zostały przedstawione dostępne badania, źródła i literatura dotycząca historii badanych zamków oraz ich obecnego stanu. W podrozdziale zatytułowanym *Stan badań* przedstawiam zakresy, z których czerpałam niezbędne informacje: są to źródła oraz opracowania, które dotyczą tematów dotyczących historii zamków, ich ewolucji na przestrzeni wieków, architektury, historii sztuki oraz przede wszystkim muzealizacji, muzeologii i szeroko rozumianej debaty na temat odbioru oraz rozwoju muzealnictwa w Polsce i na świecie.

W kolejnym podrozdziale została przedstawiona metodologia badawcza, która określa specyfikę wykonanych badań. Ze względu na charakterystykę badanych obiektów oraz brak podobnych analiz, w danym podrozdziale zostały wyjaśnione podjęte przeze mnie kroki, aby uzyskać jak najszerszy zarys obecnego stanu wybranych przestrzeni ekspozycyjnych oraz ogólnego stanu prywatnych obiektów zamkowych w Polsce. W konsekwencji uznałam za

⁵ Ibidem, s. 51.

⁶ Oficjalna strona internetowa zamku Odescalchi w Bracciano, www.odescalchi.it, (dostęp dn. 25.11.2022).

niezbędne przedstawienie zakresu terminologicznego, zaprezentowałam zabytek w kontekście polskiego prawa oraz status prawny obiektów zamkowych poddanych mojej analizie.

Rozdział pt.: *Muzealizacja - definicja pojęcia* jest teoretycznym opracowaniem fenomenu muzealizacji, obecnie funkcjonującej definicji muzeum oraz prawnymi aspektami prywatnych placówek muzealnych w Polsce. Największą częścią pracy badawczej są kolejne trzy rozdziały, w których są analizowane wybrane obiekty zamkowe. Rozdziały różnią się formą muzealizacji lub jej brakiem, w związku z czym w rozdziale zatytułowanym *Muzealizacja obiektu pozbawiona priorytetu usługowego z całkowitym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Chudowie* przedstawiam prace archeologiczne, budowlane i muzealne wykonane na zamku w Chudowie, podkreślając fakt, iż jest to obiekt, który nie posiada przestrzeni komercyjnych. W rozdziale pt.: *Muzealizacja obiektu nastawiona na priorytet usługowy, z częściowym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Tykocinie, Bobolicach i Rynie* przedstawiam sytuacje zamków, które posiadając przestrzeń ekspozycyjną w formie muzeum lub ścieżki zwiedzania, są głównie obiektami usługowymi. *Muzealizacja obiektu z priorytetem usługowym niezanikającym warstwy historycznej na przykładzie zamku w Giżycku oraz Wytrzyyszczce* to rozdział, w którym przedstawiam sytuacje obiektów, gdzie aspekt muzealny jest pominięty lub nieadekwatny do odbudowanej przestrzeni. Rozdziały opisujące poszczególne obiekty zamkowe rozpoczynają się zwięzłym opisem historii zamku tak, aby przedstawić zarys jego ewolucji na przestrzeni wieków. Następnie wykonałam analizę przestrzeni pod kątem muzealnym, której procedura jest przedstawiona w podrozdziale zatytułowanym *1.3 Metodologia badawcza - analiza obiektu oraz określenie aktualnego stanu muzealnego badanych przestrzeni ekspozycyjnych*, aby przedstawić obecny stan obiektu w perspektywie współczesnego użytkowania i zmian, które go dotknęły.

1.2 Analiza stanu badań

Do realizacji postawionych celów badawczych korzystałam z literatury poświęconej muzealnictwu oraz z badań wykonanych w ramach prac archeologicznych i konserwatorskich danych obiektów zamkowych. Szczególnie pomocne okazały się także zasoby Narodowego Instytutu Dziedzictwa⁷, które posiadają różnorodne materiały archiwalne oraz strona internetowa zabytek.pl, która jest serwisem pod opieką Narodowego Instytutu Dziedzictwa⁸, w którym dostępne są m.in. opisy zabytków, dokumentacje, archiwalne i aktualne zdjęcia obiektów.

Aby zagłębić się w tematykę muzealnictwa w Polsce i w Europie zapoznałam się przede wszystkim z polskimi zasobami muzealnymi oraz postawiłam pytania badawcze dotyczące liczby funkcjonujących muzeów, ich historii, ekspozycji i zbiorów. Skierowałam także moją uwagę na badania muzealnicze we Włoszech, które słyną z głębokiej analizy muzealniczej i muzeologicznej. W mojej ocenie niezbędne okazało się przedstawienie szerokiego merytorycznego tła poświęconego muzealnictwu, biorąc szczególnie pod uwagę metodologię, za odpowiednią w świetle zaplanowanych przeze mnie badań.

W związku z powyższym pomocne okazały się publikacje takie jak *Il territorio dell'architettura*, która ukazała się po raz pierwszy w 1966 roku i pozostaje nadal aktualna, uwzględniając jej ostatnią reedycję z 2008 roku wraz z przedmową Umberta Eco. W *Il territorio dell'architettura* autor zagłębia się w analizie funkcjonalności architektury, która finalnie powinna oddać sens i znaczenie otaczającym jej środowisku oraz odnaleźć metodę organizacji wiedzy⁹.

Po dwudziestu trzech latach, w 2015 roku, ukazała się ponownie publikacja pt.: *Museologia*¹⁰, która jest uważana za jedną z najważniejszych pozycji w środowisku muzeologicznym we Włoszech. Ten dość krótki traktat przedstawia m.in. niezbędną refleksję na temat relacji pomiędzy muzeum, odbiorcą a społeczeństwem, podkreślając jednocześnie czym jest muzeum w wyobraźni człowieka i jego współczesnym życiu.

⁷ Oficjalna strona internetowa Narodowego Instytutu Dziedzictwa, www.nid.pl, (dostęp dn. 12.01.2023).

⁸ Oficjalna strona portalu zabytek.pl, www.zabytek.pl, (dostęp dn. 24.11.2022).

⁹ V. Gregotti, *Il territorio dell'architettura*, Milano 2008, s. 16.

¹⁰ A. Lugli, *Museologia*, Milano 2015.

*Il mestiere dell'arte - Introduzione alla storia delle tecniche artistiche*¹¹, autorstwa Francesco Negri Arnoldi, to pozycja, która przedstawia ewolucję i historię najważniejszych technik artystycznych (freski, rzeźba, grafika, malarstwo, złotnictwo), relację między sztuką a nauką, zatrzymując się także przy analizie zawodu artysty oraz ludzkiego oka i perspektywy.

Kolejną ważną pozycją okazał się 45 t.czasopisma "Studi di Estetica" pt.: *Il museo oggi*. W publikacji znajdują się artykuły omawiające różnorodne aspekty muzealne mające przede wszystkim na uwadze sferę etyczną. Dzięki *Il museo oggi* ukazały się teksty: *Il problema centrale della fruizione museale*¹², *Dalla critica al museo al museo fai-da-te*¹³, *L'Opera e il suo luogo*¹⁴, *Gli architetti e un nuovo concetto di museo*¹⁵.

Opracowanie *Muzea w kulturze współczesnej* pod redakcją Anny Ziębińskiej-Witek i Grzegorza Żuka, ukazuje w dwóch częściach (*Ekspozycje muzealne - forma i treść* oraz *Edukacja i publiczność*) kompetentną i konkretną analizę aktualnego stanu muzealnictwa w Polsce. Warte podkreślenia są m.in. artykuły *Artefakty, symulakry, rekonstrukcje. Nowoczesne ekspozycje historyczne w zabytkowych wnętrzach*¹⁶, *Muzeum empatyczne. O zmieniającej się roli odbiorcy kultury we współczesnym świecie w opinii muzealników*¹⁷ oraz debata znajdująca się na końcowych stronach publikacji: *Jakich muzeów potrzebujemy?*¹⁸.

Dr hab. Anna Ziębińska-Witek to historyk, metodolog oraz pracownik Instytutu Kulturoznawstwa w Lublinie na Wydziale Historii i Archeologii. Autorka wielu publikacji poświęconych głównie teoretycznym problemom wiedzy o przeszłości oraz reprezentacji Holokaustu w historiografii, literaturze, filmie i muzeach¹⁹. Cenną publikacją okazał się także *Zwrot performatywny w muzeach – między teorią a praktyką*²⁰.

¹¹ F. Negri Arnoldi, *Il mestiere dell'arte. Introduzione alla storia delle tecniche artistiche*, Napoli 2007.

¹² F. Antinucci, *Il problema centrale della fruizione museale*, "Studi di estetica. Il museo oggi", t. 45, Bologna 2012, s. 27.

¹³ C. Subrizi, *Dalla critica al museo al museo fai-da-te*, "Studi di estetica...", op. cit., s.129.

¹⁴ G. Savelli, *L'Opera e il suo luogo*, "Studi di estetica...", op. cit., s.193.

¹⁵ A. Greco, *Gli architetti e un nuovo concetto di museo*, "Studi di estetica...", op. cit., s.213.

¹⁶ M. Grabowski, *Artefakty, symulakry, rekonstrukcje. Nowoczesne ekspozycje historyczne w zabytkowych wnętrzach*, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, Lublin 2015, s. 57.

¹⁷ E. Nieroba, *Muzeum empatyczne. O zmieniającej się roli odbiorcy kultury we współczesnym świecie w opinii muzealników*, [w:] *Muzea...*, op. cit., s.157.

¹⁸ *Jakich muzeów potrzebujemy?*, [w:] *Muzea...*, op. cit., s. 221.

¹⁹ A. Ziębińska-Witek, *Estetyki reprezentacji śmierci w ekspozycjach historycznych*, [w:] *Obóz muzeum. Trauma we współczesnym muzealnictwie*, red. M. Fabiszak, M. Owsiniński, Kraków 2013, s. 236.

²⁰ Eadem, *Zwrot performatywny w muzeach – między teorią a praktyką*, "Teksty Drugie", nr 1, 2014, s. 293-308.

Ważną pozycją w zakresie zasobów muzealnych w Polsce jest wydany we współpracy z Narodowym Instytutem Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów przewodnik *1000 muzeów w Polsce*²¹, którego autorem jest wybitna historyk sztuki, muzealnik Dorota Folga-Januszewska. Przewodnik przedstawia wszystkie instytucje, które zgodnie z polskimi przepisami posiadają miano muzeum dzięki rejestracji w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub mają uzgodniony z MKiDN statut, bądź działają zgodnie z regulaminem organizacyjnym nadanym przez jednostkę nadrzędną²². Podsumowując, ta niezwykła publikacja opisuje nie tylko muzea znane i renomowane, ale także muzea uczelniane, diecezjalne czy prywatne prowadzone przez stowarzyszenia, fundacje lub grupy wyznaniowe. Rewolucyjnym aspektem przewodnika Folgi-Januszewskiej jest przedstawienie każdej instytucji bez pomijania informacji dotyczących stałej ekspozycji, zbiorów czy dodatkowych działalności. Faktycznie, typowy układ noty poszczególnych muzeów rozpoczyna się standardowymi informacjami lokalizacyjnymi i komunikacyjnymi (miejscowość, dane teleadresowe, nazwa muzeum, nazwy oddziałów, itp.) lecz kontynuuje przedstawiając nie tylko historię i budynek muzeum, ale także stałą ekspozycję, dodatkową działalność oraz zbiory i kolekcje. Dzięki wykazowi stosowanych skrótów znajdującym się na samym początku publikacji, każdemu muzeum towarzyszy symbol określający kategorie posiadanych zbiorów.

Dr hab. Dorota Folga-Januszewska, prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (UKSW) to ceniona uczona w środowisku historyków sztuki, muzeologów i krytyków polskich. Autorka ponad 300 książek, katalogów, artykułów i opracowań w zakresie sztuki XX wieku, muzeologii, teorii sztuki od XVI do XX wieku oraz autorka scenariuszy 50 wystaw. Członek Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM oraz 8-osobowej grupy ekspertów EU ds. muzeów (Culture Unit)²³. Publikacje o szczególnej wartości oraz stanowiące inspirację dla niniejszej pracy to *Muzeum: fenomeny i problemy*²⁴, *Muzeologia neuronalna. Inne*

²¹ D. Folga-Januszewska, *1000 muzeów w Polsce. Przewodnik*, Olszanica 2011.

²² Ibidem, s. 5.

²³ Informacje o Dorocie Foldze-Januszewskiej na stronie internetowej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, www.ihs.uksw.edu.pl/sites/default/files/Pracownicy-materialy/folga-januszewska.pdf, (dostęp dn. 25.01.2020 r.).

²⁴ D. Folga-Januszewska, *Muzeum: fenomeny i problemy*, Kraków 2015.

*spojrzenie na muzeum XXI wieku*²⁵ oraz *Kultura, technologie i polityka. Muzeum w procesie rewitalizacji miejsc trudnych*²⁶.

Kolejną ważną w mojej opinii pozycją, która prezentuje polskie zasoby muzealnicze jest album pt.: *Muzea polskie*²⁷, który gromadzi rozmowy wielu ekspertów na temat różnorodnych placówek muzealnych. Wstępem jest wywiad Folgi-Januszczyńskiej z Andrzejem Rottermundem, którzy wspólnie analizują historię muzealnictwa i muzeów w Polsce oraz inne zjawiska i problemy dotyczące tej sfery. Tak jak widoczne jest w opisie opracowania: “album staje się niezbędny, by zrozumieć ideę współczesnego muzealnictwa”²⁸.

Niezwykle wartościowym źródłem wiedzy na temat szeroko pojętej muzeologii jest publikowana od 2011 roku seria zatytułowana *Muzeologia. Teoria-praktyka-podręczniki*. Seria jest odpowiedzią na współczesne zapotrzebowanie na książki, artykuły, podręczniki i dyskusje zajmujące się dyscypliną muzeologiczną i muzealniczą, szczególnie w świetle zmian i rewolucji, które widoczne są w Polsce w ostatnich dwóch dekadach. *Muzeologia* jest pod opieką wydawniczą TAI PWN UNIVERSITAS (Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych) we współpracy z Muzeum Pałacu w Wilanowie i Polskim Komitetem Narodowym ICOM. Seria “prezentuje interdyscyplinarne studia z zakresu muzeologii, rozumianej szeroko jako nauka o współczesnych muzeach, ich filozofii, etyce, misji, metodach działań, praktyce, zadaniach, wykorzystywanych technologiach”²⁹. Na potrzeby pracy doktorskiej wzięłam pod uwagę różnorodne tomy z serii *Muzeologia*. t. 14 *Muzea, Muzealia, Muzealnicy. Ważne rozmowy*³⁰ przedstawia szereg wywiadów z gośćmi I Kongresu Muzealników Polskich, który miał miejsce w Łodzi w kwietniu 2015 roku. Wszystkie rozmowy zostały przeprowadzone we wspólnym celu: przekazanie doświadczeń i wiedzy osób o znaczącym dorobku muzealnym. Warty podkreślenia jest wywiad z Andrzejem Rottermundem, profesorem nauk humanistycznych, dyrektorem Zamku Królewskiego w Warszawie w latach 1991-2015 oraz wybitnym muzeologiem i historykiem sztuki (*Od muz do muzealizacji*) oraz Wojciechem Suchockim, doktorem habilitowanym nauk humanistycznych, profesorem

²⁵ Eadem, *Muzeologia neuronalna. Inne spojrzenie na muzeum XXI wieku*, [w:] *Muzeum XXI wieku. Teoria i praxis*, materiały konferencji, Gniezno 2010, <http://www.neurohistoriasztuki.umk.pl/pliki/dfj1.pdf>, (dostęp dn. 23.11.2019).

²⁶ Eadem, *Kultura, technologie i polityka. Muzeum w procesie rewitalizacji miejsc trudnych*, [w:] *Muzeum jako atrakcja lokalna. Samorządowe Instytucje Kultury*, materiały konferencji, Warszawa 14-15 kwietnia 2011, s. 65-78.

²⁷ *Muzea polskie*, red. D. Folga-Januszczyńska, A. Rottermund, Olszanica, 2011.

²⁸ Ibidem.

²⁹ D. Folga-Januszczyńska, *Seria Muzeologia*, “Muzealnictwo”, nr 53, Warszawa 2012, s. 212-217.

³⁰ *Muzea, Muzealia, Muzealnicy. Ważne rozmowy*, red. P. Jaskanis, Kraków 2016.

Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM), dyrektorem Muzeum Narodowego w Poznaniu w latach 2000-2008 i historykiem sztuki (*Zachować osobliwość miejsca*)³¹.

t.11 *Organizacja Wystaw. Podręcznik dla muzeów, bibliotek i archiwów*³² jest polskim tłumaczeniem uznanej publikacji międzynarodowej ekspertki Fredy Matassa wydanej w Londynie w 2014 roku. Publikacja dzieli się na dwie główne części. Pierwsza część przedstawia w dziesięciu kluczowych etapach, w sposób obszerny i szczegółowy, proces organizacji wystawy rozpoczynając od powstania koncepcji i kończąc na jej zamknięciu oraz pozostawieniu spuścizny, druga zaś prezentuje rozbudowany i uzupełniający słownik pojęć.

Kolejną podstawową pozycją z wyżej wymienionej serii jest opracowanie autorstwa Doroty Folgi-Januszewskiej: *Muzeum: fenomeny i problemy*³³. Autorka już we wstępie wyraźnie określa powody, dla których niezbędne okazało się powstanie tego 10 tomu *Muzeologii*: „Żyjemy w czasach bezprecedensowej muzealizacji świata. Jest to jedno z najbardziej globalnych, a zarazem indywidualnych zjawisk początku XXI w. Muzea powstają na wszystkich kontynentach świata, obejmują swoimi działaniami wszystko, co powstało we wszechświecie, co stworzyła ziemiska natura i wymyślił człowiek”³⁴.

Publikacja jest podzielona na trzy główne części: pierwsza pt.: „Fenomen trwania” poświęcona jest przedstawieniu historii muzeum, jego ewolucji, zmian oraz języka, którym się posługuje. Druga podkreśla problemy związane z zakresem działalności muzeum dotykając tematów takich jak muzeum prywatne i publiczne, materia i wirtualność, neuromuzeologia oraz przedstawiając w rozdziale siódmym definicje muzeologii, muzeografii, muzealnictwa, muzealizacji i muzeum. Część trzecia, zatytułowana „Stalność zmian” zagłębia refleksję nad etyką, prawem i standaryzacją muzeum oraz rolą odbiorcy³⁵.

Uzupełniające dla potrzeb pracy okazały się wcześniej wydane tomy: nr 3 *Muzea, Wystawy, Wypożyczenia*³⁶ i nr 4 autorstwa Mirosława Borusiewicza *Nauka czy rozrywka? Nowa Muzeologia w europejskich definicjach muzeum*³⁷. Warty uwagi są także części, które

³¹ Ibidem, s. 7, 99, 107.

³² F. Matassa, *Organizacja wystaw. Podręcznik dla muzeów, bibliotek i archiwów*, Kraków 2015.

³³ D. Folga-Januszewska, *Muzeum: fenomeny i problemy*, Kraków 2015.

³⁴ Ibidem, s.7.

³⁵ Ibidem, s. 61, 71, 97, 103, 119.

³⁶ Eadem, *Muzea, Wystawy, Wypożyczenia*, Kraków 2012.

³⁷ M. Borusiewicz, *Nauka czy rozrywka? Nowa Muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków 2012.

analizują w sposób szczegółowy inne aspekty muzealne: *Muzeum Etyczne*³⁸, *Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych*³⁹ oraz *Zarządzanie zbiorami muzeum* autorstwa Fredey Matassa⁴⁰.

Bezcenną bazą wiedzy w literaturze polskiej dotyczącej muzealnictwa okazały się wydawnictwa dedykowane działalności muzealnej, muzeologii, muzealnictwu, ochronie zabytków, konserwacji, archeologii i historii sztuki. Dzięki czasopismom takim jak „Muzealnictwo”, „Ochrona Zabytków” czy „Informator Archeologiczny” uzyskałam nieograniczony dostęp do badań i analiz prac badawczych wykonanych w Polsce i za granicą (tzw. „study case” - studium przypadku), zagadnień niszowych, dyskusji oraz informacji dotyczących zmian w aspektach prawnych, kulturalnych i naukowych w Polsce.

Szczególną uwagę zwróciłam na czasopismo „Muzealnictwo”⁴¹, które ukazało się po raz pierwszy w 1952 roku i od 2011 roku jest wydawane przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Rocznik publikuje artykuły m.in. z zakresu aktów prawnych dotyczących działalności muzeów, historii kolekcjonerstwa oraz teorii i praktyki muzealnictwa, edukacji w muzeach, digitalizacji zbiorów muzealnych, architektury muzealnych siedzib, wystawiennictwa, konserwacji, oraz promocji⁴². Z okazji jubileuszu 60-lecia została także stworzona strona internetowa muzealnictwo.com, która ma na celu wsparcie działalności wydawniczej oraz skrócenie dystansu pomiędzy czasopismem a odbiorcą, szczególnie w świetle rocznego oczekiwania na kolejny numer oraz w związku z dynamicznym zwiększeniem się ilości i rodzajów tematów związanych z muzealnictwem. Szeroko pojęta dyskusja na temat muzeum, muzeologii, muzealnictwa ich rozwoju oraz ewolucji na tle ostatnich kilkudziesięciu lat jest wielowątkowo i zróżnicowanie przedstawiona w artykułach takich jak: *Muzea w Polsce 1989-2008*⁴³, *Muzeologia*, *Muzeografia*, *Muzealnictwo*⁴⁴, *Muzeum: definicja i pojęcie*, *Czym jest muzeum dzisiaj?*⁴⁵, *Dzieje i pojęcia muzeum i problemy współczesne - wprowadzenie do*

³⁸ *Muzeum Etyczne. Księga dedykowana profesorowi Stanisławowi Waltosowi w 85. rocznicę urodzin*, [red:] D. Folga-Januszewska, Kraków 2017.

³⁹ *Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych*, [red:] K. Wolska-Pabian, P. Kowal, Kraków 2019.

⁴⁰ F. Matassa, *Zarządzanie zbiorami muzeum*, Kraków 2012.

⁴¹ Oficjalna strona internetowa czasopisma „Muzealnictwo”, www.muzealnictworocznik.com, (dostęp dnia 26.11.2020).

⁴² Ibidem.

⁴³ D. Folga-Januszewska, *Muzea w Polsce 1989-2008*, „Muzealnictwo”, nr 50, Warszawa 2009, s.18-46.

⁴⁴ Eadem, *Muzeologia*, *Muzeografia*, *Muzealnictwo*, „Muzealnictwo”, nr 47, Warszawa 2006, s.9-14.

⁴⁵ Eadem, *Muzeum: definicja i pojęcie. Czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo”, nr 49, Warszawa 2008, s. 200-203.

dyskusji nad nową definicją muzeum ICOM⁴⁶, *Różnorodność muzeów w świetle definicji z Kioto*⁴⁷, *Muzeum w procesie, Wybrane tendencje w muzealnictwie XX wieku*⁴⁸, *Muzeum...i co dalej?*⁴⁹. Wartościowe okazały się także artykuły przedstawiające zagadnienia i problemy dotyczące pracy muzealników oraz kształtowania i organizacji przestrzeni wystawienniczej: *O potrzebie powstania polskiego słownika muzealników*⁵⁰ oraz *Percepcja wystawy a kształtowanie przestrzeni ekspozycyjnej*⁵¹, *Zawód "muzealnik". O zmianach prawnych w kontekście erozji roli muzealników*⁵², *Muzeum, gość i przestrzeń - potrzeby muzealnych gości a funkcje i sposoby kształtowania pozaekspozycyjnej przestrzeni muzealnej*⁵³. Szczególnie pomocne okazały się także artykuły o naturze prawnej oraz te przedstawiające dość nową dyskusję na temat muzeów prywatnych: *Przegląd zmian z 2018 r. ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz ustawy o muzeach*⁵⁴, *Nowelizacje ustawy o muzeach*⁵⁵, *Jak założyć prywatne muzeum?*⁵⁶ i *Chronić dziedzictwo, budzić emocje. Muzea prywatne we Francji*⁵⁷.

"Ochrona zabytków" to "specjalistyczne czasopismo poświęcone tematyce ochrony dziedzictwa kulturowego, konserwacji i badaniu obiektów zabytkowych. Zakres tematyczny publikowanych artykułów obejmuje zagadnienia teoretyczne i praktyczne z dziedzin: konserwacja i restauracja zabytków, historia sztuki, architektura i urbanistyka, architektura krajobrazu, archeologia, etnologia, prawo w ochronie zabytków, zarządzanie dziedzictwem"⁵⁸.

⁴⁶ Eadem, *Dzieje i pojęcia muzeum i problemy współczesne - wprowadzenie do dyskusji nad nową definicją muzeum ICOM*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020, s. 39-57.

⁴⁷ F. Mairesse, *Różnorodność muzeów w świetle definicji z Kioto*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020, s. 75-79.

⁴⁸ A. Tołysz, *Muzeum w procesie, Wybrane tendencje w muzealnictwie XX wieku*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020, s. 96-105.

⁴⁹ P. Majewski, *Muzeum...i co dalej?*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020, s. 106-109.

⁵⁰ A. Murawska, *O potrzebie powstania polskiego słownika muzealników*, "Muzealnictwo", nr 58, Warszawa 2017, s. 277-280.

⁵¹ K. Mordyński, *Percepcja wystawy a kształtowanie przestrzeni ekspozycyjnej*, "Muzealnictwo", nr 56, Warszawa 2015, s. 149-158.

⁵² A. Murawska, *Zawód "muzealnik". O zmianach prawnych w kontekście erozji roli muzealników*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020, s. 145-153.

⁵³ K. Mordyński, *Muzeum, gość i przestrzeń - potrzeby muzealnych gości a funkcje i sposoby kształtowania pozaekspozycyjnej przestrzeni muzealnej*, "Muzealnictwo", nr 53, Warszawa 2012, s. 102-108.

⁵⁴ R. Gola, *Przegląd zmian z 2018 r. ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz ustawy o muzeach*, "Muzealnictwo", nr 60, Warszawa 2019, s. 33-38.

⁵⁵ Idem, *Nowelizacje ustawy o muzeach*, "Muzealnictwo", nr 59, Warszawa 2018, s. 34-38.

⁵⁶ Idem, *Jak założyć prywatne muzeum?*, "Muzealnictwo", nr 49, Warszawa 2008, s. 11-15.

⁵⁷ A. Kluczeńska-Wójcik, *Chronić dziedzictwo, budzić emocje. Muzea prywatne we Francji*, "Muzealnictwo", nr 60, Warszawa 2019, s. 143-153.

⁵⁸ Oficjalna strona internetowa czasopisma "Ochrona zabytków", www.ochronazabytkow.nid.pl/pane/about/, (dostęp dn. 26.11.2020).

Czasopismo ukazuje się od 1948 roku. Od 1962 roku jest pod opieką redakcyjną Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Dzięki “Ochronie Zabytków” skorzystałam z wartościowych informacji znajdujących się w artykułach opisujących tzw. “case study”: *Zamek w Korzkwi - badania historyczne i ikonograficzne, projekt, etapy odbudowy*⁵⁹, *Konserwacja i odbudowa zamków, pałaców i dworów Kotliny Jeleniogórskiej w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*⁶⁰ oraz *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina. Konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie*⁶¹. Dodatkowo pomocne okazały się artykuły przedstawiające teorie dotyczące zabytków: *Autentyczność i integralność zabytków*⁶², *Zamki w polsce – problem określenia zasobu*⁶³ oraz ich aspekty współczesne: *Hotele w obiektach zabytkowych*⁶⁴, *Poznanie turystyczne jako element ochrony wartości dziedzictwa kultury*⁶⁵ oraz *Hotelarstwo jako sposób na rewitalizację zabytkowych obiektów militarnych pochodzących z XIX i XX wieku*⁶⁶. Niemniej ważne okazały się także artykuły dotyczące prawa i konserwacji zabytków. M.in są to: *Wywłaszczenie nieruchomości zabytkowej*⁶⁷, *Konserwacja ruin historycznych. Uwagi o metodzie*⁶⁸, *Zarys historii badań i konserwacji zabytków architektury obronnej w Polsce*⁶⁹, *Nieruchomości zabytkowe w rozumieniu ustawowym*⁷⁰, *Sytuacja prawna właścicieli obiektów zabytkowych*⁷¹.

⁵⁹ P. S. Szlezynger, *Zamek w Korzkwi - badania historyczne i ikonograficzne, projekt, etapy odbudowy*, “Ochrona Zabytków”, nr 3-4, Warszawa 2003, s. 5-24.

⁶⁰ A. Marcinów, *Konserwacja i odbudowa zamków, pałaców i dworów Kotliny Jeleniogórskiej w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, “Ochrona Zabytków”, nr 2, Warszawa 2015, s.41-63.

⁶¹ J. Żurawski, *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina. Konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie*, “Ochrona Zabytków”, nr 1- 2, Warszawa 2003, s. 5-33.

⁶² B. J. Rouba, *Autentyczność i integralność zabytków*, “Ochrona Zabytków”, nr 4, Warszawa 2008, s.37-57.

⁶³ I. Maławska, *Zamki w polsce – problem określenia zasobu*, “Ochrona Zabytków”, nr 4, Warszawa 2007, s. 81-92.

⁶⁴ R. Rouba, *Hotele w obiektach zabytkowych*, “Ochrona Zabytków”, nr 1-2, Warszawa 2004, s.143-164.

⁶⁵ R. G. Nowicki, *Poznanie turystyczne jako element ochrony wartości dziedzictwa kultury*, “Ochrona Zabytków”, nr 2, Warszawa 2016, s.105-127.

⁶⁶ W. Cudny, R. Rouba, *Hotelarstwo jako sposób na rewitalizację zabytkowych obiektów militarnych pochodzących z XIX i XX wieku*, “Ochrona Zabytków”, nr 3-4, Warszawa 2012, s.107-122.

⁶⁷ M. Dąbkowska, *Wywłaszczenie nieruchomości zabytkowej*, “Ochrona Zabytków”, nr 3, Warszawa 2008, s. 75-80.

⁶⁸ J. Tajchman, *Konserwacja ruin historycznych. Uwagi o metodzie*, “Ochrona Zabytków”, nr 4, Warszawa 2005, s. 27-46.

⁶⁹ J. Janczykowski, *Zarys historii badań i konserwacji zabytków architektury obronnej w Polsce*, “Ochrona Zabytków”, nr 3-4, Warszawa 2004, s. 51-64.

⁷⁰ A. Sławomirska, *Nieruchomości zabytkowe w rozumieniu ustawowym*, “Ochrona Zabytków”, nr 3-4, Warszawa 2004, s. 200-208.

⁷¹ P. Chlebowicz, *Sytuacja prawna właścicieli obiektów zabytkowych*, “Ochrona Zabytków”, nr 1-2, Warszawa 2004, s.124-127.

Kolejnym wartym uwagi czasopismem jest raport roczny Narodowego Instytutu Dziedzictwa (wcześniej Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków). Dodatkowo wzięłam pod uwagę: “Informator Archeologiczny”, “Raport” i “Kurier Konserwatorski” - są to czasopisma specjalistyczne, które zajmują się głównie tematyką archeologiczną oraz konserwatorską.

Istotne są również fundacje i stowarzyszenia zajmujące się muzealnictwem w Polsce i na świecie. W pierwszej kolejności jest ICOM⁷² (International Council of Museums), który na bieżąco pracuje nad rozwojem muzealnictwa na świecie. Jest to międzynarodowa organizacja muzeów i specjalistów zaangażowanych w zachowanie, zapewnienie ciągłości i przekazywanie wartości światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, obecnego i przyszłego, materialnego i niematerialnego. Organizacja została powołana do życia w 1946 roku i łączy ponad 37 000 członków i pracowników muzeów i instytucji muzealnych na terenie pięciu kontynentów. ICOM jest organizacją pozarządową. Składa się z 115 komitetów krajowych i 30 międzynarodowych poświęconych różnym specjalnościom muzealnym⁷³. Prowadzi swoją działalność w oficjalnych trzech językach: angielskim, francuskim i hiszpańskim. ICOM co roku organizuje setki wydarzeń i bierze udział w wielu działaniach. Najważniejszym wydarzeniem organizacji jest międzynarodowa konferencja ICOM, która odbywa się co trzy lata. Dużym osiągnięciem jest także zorganizowanie poprzez organizację Międzynarodowego Dnia Muzeum, który odbywa się co roku, około 18 maja⁷⁴. Wydarzenie istnieje od 1977 roku i w dniu dzisiejszym łączy około 30 000 muzeów, które dotychczas zorganizowały działania w ponad 120 krajach.

Należy podkreślić, że na międzynarodowej konferencji ICOM w Kyoto, która odbyła się we wrześniu 2019 roku, została przedstawiona i omówiona problematyka ponownego określenia “muzeum”⁷⁵. Do opracowania nowej definicji zostały zaproszone wszystkie państwa należące do organizacji. Przedstawienie propozycji miało być punktem wyjściowym do stworzenia nowego określenia i zrozumienia czym jest aktualnie muzeum. Zostało zebranych ponad 250 nowych definicji, które były opracowywane w celu uzyskania spójnego i uniwersalnego określenia instytucji muzeum⁷⁶. Chociaż finalnie podczas konferencji nie została opracowana

⁷² Oficjalna strona internetowa organizacji ICOM, www.icom.museum/en/, (dostęp dn. 26.11.2020).

⁷³ Misja i cele organizacji ICOM, www.icom.museum/en/about-us/missions-and-objectives, (dostęp dn. 21.12.2020).

⁷⁴ 18 maja to data, w której obchodzi się Międzynarodowy Dzień Muzeów.

⁷⁵ Definicja muzeum według ICOM, www.icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition, (dostęp dn. 22.11.2020).

⁷⁶ Ibidem, loc. cit.

jedna definicja, a tryb pracy nad jej stworzeniem został głęboko krytykowany przez wielu członków ICOM-u⁷⁷, te niezwykle przedsięwzięcie podkreśla, że muzeum jest dynamiczne i w ciągłej ewolucji oraz, że zmiany w zakresie muzealnictwa i jego odbioru są zauważalne i co najważniejsze, badane na bieżąco. Przełomowy moment nastąpił jednak podczas ostatniej konferencji ICOM, która miała miejsce w Pradze w sierpniu 2022 roku gdzie ostatecznie członkowie organizacji opracowali i przyjęli nową definicję muzeum⁷⁸.

Polska organizacja, która ma na uwadze muzealnictwo i jego rozwój to NIMOZ⁷⁹ (Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów) powstała w 2011 roku dzięki przekształceniu Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych. Misją NIMOZ-u jest kreowanie rozwoju i innowacyjności w obszarze zarządzania muzeami i zbiorami publicznymi w Polsce: “Będzie ona realizowana przez badanie i inicjowanie rozwiązań legislacyjnych, udzielanie wsparcia instytucjom muzealnym we wszystkich zakresach ich aktywności, tworzenie nowoczesnych programów naukowych, menadżerskich i edukacyjnych, gromadzenie i popularyzację wiedzy oraz budowanie i aktualizowanie zintegrowanego systemu informacji o muzealnictwie i zbiorach”⁸⁰.

Instytucja proponuje wiele projektów i działań. Między innymi warto podkreślić inicjatywę pod tytułem *Statystyka muzeów*, której celem jest stworzenie bazy, stanowiącej źródło kompleksowej wiedzy na temat stanu polskiego muzealnictwa. W 2017 roku został otwarty także projekt, który ma na celu realizację ogólnopolskiego badania na temat “publiczności polskich muzeów oraz stworzenie narzędzi pozwalających na uruchomienie w kolejnych latach programu badań, które mogłyby być prowadzone przez instytucje zainteresowane personalizacją swojej oferty i projektowaniem działań na miarę potrzeb oraz oczekiwań publiczności, na którą może liczyć lub którą chce pozyskać dane muzeum”⁸¹. Instytucja nie prezentuje cyklicznych konferencji, lecz jest bardzo aktywna w organizowaniu szkoleń w zakresie muzealnictwa, gromadzenia zbiorów i konserwacji.

Należy podkreślić, że działalność powyższych organizacji i stowarzyszeń jest ważną bazą danych i źródeł. Dzięki ich aktywności ukazują się na bieżąco liczne publikacje, artykuły i

⁷⁷ J. Wasilewska, *Spór o nową definicję muzeum na konferencji generalnej ICOM w Kioto*, “Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, nr 6, Wrocław- Łódź 2019, s. 175-180.

⁷⁸ Nowa definicja muzeum według organizacji ICOM-POLAND, www.icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum, (dostęp dn. 24.11.2022).

⁷⁹ Oficjalna strona internetowa organizacji NIMOZ, www.nimoz.pl, (dostęp dn. 22.11.2020).

⁸⁰ Biuletyn informacji publicznej NIMOZ, www.bip.nimoz.pl, (dostęp dn. 06.01.2020).

⁸¹ *Publiczność muzeum*, www.nimoz.pl/dzialalnosc/projekty/publicznosc-muzeow, (dostęp dn. 06.01.2020).

raporty. Przykładowo, ICOM opublikowało już drugi raport dotyczący problemów oraz zmian, które dotknęły muzea i ich pracowników w dobie pandemii COVID 19. Pierwszy został opublikowany już w maju 2020 roku, drugi w listopadzie tego samego roku⁸². Dodatkowo, NIMOZ posiada na swojej stronie internetowej, przestrzeń zatytułowaną “Baza Wiedzy”, na której są dostępne liczne publikacje, artykuły, linki oraz sugestie zagadnień takich jak *Digitalizacja, Zarządzanie Zbiorami, Muzea bez Barrier, Zalecenia UNESCO* dotyczące ochrony i promowania muzeów i kolekcji, ich różnorodności i roli w społeczeństwie⁸³, itp. Godnym uwagi jest zbiór informacji dotyczących *Bezpieczeństwa zbiorów i ludzi*, gdzie m.in. możliwe jest zapoznanie się z tematyką dotyczącą *Ochrony muzeów, Ochrony obiektów zabytkowych* czy *Ochrony przeciwpożarowej*. Prace nad dostępnością i aktualnością danych na stronach internetowych i portalach społecznościowych jest ciągle opracowywana. Pozycja, która szczególnie podkreśla wartość i pracę stowarzyszeń muzealnych w Polsce to publikacja przedstawiająca obrady oraz referaty *I Kongresu Muzealników Polskich*⁸⁴, który miał miejsce w Łodzi w 2015 roku i w którym wzięło udział 1200 osób. Aby przybliżyć atmosferę obrad warto przytoczyć słowa wstępu, które ilustrują powody zwołania I Kongresu:

- zdiagnozowanie sytuacji polskiego sektora muzealnego i jego ustroju;
- wskazanie czynników, które utrudniają lub uniemożliwiają skuteczne wykonywanie przez muzea społecznego posłannictwa;
- podkreślenie roli muzeów w budowaniu nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego;
- w formie uchwał zaproponowanie rekomendacji legislacyjnych i programowych, inicjujących niezbędne zmiany;
- manifestacja faktu, że muzealnicy rozumieją współczesność i zawsze poszukują nowoczesnych zastosowań dla swojej działalności⁸⁵;

Kolejną ważną instytucją w środowisku ochrony zabytków jest PKN ICOMOS (Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków)⁸⁶, która oprócz rozpowszechniania

⁸² Raport dotyczący problemów oraz zmian, które dotknęły muzea i ich pracowników w dobie pandemii COVID 19, www.icom.museum/en/news/follow-up-report-museums-covid-19, (dostęp dn. 22.11.2020).

⁸³ Zalecenia UNESCO dotyczące ochrony i promowania muzeów i kolekcji, ich różnorodności i roli w społeczeństwie, www.nimoz.pl/baza-wiedzy/zalecenia-unesco-dotyczace-ochrony-i-promowania-muzeow-i-kolekcji-ich-roznorodnosci-i-roli-w-spoleczenstwie, (dostęp dn. 22.11.2020).

⁸⁴ *I Kongres Muzealników Polskich*, Warszawa 2015.

⁸⁵ Ibidem, s.5.

⁸⁶ Oficjalna strona internetowa ICOMOS-POLAND, www.icomos-poland.org/pl/o-nas.html, (dostęp dn. 07.01.2021).

metod ochrony dziedzictwa kulturowego i konserwacji zabytków⁸⁷, działa także w ramach popularyzacji oraz udostępniania wiedzy. Publikacje, które okazały się szczególnie pomocne to *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych o współczesnych funkcji użytkowych*⁸⁸, *Historyczne ruiny - ochrona, użytkowanie, zarządzanie*⁸⁹, *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*⁹⁰, *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*⁹¹, *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*⁹² oraz *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*⁹³.

Literatura dotycząca muzealizacji i ochrony ruin zabytkowych oraz rekonstrukcji obiektów zabytkowych istnieje, chociaż przedstawia głównie prace wykonywane pod nadzorem jednostek publicznych i naukowych. Dowodem na to są przedstawione w różnych czasopismach naukowych oraz publikacjach prace badawcze, wykopaliskowe i archeologiczne. Często są to sprawozdania, raporty oraz wystąpienia na konferencjach naukowych. Niewątpliwie bowiem jest, iż instytucja czy organ publiczny, który wykonuje prace badawcze na konkretnym obiekcie czy ruinie, dokumentuje przebieg prac oraz doprowadza do jej publikacji. Przykładem takiej praktyki jest publikacja MUSART⁹⁴, która ukazała się w 2016 roku i przedstawia projekt badawczy Departamentu Historii Sztuki i Spektaklu Uniwersytetu “La Sapienza” w Rzymie. Projekt bada oraz analizuje rozwój i doświadczenia trzynastu muzeów historyczno-artystycznych na terenie Lacjum tworząc de facto przewodnik, który podkreśla dobre praktyki i zaprasza do refleksji na temat “odpowiedniej” waloryzacji instytucji muzealnych. Kolejnym ciekawym przykładem study case jest artykuł *Hammershus - dobre praktyki i zarządzanie trwałą ruiną*⁹⁵, który przedstawia pionierską waloryzację duńskich ruin zabytkowych zamku Hammershus na wyspie Bornholm. Warto jest także wspomnieć o *Con le rovine. La musealizzazione contemporanea del sito archeologico*⁹⁶, pozycji pod opieką Fabio

⁸⁷ Ibidem, loc. cit.

⁸⁸ *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa – Lublin 2009.

⁸⁹ *Historyczne ruiny - ochrona, użytkowanie, zarządzanie*, “Ochrona dziedzictwa kulturowego”, nr 6, Warszawa-Lublin 2018.

⁹⁰ *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*, “Ochrona dziedzictwa kulturowego”, nr 2 (16), Warszawa 2016.

⁹¹ *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014.

⁹² *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015.

⁹³ *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Warszawa – Lublin 2012.

⁹⁴ *MUSART. Itinerario nei musei storico-artistici del Lazio*, red. V. Curzi, L. Branchesi, Rimini 2016.

⁹⁵ A. Siwek, M. Trafas-Wołoszyn, *Hammershus - dobre praktyki i zarządzanie trwałą ruiną*, “Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”, nr 6, Warszawa 2018, s.163-176.

⁹⁶ F. Fabrizzi, *Con le rovine. La musealizzazione contemporanea del sito archeologico*, Firenze 2015.

Fabrizzi-ego, która przedstawia szereg przykładów i dobrych praktyk konserwatorskich i muzealizacyjnych na terenie Włoch, Hiszpanii, Gruzji, Malty, Francji, Szwajcarii i innych państw.

W specjalistycznej literaturze włoskiej istnieją pozycje, które są uważane za podręczniki w dziedzinie konserwacji, waloryzacji i muzealizacji obiektów historycznych i archeologicznych. Cenne okazały się prace włoskiego architekta Franco Minissi-ego, profesora Uniwersytetu Rzymskiego "La Sapienza", który na wydziale architektury prowadził muzeografię (Museografia) oraz wystawiennictwo (Allestimento). Franco Minissi był także profesorem rewitalizacji i adaptacji starożytnych budowli w Szkole Specjalizacji do Badań i Restauracji Zabytków na Uniwersytecie Rzymskim "La Sapienza" oraz ekspertem UNESCO ds. muzeografii i renowacji. Niezbędne jest więc podkreślenie jego publikacji pt.: *Conservazione vitalizzazione musealizzazione*⁹⁷, *Conservazione dei beni storico artistici e ambientali. Restauro e musealizzazione*⁹⁸.

Zakup ruin oraz ruin zabytkowych w Polsce przez podmioty prywatne jest możliwy, dopuszcza się także ich odbudowę. Nie jest jednak obecna literatura, która opracowuje, określa i bada zjawisko muzealizacji tych odbudowanych obiektów. W ramach polskiego fenomenu odbudowy i rekonstrukcji zamków w Polsce są jednak warte uwagi artykuły i działalność Tomasza Ratajczaka, historyka sztuki specjalizującego się w badaniach architektury średniowiecznych zamków. Szczególną uwagę należy zwrócić na pracę *Polska historia sztuki wobec badań kastelologicznych*⁹⁹ oraz *Nowy zamek w Poznaniu – negatywny przykład adaptacji reliktyw średniowiecznej architektury*¹⁰⁰. Cennym źródłem informacji jest także prowadzony przez dr T. Ratajczaka blog¹⁰¹ oraz profil na portalu społecznościowym Facebook¹⁰² pt. *Zamki na nowo*¹⁰³.

Konsekwentnie powinno się podkreślić także artykuły poświęcone tej tematyce: *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na "wolnym powietrzu". Wstęp do problematyki i historia*

⁹⁷ F. Minissi, *Conservazione vitalizzazione musealizzazione*, Roma 1988.

⁹⁸ Idem, *Conservazione dei beni storico artistici e ambientali. Restauro e musealizzazione*, Roma 1978.

⁹⁹ T. Ratajczak, *Polska historia sztuki wobec badań kastelologicznych*, "Artium Quaestiones", nr 26, 2014, s. 55-69.

¹⁰⁰ Idem, *Nowy zamek w Poznaniu – negatywny przykład adaptacji reliktyw średniowiecznej architektury*, [w:] *Zamki w runie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Warszawa-Lublin 2012, s. 237-249.

¹⁰¹ *Zamki na nowo*, oficjalna strona internetowa, www.zamkinanowo.blogspot.com, (dostęp dn. 25.01.2020).

¹⁰² *Zamki na nowo*, portal na platformie Facebook, www.facebook.com/ZamkiNaNowo/, (dostęp dn. 25.01.2020).

¹⁰³ *Zamki na nowo*, op. cit., loc. cit.

zainteresowań do 1914 roku¹⁰⁴, „Zamki na nowo”. *Moda na (od)budowę starych ruin*¹⁰⁵ oraz *Zamki w Polsce – problem określenia zasobu*¹⁰⁶. Cennym głosem okazał się także artykuł Anety Pawłowskiej, *Zagospodarowanie turystyczne polskich zamków i dworów obronnych jako działanie na rzecz poprawy atrakcyjności dawnych fortyfikacji i ochrony krajobrazu warownego*, który analizuje zmianę funkcji zamku Dunajec w Niedzicy, zespołu zamkowego w Korzkwi i dworu obronnego Gładyszów w Szymbarku jak i artykuł Jacka Wysockiego, analizujący fenomen „gargamelizacji” odbudowanych zabytków w Polsce: „*Gargamelizacja” przestrzeni zabytkowej jako cecha krajobrazu kulturowego Polski w XXI wieku*¹⁰⁷. Kolejną przydatną pozycją był tekst Krzysztofa Petrusa, który na podstawie małopolskich warowni przedstawia wykorzystanie współczesnych metod adaptacji budynków do aktualnych potrzeb *Adaptacja zamków do nowych funkcji w drugiej połowie XX wieku na wybranych przykładach Małopolskich*¹⁰⁸

W związku z założeniem, iż niniejsza praca jest próbą przeprowadzenia analizy muzealizacji odbudowanych przez podmioty prywatne obiektów zamkowych w Polsce, niezbędne okazały się także artykuły poświęcone tworzeniu muzeów prywatnych., m.in. *Jak założyć prywatne muzeum?*¹⁰⁹, *Prywatni przedsiębiorcy muzealni*¹¹⁰, *Zakładanie własnego prywatnego muzeum*¹¹¹ oraz *Jak radzi sobie prywatne muzeum*¹¹². Należy podkreślić, że obecnie nie istnieje jakikolwiek rejestr ruin lub zamków odbudowanych/zrekonstruowanych, które znajdują się

¹⁰⁴ P. Kocańda, *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na “wolnym powietrzu”. Wstęp do problematyki i historia zainteresowań do 1914 roku*, „Młoda Muzeologia”, t. I, Rzeszów 2016, s. 34-46.

¹⁰⁵ M. Kabsch, „Zamki na nowo”. *Moda na (od)budowę starych ruin*, www.bryla.pl/bryla/1,85301,13729550,_Zamki_na_nowo___Moda_na__od_budowe_starych_ruin__WYWIAD_.html (dostęp dn. 27.11.2019).

¹⁰⁶ I. Malawska, *Zamki w Polsce – problem określenia zasobu*, „Ochrona zabytków”, nr 4, Warszawa 2007, s. 81-98.

¹⁰⁷ J. Wysocki, „Gargamelizacja” *przestrzeni zabytkowej jako cecha krajobrazu kulturowego Polski w XXI wieku*, [w:] *Archaeologica Hereditas. Konserwacja zapobiegawcza środowiska 2. Krajobraz kulturowy*, t. 3, Warszawa – Zielona Góra 2014.

¹⁰⁸ K. Petrus, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w drugiej połowie XX wieku na wybranych przykładach Małopolskich*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, t. 3-A, zeszyt 19, Kraków 2009.

¹⁰⁹ R. Golać, *Jak założyć prywatne muzeum?*, „Muzealnictwo”, nr 49, Warszawa 2008, s.11-16.

¹¹⁰ Ł. Warzecha, *Prywatni przedsiębiorcy muzealni*, wei.org.pl/article/prywatni-przedsiębiorcy-muzealni, (dostęp dn. 17.11.2020).

¹¹¹ P. Zaniewski, *Zakładanie własnego prywatnego muzeum*, www.myvimu.com/pages/zakladanie-wlasnego-prywatnego-muzeum, (dostęp dn. 13.12.2020).

¹¹² T. Cukiernik, *Jak radzi sobie prywatne muzeum?* www.tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-wolnorynkowe/jak-radzi-sobie-prywatne-muzeum, (dostęp dn. 17.11.2020).

rękach prywatnych. Istnieje jedynie spis muzeów prywatnych w Polsce¹¹³, który liczy około 150 placówek.

Opracowanie wybranych obiektów zamkowych oparłam na literaturze poświęconej ich historii. Dlatego też wstęp przedstawiający poszczególne budowle został przygotowany na podstawie dzieł naukowców. Przede wszystkim należy podkreślić pracę pt.: *Zamki w Polsce*¹¹⁴ autorstwa słynnego polskiego architekta i historyka architektury, Bohdana Guerquina, oraz spuściznę Lecha Kajzera, profesora archeologii, specjalisty w dziedzinie budownictwa i architektury obronnej i rezydencjonalnej na ziemiach polskich w okresie średniowiecza i nowożytności¹¹⁵. Istnieje także bardzo dobrze opracowana platforma internetowa *zampolskie.com*, która posiada opracowanie ponad 280 obiektów i która jest rzetelnie aktualizowana na bieżąco¹¹⁶. Konsekwentnie należy też podkreślić opracowania i materiały poświęcone poszczególnym zamkom, w tym m.in.: *Dzieje Zamku w Chudowie* autorstwa Dagmary Adameksiej-Heś, Roberta Heś i Romana Szołtyśka¹¹⁷, *Zamek w Chudowie do końca XVI w. – rozwój i przekształcenia prywatnej siedziby górnośląskiej w świetle dotychczasowych badań* Przemysław Nocunia¹¹⁸, bezcenna spuścizna Magdaleny i Wojciecha Bis z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk: *Zamek nad Narwią (XV-XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961-1963 i 1999-2007*¹¹⁹, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na zamku w Tykocinie w 2001 roku*¹²⁰, *Archeologia na zamku w Tykocinie – problemy i postulaty badawcze*¹²¹. Tykocin opracowany przez J. Baranowskiego¹²², *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji*

¹¹³ M. Latkowska, *Polskie muzea prywatne*, www.rynekisztuka.pl/2013/12/03/polskie-muzea-prywatne, (dostęp dn. 25.01.2020).

¹¹⁴ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.

¹¹⁵ Informacje o Lechu Kajzer, www.ltn.lodz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=452&catid=64&Itemid=18, (dostęp dn. 25.11.2022).

¹¹⁶ *Zamki polskie*, Oficjalna strona internetowa, www.zampolskie.com, (dostęp dn. 25.11.2022).

¹¹⁷ D. Adamska-Heś, R. Heś, R. Szołtysek, *Dzieje zamku w Chudowie*, Kraków 2001.

¹¹⁸ P. Nocun, *Zamek w Chudowie do końca XVI w. – rozwój i przekształcenia prywatnej siedziby górnośląskiej w świetle dotychczasowych badań*, „Architectus”, nr 1 (57), Wrocław 2019.

¹¹⁹ M. Bis, W. Bis., *Tykocin. Zamek nad Narwią (XV-XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961-1963 i 1999-2007*, Warszawa 2015.

¹²⁰ Eosdem, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na zamku w Tykocinie w 2001 roku*, [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001*, red. M. Karczewska, M. Karczewski, Białystok 2002.

¹²¹ Eosdem, *Archeologia na zamku w Tykocinie – problemy i postulaty badawcze*, [w:] *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko – białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2006, s. 221-230.

¹²² J. Baranowski, *Tykocin*, Kraków 1971.

myśli monarszej między Niemnem i Narwią prof. J. Maroszka¹²³, Tykocin [w:] *Leksykon zabytków w Polsce*, A. Gruszeckiego¹²⁴ oraz *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1709 r.*¹²⁵ autorstwa dr hab. Karola Łopateckiego. Chociaż zamek w Giżycku nie posiada bogatej literatury, co potwierdza także artykuł Marcela Knyżewskiego (*Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*)¹²⁶ opracowanie zamków krzyżackich w Giżycku i Rynie oparłam także na pozycjach: *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*¹²⁷, *Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*¹²⁸ M. Knyżewskiego, *Historia Giżycka*¹²⁹ oraz *Historia Rynu*¹³⁰ [w:] *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic* autorstwa A. Wakara. Opis zamku w Bobolicach oraz Wytrzyścze został przygotowany także na podstawie wyżej wymienionego dzieła B. Guerquina, M. Węgrzyna *Zamki w Polsce*¹³¹, J. Sperki *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina: z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej*¹³², E. Dworaczyńskiego, *Wytrzyścza, st. 1, Zamek Tropsztyn, gm. Czchów, woj. tarnobrzeskie*¹³³ oraz K. Petrusa, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w II połowie XX wieku na wybranych przykładach małopolskich*¹³⁴.

¹²³ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem i Narwią*, Białystok 2000.

¹²⁴ A. Gruszecki, *Tykocin*, [w:] *Leksykon zabytków w Polsce*, Warszawa 2004, s. 508-509.

¹²⁵ K. Łopatecki, *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1709 r.*, „Zapiski Historyczne” 74 (2009), s. 63-76.

¹²⁶ M. Knyżewski, *Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 26, Łódź 2018, s. 268.

¹²⁷ J. Bieszk, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*, Warszawa 2018.

¹²⁸ M. Knyżewski, op. cit, loc. cit.

¹²⁹ A. Wakar, *Historia Giżycka* [w:] *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1983.

¹³⁰ Ibidem, *Historia Rynu 1376-1945*, op. cit, loc. cit.

¹³¹ M. Węgrzyn, *Zamki w Polsce*, Warszawa 2018.

¹³² J. Sperka, *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina: z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej*, [w:] *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 4, Katowice 2007, s. 191.

¹³³ E. Dworaczyński, *Wytrzyścza, st. 1, Zamek Tropsztyn, gm. Czchów, woj. tarnobrzeskie*, AZP 108-63/1, „Informator Archeologiczny: badania 27”, 1993, s. 102-103.

¹³⁴ K. Petrus, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w II połowie XX wieku na wybranych przykładach małopolskich*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, t. 3-A, zeszyt 19, Kraków 2009, s. 126.

1.3 Metodologia badawcza - analiza obiektu oraz określenie aktualnego stanu muzealniczego badanych przestrzeni ekspozycyjnych

Metodologia badawcza niniejszej pracy opiera się głównie na wizytach studyjnych. Przeprowadziłam także wywiady, spotkania oraz rozmowy z osobami prowadzącymi, zarządzającymi lub pracującymi w danych placówkach. Wykonałam dokumentację fotograficzną obiektów, ich ekspozycji oraz znajdujących się tam zabytków i eksponatów. Chciałabym zaznaczyć, że zebranie wystarczającej ilości informacji o każdym obiekcie nie zawsze okazało się możliwe. Współpraca z właścicielem danego obiektu w dużej mierze zależy od tego, czy obiekt jest w posiadaniu dużej spółki lub przedsiębiorstwa, czy osoby prywatnej.

Pierwszym krokiem do rozpoczęcia badań nad tematem pracy było stworzenie listy polskich obiektów zamkowych, które w formie ruiny, trwałej ruiny lub w stanie zniszczenia zostały zakupione przez osoby prywatne, prywatnych przedsiębiorców lub spółek w celu ich odbudowy lub rekonstrukcji. Zadanie okazało się wyjątkowo trudne gdyż nie istnieje obecnie w Polsce lista obiektów zakupionych przez osoby prywatne lub wystawionych na sprzedaż. W pierwszej kolejności wykonałam analizę prywatnych muzeów w Polsce, w celu odnalezienia tych, które mieszczą się w zamkach. Niestety, jak wyjaśniam na początku mojej pracy, taka lista nie jest uzupełniania na bieżąco i nie uwzględnia podziału na goszczące je przestrzenie. Następnie więc wykonałam próbę analizy listy zabytków rejestrowanych z nadzieją, iż została ona uzupełniona o chociażby adnotacje o ich obecnym statusie prawnym (własność). Także ten punkt moich poszukiwań okazał się bezowocny, w związku z tym konieczne okazało się poszukiwanie obiektów poprzez media społecznościowe, artykuły w polskich czasopismach online oraz konsultacje z osobami, które zajmują się tematyką muzealniczą i kastelologiczną. Przełomowe okazało się jednak uzyskanie informacji od osób zarządzających lub pracujących w badanych obiektach, które posiadały wiedzę na temat innych obiektów zakupionych przez podmioty prywatne oraz ich obecnego statusu odbudowy czy aranżacji. Na skutek powyższych badań udało mi się zidentyfikować początkowo cztery prywatne obiekty odbudowane mieszczące się w Tykocinie, Rynie, Giżycku i Bobolicach. Rozpoczynając badania udało mi się zidentyfikować dwa dodatkowe zamki, które wpisywały się w moje początkowe założenia badawcze: zamek w Wytrzysszycie oraz Chudowie.

Obecnie jestem świadoma, że lista prywatnych odbudowanych obiektów jest o wiele dłuższa i

wybrane przeze mnie zamki są początkiem szerszej analizy i badań na temat wykorzystywania odbudowanych obiektów i mieszczących się w nich ekspozycji. Obiekty, które zostały uwzględnione w niniejszej pracy zostały wybrane na podstawie dostępnej literatury i opracowań. Dodatkowo, wybrane obiekty cieszą się dużą popularnością w panoramie turystycznej i są szeroko opisane w tekstach publicystycznych, co ułatwiło zebranie dużej ilości informacji na temat obecnego stanu ich funkcjonowania i działalności. Są to też obiekty dokładnie omówione w kontekście prac budowlanych (odbudowy lub rekonstrukcji), gdyż w wielu przypadkach wzbudziły debatę publiczną oraz liczne dyskusje na temat zasadności i formy ich odbudowy. Dodatkowo, są to obiekty do których udało mi się uzyskać bezpośrednie kontakty do właścicieli lub osób pracujących obecnie na stanowiskach związanych z muzealnictwem i oprowadzaniem.

W związku z powyższym prezentuję wykonaną przeze mnie listę znalezionych prywatnych obiektów oraz ich stan obecny (maj 2022 r.).

Zamki w posiadaniu osób prywatnych, spółek lub organizacji				
	<i>Nazwa (miejscowość)</i>	<i>Stan</i>	<i>Funkcja</i>	<i>Informacje</i>
	Bagieniec ¹³⁵	<i>nieznany</i>	-	-
	Barciany ¹³⁶	W trakcie renowacji	-	Wystawiony na sprzedaż ¹³⁷
	Biestryków ¹³⁸	Odbudowany	brak wstępu	-
	Bobolice	Odbudowany	muzeum, prywatne wnętrza	zamekbobolice.pl
	Chlewiska	Wyremontowany	Luksusowy hotel, SPA z m.in. specjalnymi ścieżkami zwiedzania posiadłości tylko dla gości	manorhouse.pl
	Chudów	Odbudowany	muzeum	zamekchudow.pl
	Czerna	Wyremontowany	Hotel, muzeum	zamekczerna.pl
	Ćmielów	Zabezpieczone ruiny	-	Wystawiony na sprzedaż ¹³⁹
	Frydman	Wyremontowany	brak wstępu	-

¹³⁵ Zamek w Bagieńscu, www.zamki.pl/?idzamku=bagieniec, (dostęp dn.20.05.2022).

¹³⁶ Zamek w Barcianach, www.zamkipolskie.com/barciany/barciany.html, (dostęp dn.20.05.2022).

¹³⁷ Zamek krzyżacki w Barcianach, www.zabytki-nieruchomosci.com/?skelMod=ModShopCatalog&pcid=691&pid=19851, (dostęp dn.20.05.2022).

¹³⁸ *Biestryków - zamki znane i nieznane*, www.zamkiobronne.pl/zamek/biestrykow/, (dostęp dn.20.05.2022).

¹³⁹ Zamek Ćmielów, www.zabytki-nieruchomosci.com/?skelMod=ModShopCatalog&pcid=627&pid=20018, (dostęp dn.20.05.2022).

	Giżycko	Odbudowany	Hotel	hotelstbruno.pl
	Gniew	Odbudowany	Hotel, SPA, muzeum	zamek-gniew.pl
	Karpniki	Wyremontowany	Hotel, SPA, restauracja	zamekkarpniki.pl
	Kliczków	Wyremontowany	Hotel, SPA, restauracja, możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem, galeria sztuki	kliczkow.com.pl
	Korzkiew	Odbudowany	Hotel, możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem	zamek.com.pl
	Krąg	Odbudowany	Hotel, restauracja	podewils.pl
	Łagów	Wyremontowany	Hotel, restauracja	zamek-lagow.com
	Łowicz ¹⁴⁰	Ruiny/w trakcie odbudowy (?)	Zwiedzanie możliwe po wcześniejszej rezerwacji	-
	Międzylesie	Wyremontowany	Hotel, restauracja, możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem	zamekmiedzylesie.pl
	Mirów	Zabezpieczone ruiny	-	-

¹⁴⁰ M. Czekalska, *Łowicz. Zwiedzanie ruin zamku prymasowskiego*, www.lowicz24.eu/arttykul/lowicz-zwiedzanie-ruin/1194375, (dostęp dn. 20.05.2022).

	Mokrsko Górne	Zabezpieczone ruiny	brak wstępu	-
	Morąg	W trakcie renowacji/odbudowy	W zachowanym skrzydle bramnym mieści się muzeum	facebook.com/zamekmorag
	Morsko (zamek Bąkowiec)	W trakcie renowacji/odbudowy	brak wstępu	-
	Moszna	Wyremontowany	Hotel, restauracja, możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem	mosznazamek.pl
	Niemcza	nieznany	brak wstępu	-
	Niemodlin	W trakcie renowacji	Możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem	niemodlinzamek.pl
	Owiesno	W trakcie rekonstrukcji	Brak wstępu	pod opieką Fundacji "Zamek Chudów"
	Pęczino	Wyremontowany	Wykorzystywany w celach komercyjnych (szkolenia, imprezy okolicznościowe, konferencje). Możliwość zwiedzania sali tortur.	pezino.pl
	Proszówka (zamek Gryf)	Ruina	Zwiedzanie za zgodą właścicieli.	facebook.com/zamekgryf

	Przeclaw	Wyremontowany	Hotel, restauracja, muzeum	zamekprzeclaw.pl
	Przeworno	nieznany	brak wstępu	-
	Przezmark	Zabezpieczone ruiny	Możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem.	zamekprzezmark.pl
	Pułtusk ¹⁴¹	Odbudowany	Hotel, restauracja	zamekpultusk.pl
	Reszel	Wyremontowany	Hotel, restauracja, galeria sztuki i muzeum.	Właścicielem jest stowarzyszenie "Pojezierze". zamek-reszel.com
	Ryn	Odbudowany	Hotel, restauracja, SPA, ścieżka zwiedzania	zamekryn.pl
	Rydzyna ¹⁴²	Odbudowany	Hotel, restauracja, muzeum.	zamek-rydzyna.com.pl
	Siedlisko ¹⁴³ (zamek Karolat)	Zabezpieczone ruiny	Zwiedzanie za zgoda właścicieli.	-

¹⁴¹Oficjalna strona zamku w Pułtusk, www.zamekpultusk.pl, (dostęp dn. 20.05.2022).

Obecnie zamek w Pułtusk, w którym znajduje się nasz hotel, jest własnością Stowarzyszenia "Wspólnota Polska". Ta dawna rezydencja biskupów wraz z przyległymi terenami została przekazana na Dom Polonii decyzją rządu z 27 lipca 1974 r. Zamek odbudowano w stylu renesansowym i uroczyste otwarto jego podwoje 16 lipca 1989 r.

¹⁴²Po przejęciu przez Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Mechaników Polskich (SIMP), został odbudowany, zaś jego najpiękniejsze wnętrza odtworzono na podstawie zachowanej dokumentacji fotograficznej z okresu międzywojennego. Prace zakończono w 1989 r. - www.zamek-rydzyna.com.pl/o-zamku/historia/, (dostęp dn. 20.05.2022).

¹⁴³Siedlisko - ruina bastionowego zamku szlacheckiego, www.zamkipolskie.com/siedlisko/siedlisko.html, (dostęp dn. 20.05.2022).

	Siedlęcin	Odbudowany	Punkt informacji turystycznej, muzeum.	wiezasiedlecin.pl, pod opieką Fundacji "Zamek Chudów"
	Stara Kiszewa	Zabezpieczone ruiny/ w trakcie renowacji	Zwiedzanie za zgodą właścicieli.	-
	Stoszowice	Wyremontowany	Zwiedzanie za zgodą właścicieli.	-
	Szymbark	Zabezpieczona ruina	Możliwość zwiedzania, także z wirtualnym przewodnikiem oraz dzięki digitalizacji 3D dostępnej online.	pod opieką Fundacji "Zamek Szymbark" fundacjazamekszymbar k.pl
	Ścinawka średnia (zamek Kapitanowo)	W trakcie renowacji i rekonstrukcji	Możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem.	Pod opieką Fundacji "Zamek Kapitanowo" zamekkapitanowo.pl
	Świecie	Zabezpieczona ruina/w trakcie rekonstrukcji	Udostępniony dla ruchu turystycznego	-
	Świny	W trakcie rekonstrukcji	Udostępniony dla ruchu turystycznego	-
	Tuczno	Odbudowany	Hotel, restauracja	Własność Stowarzyszenia Architektów Polskich
	Tykocin	Odbudowany	Hotel, restauracja, muzeum	zamekwtykocinie.pl
	Uniejów	Wyremontowany	Hotel, SPA, restauracja, możliwość	zamekwuniejowie.pl

			zwiedzania zamku z przewodnikiem tylko dla grup zorganizowanych	
	Uraz	Zabezpieczona ruina. W trakcie odbudowy (?)	brak wstępu	-
	Wąsosz	Wyremontowany	brak wstępu	-
	Wieruszyce	Wyremontowany	brak wstępu	-
	Witków	Zabezpieczona ruina. W trakcie odbudowy	brak wstępu	zamekwitkow.pl
	Witostowice	nieznany	brak wstępu	Wystawiony na sprzedaż ¹⁴⁴
	Wojanów	Wyremontowany	Hotel, SPA, restauracje, możliwość zwiedzania zamku z przewodnikiem tylko dla grup zorganizowanych	palac-wojanow.pl
	Wytrzyszczka	Odbudowany	Ścieżka zwiedzania	www.polar.pl/tropsztyn/zamek

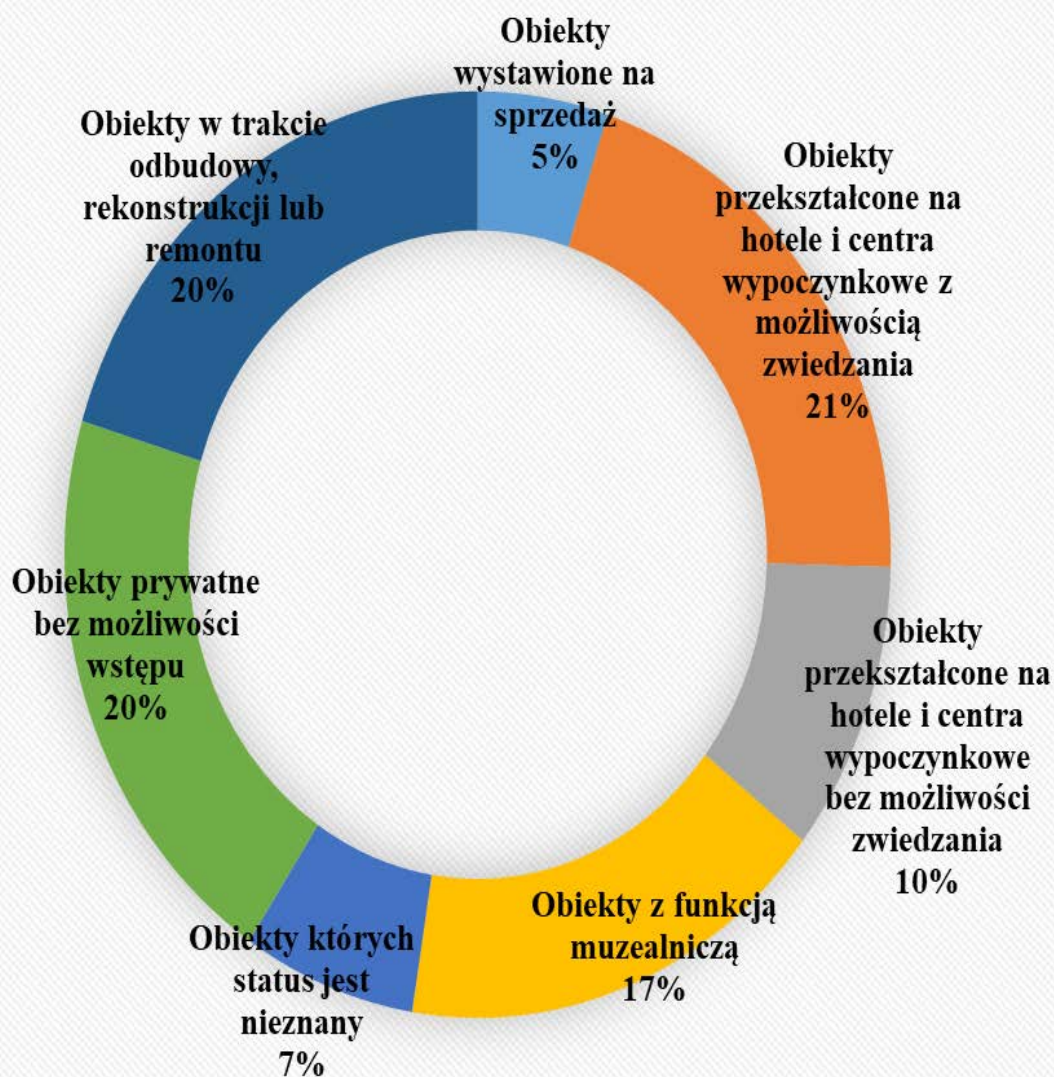
¹⁴⁴ Zamek Witostowice, www.zabytki-nieruchomosci.com/?skelMod=ModShopCatalog&pcid=691&pid=19850, (dostęp dn. 20.05.2022).

Podsumowując powyższą tabelę, obecny stan¹⁴⁵ pięćdziesięciu trzech prywatnych obiektów zamkowych wygląda następująco:

Obiekty wystawione na sprzedaż	3
Obiekty przekształcone na hotele i centra wypoczynkowe z możliwością zwiedzania	12
Obiekty przekształcone na hotele i centra wypoczynkowe bez możliwości zwiedzania	6
Obiekty z funkcją muzealniczą	10
Obiekty których status jest nieznany	4
Obiekty prywatne bez możliwości wstępu	12
Obiekty w trakcie odbudowy, rekonstrukcji lub remontu	12

¹⁴⁵ Stan na maj 2022 r.

Stan prywatnych obiektów zamkowych

- Obiekty wystawione na sprzedaż
- Obiekty przekształcone na hotele i centra wypoczynkowe z możliwością zwiedzania
- Obiekty przekształcone na hotele i centra wypoczynkowe bez możliwości zwiedzania
- Obiekty z funkcją muzealniczą
- Obiekty których status jest nieznany
- Obiekty prywatne bez możliwości wstępu
- Obiekty w trakcie odbudowy, rekonstrukcji lub remontu

Warto także ponownie zaznaczyć, iż prowadzone przeze mnie badania nie skupiały się na temacie odbudowy i zasadności rekonstrukcji zabytków, lecz na samym fakcie umieszczenia w nich ekspozycji lub jej braku. Celem badań jest próba wyjaśnienia obecnej sytuacji muzealniczej takich obiektów, szczególnie ze względu na ich rosnącą liczbę¹⁴⁶. Nie można zignorować trendu¹⁴⁷ i może na podstawie tego pierwszego akcentu, którym jest moja praca badawcza, można będzie poruszyć temat “wypełnienia” takich obiektów i zadbania, aby mieściły się w nich ekspozycje, z uwagi na ich potencjalną sprzedaż¹⁴⁸ i odbudowę. Z drugiej strony, analiza może podkreślić wartość takich ekspozycji i udowodnić że chociaż częściowo prywatni przedsiębiorcy dbają o przekazanie wiedzy na temat obiektu.

Pierwszy etap pracy badawczej skoncentrował się na osobistej wizycie w wybranych obiektach zamkowych. W przypadku zamków, w których została potwierdzona przestrzeń muzealna lub ścieżka zwiedzania, wzięłam udział w oprowadzaniu z przewodnikiem, z osobą która nadzoruje przestrzeń muzealną lub samodzielnie. Zostały wykonane wywiady i rozmowy z przewodnikami lub opiekunami wystawy oraz dokumentacja fotograficzna. Tylko w kilku przypadkach udało mi się poprowadzić rozmowę z właścicielem obiektu, w związku z czym wywiady zostały wykonane głównie z pracownikami obiektów (przewodnikami). Podczas wywiadów oraz rozmów skoncentrowałam się na uzyskaniu informacji dotyczących problemów które napotykają właściciele obiektów z wykonanymi przestrzeniami muzealnymi lub ścieżkami zwiedzania. Dodatkowo, szukałam informacji wyjaśniających powody, które doprowadziły inwestora do zakupu danego obiektu i stworzenia w nim obecnej funkcji. Niestety informacje dotyczące odbudowy, rekonstrukcji czy renowacji obiektu są bardzo trudne do uzyskania w przypadku, gdy obiekt jest własnością prywatną. Często inwestor nie chce udostępnić szczegółowych danych na temat prac budowlanych ani podać źródła lub kontaktu, który mógłby na ten temat powiedzieć więcej. Myślę, że niechęć do udostępniania tak wrażliwych informacji wynika głównie z kontrowersyjności otaczającej temat odbudowy i rekonstrukcji, relacji pomiędzy prywatnym inwestorem a konserwatorem zabytków oraz opinii publicznej. Kolejną barierą w uzyskaniu informacji lub w odbyciu niezbędnych wizyt okazała się pandemia COVID19, która wybuchła na początku 2020 roku. W wielu przypadkach obiekty

¹⁴⁶P. Lewandowski, *Budowy, odbudowy, sentymenty, resentymenty*, “Czas Kultury”, 6/2011, www.czaskultury.pl/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2021/03/14-21_BudowyOdbudowy-3sudj6.pdf, (dostęp dn. 20.05.2022).

¹⁴⁷M. Madejski, *Polski Ład. PiS (znów) chce odbudowywać zamki. Koszty mogą być jednak nie do udźwignięcia*, www.money.pl/gospodarka/polski-lad-pis-znow-chce-odbudowywac-zamki-koszty-moga-byc-jednak-nie-do-udzwigniecia-6640629759842912a.html, (dostęp dn. 20.05.2022).

¹⁴⁸Zamek krzyżacki w Barcianach, www.zabytki-nieruchomosci.com/?skelMod=ModShopCatalog&pcid=691&pid=19851, (dostęp dn. 20.05.2022).

zostały zamknięte na co najmniej kilka miesięcy, a zamek w Wytrzysszce na prawie dwa lata.

Nawiązanie kontaktu z osobami odpowiedzialnymi za opiekę nad zamkiem w Chudowie nastąpiło w pierwszej kolejności poprzez media społecznościowe (Facebook). Otrzymałam wiadomość od dr Przemysława Nocunia, który poinformował mnie o braku możliwości zwiedzania zamku w okresie zimowym. Następnie, kontaktując się ponownie otrzymałam kontakt do wolontariusza, który zgodził się na otwarcie obiektu na czas mojej wizyty oraz na oprowadzenie mnie po muzeum. Ze względu na ograniczony kontakt część wywiadu przeprowadziłam poprzez konwersację na wyżej wymienionej platformie online. Po odbytej wizycie nie otrzymałam odpowiedzi na późniejsze próby kontaktu.

Wizytę w zamku w Tykocinie odbyłam dwukrotnie, w roku 2019 oraz 2022. Podczas pierwszej wizyty uczestniczyłam w oprowadzaniu grupowym oraz nawiązałam kontakt mailowy z osobami odpowiedzialnymi za ekspozycję. Konwersację mailową oraz rozmowę podczas drugiej wizyty przeprowadziłam z Łukaszem Nazarko, współwłaścicielem zamku w Tykocinie a także z przewodniczką, od której uzyskałam zgodę na nagranie wywiadu. Podczas rozmów otrzymałam jednak informację, że nie zostaną mi udostępnione wszystkie dane, o które skierowałam moją prośbę.

W sprawie zamku mieszczącego się w Giżycku, nie otrzymałam żadnej odpowiedzi na wielokrotne próby kontaktu. Poszukując informacji na temat zwiedzania obiektu, skontaktowałam się z lokalnym punktem informacyjnym, który potwierdził mi informację umieszczoną na stronie internetowej zamku: zwiedzanie obiektu jest atrakcją możliwą tylko i wyłącznie dla grup zorganizowanych osób, które przebywają w hotelu.

Nawiązanie kontaktu z zamkiem w Rynie odbyło się poprzez rozmowę telefoniczną z działem marketingu, dzięki któremu otrzymałam adres mailowy do jednej z przewodniczek. Był to jedyny uzyskany kontakt, który pozwolił mi uzyskać wiele bezcennych informacji i materiałów. Wizytę w zamku odbyłam wraz z grupą zwiedzających, gdyż nie ma możliwości zwiedzania wewnątrz bez opieki i towarzystwa przewodnika. Rozmowę i wywiad z przewodniczką odbyłam zarówno osobiście jak i poprzez konwersację mailową.

Wizytę w bobolickim zamku odbyłam dwukrotnie. Podczas pierwszej wizyty zwiedziłam obiekt wraz z przewodnikiem, podczas drugiej - samodzielnie. Skontaktowałam się telefonicznie z obsługą zamku lecz otrzymałam jedynie wiadomość, że rozmowa z właścicielem zamku jest niemożliwa. Odbyłam także, krótką rozmowę z przewodnikiem, dzięki któremu otrzymałam informację o zamknięciu części obiektu do celów prywatnych właścicieli.

Zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce to obiekt, który jest udostępniony zwiedzającym tylko i wyłącznie w okresie letnim (lipiec-sierpień). Podczas trwania pandemii COVID19 został całkowicie zamknięty na prawie dwa lata. Udało mi się nawiązać kontakt z obsługą zamku poprzez platformę Facebook, lecz otrzymałam tylko informację o zamknięciu obiektu. Wizytę odbyłam samodzielnie ze względu na brak możliwości zwiedzania z przewodnikiem. Obecnie nie jest publicznie dostępna informacja na temat tożsamości właściciela obiektu.

Podczas analizy przestrzeni ekspozycyjnej zwróciłam uwagę na jej formę: oddzielna przestrzeń/przestrzenie w których znajduje się muzeum, ścieżka zwiedzania z poszczególnymi etapami oprowadzania lub brak jakiegokolwiek formy muzealnej. Zostały dodatkowo przeanalizowane poszczególne części muzeów i ścieżek zwiedzania: ilość i forma gablot, ilość i rodzaj artefaktów (eksponatów, replik, makiet, manekinów), wielkość przestrzeni muzealnej oraz długość ścieżki, ekspozycja zachowanych elementów architektonicznych i archeologicznych, obecność podpisów, tabliczek, plansz informacyjnych, systemu oświetleniowego i pomiaru wilgotności, dostępność językowa i przestrzenna, realizacja dodatkowych ofert edukacyjnych, turystycznych i rozrywkowych, okres działania (sezonowość) oraz rozszerzenie oferty i jej ewolucja. Kluczowym etapem analizy obiektów było stwierdzenie czy odbudowa i rekonstrukcja obiektu miała w początkowych założeniach stworzenie przestrzeni muzealnej czy została ona dodana po realizacji inwestycji. Największym w mojej ocenie wyzwaniem jest zrekonstruowanie ewolucji poszczególnych obiektów i analiza ich stanu we współczesnej rzeczywistości. Założenie dotyczyło także analizy oferty obiektu w przypadku kiedy te nie uwzględniają żadnych działań okołokulturowych, historycznych czy muzealnych.

1.4 Terminologia - określenie zakresu badań w perspektywie fenomenu odbudowy i rekonstrukcji prywatnych obiektów zamkowych w Polsce

Na potrzeby pracy okazało się odpowiednie podzielenie warstwy terminologicznej na dwie części: pierwsza to obecny podrozdział pt. *Terminologia*, który ma na celu przedstawienie właściwych wyrazów i określeń dotyczących m.in. rewitalizacji, odbudowy i rekonstrukcji. Druga część znajduje się w kolejnym rozdziale pt. *Muzealizacja*, gdzie zostanie przedstawiona terminologia muzealna wraz z odpowiednią analizą fenomenu muzealizacji oraz definicji dziedzin takich jak muzeum, muzeologia, muzeografia itp. W wyżej wymienionym rozdziale zostanie także podkreślona funkcja instytucji kulturalnych oraz ich ewolucja w świetle ostatnich kilkudziesięciu lat.

Według Słownika PWN zamek to “okazała budowla mieszkalno-obronna, dawniej: rezydencja królewska, książęca lub magnacka”¹⁴⁹. Jest to jednak definicja budynku obronnego lub zespołu budynków mieszkalnych zamkniętych w danej przestrzeni poprzez mury lub ogrodzenia obronne. Warto także przytoczyć definicję Bohdana Guerquina, który określa zamek jako “zespół elementów warownych i budynków mieszkalnych powiązanych w zamknięty obwód obronny, zespół, który powstał w ustroju feudalnym jako ośrodek władzy książęcej, siedziba możnowładcy, siedziba rycerza lub placówka militarna”¹⁵⁰.

Jak jednak określić budowle, które z czasem straciły swoje funkcje zamkowe oraz zostały przekształcone na przykład w szpitale czy więzienia? W jakim stopniu pozostałości po budowlach zamkowych mogą być określone jako zamek? Czy rekonstrukcja danego budynku, dawniej obronnego, może być przedstawiona dalej jako zamek? Jeżeli odbudowany budynek lub zespół budynków nie pełni funkcji obronnej oraz nie został zrekonstruowany na podstawie solidnych źródeł historycznych, archeologicznych i ikonograficznych, to w jakim stopniu możemy go dalej nazywać zamkiem? Czy możemy naszą definicję opierać tylko i wyłącznie na ogólnie przyjętej idei, według której zamek to budynek posiadający specyficzne elementy architektoniczne, takie jak wieża, baszta, most zwodzony i otaczające go mury?

Obecnie toczy się dyskusja na temat definicji i terminologii, która mogłaby określić zasoby zamków w Polsce. Według definicji pojęć użytych w zestawieniu różnych typów zabytków

¹⁴⁹ Definicja muzeum, *Polski słownik językowy*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/muzeum.html, (dostęp dn. 05.01.2020).

¹⁵⁰ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s.15.

nieruchomych wpisanych do Rejestru Zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa istnieją definicje zabytku: zamek (zamki, wieże mieszkalne) oraz zabytku obronnego (obiekty budownictwa obronnego - mury i bramy miejskie, fortyfikacje zamków i dworów obronnych, twierdze i ich elementy, forty)¹⁵¹. Tabela z danymi liczbowymi do Raportu o stanie zachowania zabytków z 2003 r. przedstawia liczbę zabytków z podziałem ze względu na rodzaj. Według tych danych w Polsce znajduje się 840 zabytków obronnych oraz 372 zamki¹⁵². W rzeczywistości jednak istnieją także pojęcia jak ruina zabytkowa, ruina historyczna czy trwała ruina zamku. Paweł Końcada z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego wyjaśnia różnice pomiędzy wymienionymi wyżej ruinami: "Ruina zaś nazywać będziemy wszelkie pozostałości budowli historycznej widoczne na powierzchni gruntu oraz zakryte ziemią, która została zniszczona na skutek katastrofy naturalnej, działalności człowieka lub czasu, a która obecnie nie jest wykorzystywana do mieszkania lub innej działalności (poza funkcją muzealną, zabytkową). W kontekście tym wyróżnić należy ruiny zakonserwowane, czyli poddane zabiegom zmierzającym do utrzymania budowli w stanie tzw. "trwałej ruiny", oraz ruinę, w stanie rozkładu, nie poddaną interwencji służb konserwatorskich"¹⁵³.

W kontekście ochrony zabytków obronnych niezbędne jest podkreślenie starań PKN ICOMOS¹⁵⁴ (Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków) czyli organizacji pozarządowej afiliowanej do UNESCO, która ma na celu "rozpowszechnianie metod ochrony dziedzictwa kulturowego i konserwacji zabytków, wspieranie nowych badań dotyczących teorii i technologii służących przetrwaniu historycznego dziedzictwa: budowli i zespołów architektonicznych, założeń urbanistycznych i historycznych miast, założeń pałacowo-ogrodowych i rezydencjonalnych oraz miejsc archeologicznych i krajobrazu kulturowego"¹⁵⁵. Działalność ICOMOS owocuje dużą ilością publikacji, literatury i konferencji, podczas których toczy się nieustannie dyskusja na temat stosunków do ruin historycznych i budowli obronnych.

¹⁵¹Definicje pojęć użytych w zestawieniu różnych typów zabytków nieruchomych, www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/, (dostęp dnia 06.01.2021).

¹⁵²Zestawienia zabytków nieruchomych, www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/, (dostęp dnia 06.01.2021).

¹⁵³ P. Kocańda, *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na "wolnym powietrzu". Wstęp do problematyki i historia zainteresowań do 1914 roku*, "Młoda Muzeologia", t. I, Rzeszów 2016 r., s. 36.

¹⁵⁴ICOMOS, Oficjalna strona internetowa, www.icomos-poland.org/pl/, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁵⁵ Ibidem, loc.cit.

Niezbędne okazało się przedstawienie dokładnej terminologii, która określa różne ingerencje oraz interwencje w obiektach wziętych pod uwagę. Mowa tu o procesach rewitalizacji, adaptacji, rewaloryzacji oraz odtworzeniu, rekonstrukcji, odbudowie. Różnica między tymi wyrazami w kontekście architektonicznym, budowlanym oraz muzealnym jest dość znacząca. Podczas określenia poszczególnych procesów niezwykle pomocne okazały się właśnie wyżej wymienione instytucje oraz ich zasoby publicystyczne.

Rewitalizacja literalnie oznacza “przywrócenie do życia”, “ożywienie”¹⁵⁶, natomiast w kontekście urbanistycznym określa szeroko pojęty proces wyprowadzenia danego obszaru ze stanu kryzysowego¹⁵⁷ i zdegradowanego¹⁵⁸. Rewitalizacja to głównie proces obejmujący prace ożywiające zdegradowane dzielnice miast, miasteczka czy obszary urbanistyczne zniszczone i opuszczone. Jest uznawana za przedsięwzięcie społeczne oraz jej głównym narzędziem jest tzw. program rewitalizacji, który ma na celu zaplanować oraz przedstawić szereg prac, koordynacji i płaszczyzn, na których wpłynie proces rewitalizacyjny¹⁵⁹. Proces rewitalizacyjny obejmuje szereg działań i prac ściśle związanych z partycypacją oraz dodaniem nowych funkcji poddanym obszarom. Zakłada wykorzystanie istniejących obiektów, budowli oraz przestrzeni zniszczonych przywracając je do operatywności oraz ożywiając funkcjonującą na tym terenie gospodarkę. Jest to proces długi, często wieloletni, wymagający aktywnego uczestnictwa części społeczeństwa, która z niej korzysta oraz wszystkich placówek, instytucji oraz przedsiębiorców występujących na danym terenie¹⁶⁰. W kontekście architektonicznym, szczególnie jeżeli występuje w działaniach ochronnych różnorodnych zabytków, rewitalizacja jest zabiegiem, który przeprowadzony jest w ramach innych procesów rekonstrukcyjnych i budowlanych oraz powoduje, nie bez sprzeciwu oraz dynamicznej dyskusji, dodanie lub zmianę oryginalnej funkcji obiektu¹⁶¹. Kontrowersyjnym akcentem rewitalizacji jest właśnie oddziaływanie tego procesu na aspekty zabytku jakimi są pamięć, zachowanie dowodów historii, prawda

¹⁵⁶ *Co to jest rewitalizacja*, <http://rewitalizacja.walbrzych.pl/o-rewitalizacji/co-to-jest-rewitalizacja/>, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁵⁷ W. Kłosowski, *Wymogi wobec Lokalnych Programów Rewitalizacji pod kątem ich zgodności z wymogami ZPORR*, docplayer.pl/7808640-Wymogi-wobec-lokalnych-programow-rewitalizacji-pod-katem-ich-zgodnosci-z-wymogami-zporr.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁵⁸ *Czym jest rewitalizacja*, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/czym-jest-rewitalizacja>, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ *Co to jest rewitalizacja*, www.rewitalizacja.uml.lodz.pl/rewitalizacja/co-to-jest-rewitalizacja/, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁶¹ W. J. Affelt, *Program funkcjonalno-użytkowy rewitalizacji zasobu dziedzictwa techniki wobec jego wartościowości i pamięci kulturowej*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014, s.31.

historyczna, jego wartość historyczna, społeczna i kulturowa¹⁶² oraz silne wdrażanie dodatkowych funkcji odległych od tych założonych w kontekście zabytku, jego ochrony czy udostępnienia.

Adaptacja to dosłownie przystosowanie czegoś do innego użytku niż było przeznaczone¹⁶³. W kontekście ochrony zabytków jest to proces wzbudzający szereg kontrowersji i dyskusji gdyż określa przystosowanie zabytków do nowych funkcji¹⁶⁴. Adaptację należy postrzegać w ramach dostosowania ich funkcji w kontekście ich współczesnego użytkowania. Często proces adaptacyjny jest wykonywany wraz z modernizacją obiektu, która zależy od wymogów jakie stawia ich docelowa funkcjonalność, stan zachowania, w którym znajduje się obiekt oraz jego wartość historyczna i kulturalna. W związku z tym adaptacja wiąże się z różnorodnymi formami ingerencji w struktury zabytku, które sprowadzają się do:

- modernizacji wyposażenia technicznego;
- wymiany zużytych lub zniszczonych elementów budowlanych lub całych ustrojów konstrukcyjnych budowli;
- przekształceń układów funkcjonalnych i podziałów wnętrz;
- uzupełnień kubaturowych w zespołach i obiektach zachowanych częściowo (uzupełnienia parahistoryczne);
- dodawania kubatur i elementów zagospodarowania (uzupełnienia ahistoryczne)¹⁶⁵.

Adaptacja zabytku jest także ściśle związana z pracami i wymogami konserwatorskimi oraz w kontekście dostosowania przestrzeni pod działalność muzealniczą, ekspozycyjną czy programu rewitalizacyjnego. Należy także pamiętać, że adaptacja jest jednym z podstawowych działań dostosowania przestrzeni w ramach dostępności osobom z różnymi niepełnosprawnościami. Niezbędne jest jednak podkreślenie, iż proces ten nie może ingerować w układ konstrukcyjny budynku, jego proporcji ani wystroju¹⁶⁶, chociaż prowadzone dyskusje oraz przedstawione przykłady adaptacji często wskazują na nieodpowiednie interpretacje procesu z

¹⁶² Ibidem, s. 41.

¹⁶³ Definicja adaptacji, *Polski słownik językowy*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/adaptacja.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁶⁴ P. Molski, *Adaptacja – formy i uwarunkowania*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa – Lublin 2009, s. 87.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 88.

¹⁶⁶ *Adaptacja zabytków architektury*, www.liquimondo.nl/adaptacja-zabytkow-architektury, (dostęp dn. 06.01.2021).

konsekwentnym negatywnym oddziaływaniem na wartości historyczne i zabytkowe obiektu poprzez m.in. utratę autentyczności lub prawdy historycznej¹⁶⁷.

Rewaloryzacja określa przywrócenie dawnej wartości i dawnego wyglądu zaniedbanym obiektom, dziełom sztuki itp.¹⁶⁸. Często mylona z procesem rewitalizacji, rewaloryzacja oznacza remont lub modernizację obiektów o szczególnej wartości zabytkowej. Wymaga to dodatkowych prac badawczych i realizacyjnych, mających na celu wyeksponowanie wartości zabytkowych¹⁶⁹. Dlatego też jest procesem powszechnie uzupełniającym programy rewitalizacyjne, rekonstrukcyjne i konserwacyjne¹⁷⁰. Rewaloryzacja jest procesem uzupełniającym proces konserwacji¹⁷¹, gdyż ma na celu “oddanie” lub ponowne wyeksponowanie niewidocznych, zniszczonych i zrujnowanych (lecz istniejących) elementów zabytku. Różnicą między powyższymi procesami jest zachowanie oryginalnej funkcji czy wizerunku obiektu lub jego części, czyli w przypadku ingerencji w obiekcie, odzyskanie ustalonej wcześniej funkcjonalności¹⁷². W kontekście rewaloryzacji Miejscowych Zasobów Dziedzictwa Techniki (MZDT) warto zacytować słowa Waldemara Affelta, które jasno przedstawiają uniwersalną funkcję rewaloryzacji: “Waloryzowanie powinno bezwzględnie poprzedzać dokonywanie jakichkolwiek zmian, także własnościowych, w *status quo* MZDT, a dopiero na podstawie jego wyników – waloryzacji należałoby przystępować do rewaloryzowania, czyli planowania, projektowania i realizacji działań rewitalizacyjnych, których cel nadrzędny powinien brzmieć: zachowanie wszystkich wartości kulturowych MZDT dla przyszłych pokoleń”¹⁷³.

Odtworzenie to postępowanie, które przywraca dawny wygląd budowli na podstawie zachowanych fragmentów, wzorów lub elementów¹⁷⁴. W tym przypadku może dotyczyć

¹⁶⁷ B. J. Rouba, *Dlaczego adaptacje niszczą zabytki i czy tak być musi?*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa – Lublin 2009, s. 113.

¹⁶⁸ Definicja rewaloryzacji, *Polski słownik językowy*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/rewaloryzacja.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁶⁹ Podstawowe pojęcia, www.poznan.pl/mim/s8a/podstawowe-pojecia,p,1025,1031,1038.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁷⁰ A. Feliks, *O ciekawym przedwojennym projekcie rewaloryzacji i powojennych adaptacjach wnętrza pałacu w otwocku wielkim*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014, s. 114.

¹⁷¹ M. Doroz-Turek, *Współczesna utilitas w sakralnych obiektach zabytkowych na przykładach klasztorów i synagog*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014, s. 100.

¹⁷² W. J. Affelt, *O różnorodności form wyrazu kulturowego technofaktów i ich znaczeniu*, [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 10.

¹⁷³ Ibidem, s. 39.

¹⁷⁴ Definicja odtworzenia, *Polski słownik językowy*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/odtworzenie.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

budowli nieistniejącej lub istniejącej tylko częściowo. Odtworzenie jest wyrazem dość elastycznym oraz bardzo bliskim rekonstrukcji, której zasady odbudowy bazują głównie na zachowanych detalach, źródłach czy elementach. Odtworzenie polega głównie na powtórzeniu pewnych procesów budowlanych, artystycznych czy dekoracyjnych, czyli na wykonaniu ponownie i od nowa wybranych elementów. W tym kontekście warto podkreślić, że odtworzenie może także obejmować anastylozę czyli zrekonstruowanie obiektu lub jego części poprzez złożenie elementów rozproszonych lub cząstkowych¹⁷⁵. Może być wykorzystany w procesach badawczych i edukacyjnych (mapy, modele, modele 3D¹⁷⁶) czy myślowych (odtworzenie oryginalnych założeń czy projektów). W skrócie, odtworzenie to inaczej ujmując “tworzenie od nowa” co może być zrozumiałe jako wykonanie pewnego nieistniejącego elementu na podstawie źródeł i wybranych technik (przykładowo mogą być to tynki, freski, dekoracje, elementy wystroju) lub zebranie w całość części budowli, które zostały zniszczone i zrujnowane lecz ich fragmenty znajdują się *in loco* i mogą być ponownie wykorzystane (przykładowo mogą to być mury i ściany z ewidentnymi brakami, sklepienia, mozaiki).

Rekonstrukcja wg Pawła Końcady to: “(...) przywrócenie lub odtworzenie obiektu historycznego lub jego części w formie jego wyglądu z przeszłości na podstawie badań archeologicznych, architektonicznych, źródeł pisanych i ikonograficznych. Odtworzenia obiektu dokonuje się z wykorzystaniem oryginalnych materiałów, czasami technik.”¹⁷⁷. Warto przytoczyć także definicję słownika PWN: “odtworzenie czegoś na podstawie zachowanych fragmentów, szczątków, przekazów itp.; też: rzecz odtworzona”¹⁷⁸. Widoczna jest bliskość tej definicji do procesu odtworzenia jednak niezbędne jest przytoczenie także odmiennej interpretacji, według której rekonstrukcja jest bliska także definicji odbudowy.

Odbudowa nie zawiera w sobie konieczności odwzorowania nowej struktury wedle oryginalnego wzoru. Odbudowa to wzniesienie, stworzenie na nowo tego, co zostało zniszczone lub tego co już nie istnieje. Warto przytoczyć słowa Jana Tajchmana, które jasno przedstawiają znaczenie oraz konsekwencje procesu odbudowy: “Próba odbudowy ruin, poza naruszeniem ich wartości kulturowych jest także, w przeważającej większości przypadków

¹⁷⁵ J. Tajchman, *Na czym polega metoda ochrony, konserwacji i zagospodarowania ruin zamkowych*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Warszawa – Lublin 2012, s. 24.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 24.

¹⁷⁷ P. Końcada, *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na "wolnym powietrzu". Wstęp do problematyki i historia zainteresowań do 1914 roku*, "Młoda Muzeologia", t. I, Rzeszów 2016, s. 36.

¹⁷⁸ Definicja rekonstrukcji, *Polski słownik językowy*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/rekonstrukcja.html, (dostęp dn. 06.01.2021).

niemożliwa z powodu braku dostatecznej wiedzy na temat ich historii budowlanej i formy całkowitej, jaką posiadał zabytek nim popadł w ruiny. Wszelkie próby odbudowy prowadzą zawsze do zakłamania i wyrobienia w społeczeństwie mylnej wiedzy o naszej historii architektury. Jest to drugi warunek nie dopuszczalności do odbudowy ruin historycznych. Wreszcie trzeci, także bardzo ważny powód, dla którego nie wolno podejmować działań rekonstrukcyjnych, gdyż prowadzą one do zniszczenia autentycznej substancji (nieraz bardzo dużej części), zamykając tym samym drogę do indywidualnych interpretacji czy teoretycznych rekonstrukcji do których ma każdy prawo zwiedzając ruiny”¹⁷⁹. Podsumowując, odbudowa jest najbardziej kontrowersyjnym procesem wdrożonym wobec zabytków, gdyż pozwala na zrekonstruowanie lub budowę od nowa obiektu lub jego części bez dokładnej i precyzyjnej wiedzy historycznej, archeologicznej czy źródłowej.

Anastyloza oznacza zrekonstruowanie zabytku korzystając wyłącznie z jego elementów architektonicznych. Określenie anastyloza zostało użyte po raz pierwszy podczas rekonstrukcji ateńskiego Partenonu¹⁸⁰, w momencie, kiedy jego kolumny zostały przywrócone do ich oryginalnej lokalizacji. Wg Karty Weneckiej anastyloza “to jest odtworzenie części istniejących, lecz rozproszonych. Elementy scalające będą zawsze rozpoznawalne i będą stanowić minimum niezbędne dla zapewnienia warunków zachowania zabytku i przywrócenia ciągłości jego formy”¹⁸¹.

Podsumowując, warto przyrzeć się słowom Igi Malawskiej, która w swoim artykule *Zamki w Polsce – problem określenia zasobu*, przybliżyła problematyczność terminologii zjawisk dotyczących nowo powstałych obiektów zamkowych: “(...) zdarza się, że mając do czynienia z ruiną zamku, mówimy lub piszemy “zamek” posługując się skrótem myślowym. (...) Takie ontologiczne rozróżnienie (zamek - ruina zamku) zawiera w sobie konsekwencje aksjologiczne: chronimy destrukcję zamku (zamku czyli pełnej budowli) lub chronimy ruinę jako taką. (...) Nie mamy definicji ani nawet bliższych określeń zjawiska, jakim jest wznoszenie nowych budynków na ruinach zamków. Konferencja w Działdowie w 2007 r. wykazała, że powstaje jakość, którą nazwano "odbudową ruin", "fantazyjnymi zamkami", "tworzeniem nowych

¹⁷⁹ J. Tajchman, *Na czym polega metoda ochrony, konserwacji i zagospodarowania ruin zamkowych*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Warszawa – Lublin 2012, s. 10.

¹⁸⁰ *Anastyloza*, www.budynkowo.pl/architektura-i-sztuka-sloownik/anastyloza, (dostęp dn. 06.01.2021).

¹⁸¹ Karta Wenecka, art. 15, Wenecja 1964, www.nid.pl/upload/iblock/15f/15f3d8201c79013f37d81be7c64697f5.pdf, (dostęp dn. 03.02.2021).

kubatur”. Nie wypracowano jednak ogólnie zaaprobowanej nazwy, pozostała więc stara – zamek”¹⁸².

Niniejsza praca badawcza nie skupia się jednak nad określeniem odpowiedniej definicji zamku czy ruiny historycznej. Ze względu na potrzeby pracy i na specyfikę badanej tematyki, uznałam za stosowne przyjęcie określenia “obiekt zamkowy”. Dana terminologia jest niezbędna, gdyż prace budowlane, architektoniczne i archeologiczne większości budynków branych pod uwagę jest różnorodna, łączy się z ogólną krytyką wielu środowisk oraz wzbudza kontrowersję. Wynika ona z częstego braku źródeł, prac badawczych lub archeologicznych niezbędnych do wykonania rekonstrukcji zgodnej z prawdą historyczną. Polemika prowadzona głównie przez środowiska naukowe, jest także oparta na współczesnej funkcjonalności danych obiektów, często silnie oddalonej od tych oryginalnych.

Wyraz “obiekt” w niniejszej pracy jest rozumiany jako określenie budowli, budynku lub zespołu budynków, który nie opisuje stanu technicznego czy historii budowania lub rekonstrukcji. Połączenie z przymiotnikiem “zamkowy” podkreśla sferę tematyczną oraz oryginalną funkcję danego budynku bez przedstawiania szczegółowego okresu działania danej funkcji. Przyjęcie powyższej terminologii umożliwia także dalszą refleksję nad bardziej pasującym opisem budynków zamkowych odbudowanych lub zrekonstruowanych, które przyjęły nowe funkcjonalności.

1.5 Zabytek w polskim aspekcie prawnym

Według Narodowego Instytutu Dziedzictwa definiuje się zabytek jako “dzieło człowieka, bądź rzecz związana z jego działalnością, która stanowi świadectwo minionych czasów (epoki) albo konkretnego zdarzenia. Warunkiem uznania za zabytek jest posiadanie choć jednej z trzech wartości: historycznej, artystycznej lub naukowej, dzięki której zachowanie tego obiektu dla przyszłych pokoleń leży w interesie społecznym”¹⁸³.

¹⁸² I. Malawska, *Zamki w Polsce – problem określenia zasobu*, “Ochrona zabytków”, nr 4, Warszawa 2007, s. 83-84, 86.

¹⁸³ Narodowy Instytut Dziedzictwa, oficjalna strona internetowa, www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/, (dostęp dn. 05.01.2020).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. opisuje w art. 3 pkt. 2-3 także trzy ich rodzaje:

- 1) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości
- 2) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych
- 3) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem¹⁸⁴;

Według art. 5 powyższej ustawy właściciel zabytku powinien zapewnić nad nim opiekę poprzez “naukowe badania i dokumentowanie zabytku, prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”¹⁸⁵. Ochrona i sposób ochrony zabytków są szeroko opisane w drugim rozdziale ustawy. W szczególności art. 7¹⁸⁶ wykazuje, że formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków
- 2) uznanie za pomnik historii
- 3) utworzenie parku kulturowego
- 4) uwzględnienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

¹⁸⁴Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3, (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568).

¹⁸⁵ Ibidem, art. 5.

¹⁸⁶ Ibidem, art. 7.

W Polsce każde województwo posiada własny rejestr zabytków nieruchomych¹⁸⁷. Rejestr prowadzony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków jest publikowany m.in. na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz na bieżąco uaktualniany. Zabytek może zostać wpisany do rejestru na podstawie “decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy¹⁸⁸”. Dodatkowo są także dostępne rejestry zabytków ruchomych oraz ruchomych zabytków techniki¹⁸⁹.

Badane obiekty zamkowe są zarejestrowane w Państwowym Rejestrze Zabytków więc stanowiły własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. W związku z możliwością sprzedaży, dzierżawy lub darowizny zabytku zostały zakupione przez osoby prywatne lub spółki, przedsiębiorstwa czy firmy. Decyzje o pozwoleniu na sprzedaż, dzierżawę lub darowiznę zabytku podejmuje wojewódzki konserwator zabytków.

Obecnie w Polsce zakup lub dzierżawa zabytku jest regulowana głównie przez Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568). Dodatkowo zakup budowli zabytkowej może także podlegać obecnemu prawu budowlanemu lub ustawie dot. gospodarki nieruchomościami¹⁹⁰.

Art. 26. 1: “W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku¹⁹¹”.

Zakup nieruchomości zabytkowej nie jest przedsięwzięciem łatwym. Uwzględnia ono różnorodne płaszczyzny prawa polskiego, w zależności od statusu zabytku, jego stanu technicznego, przeprowadzonych badań lub ich braku, jego dotychczasowej funkcję i planowanej inwestycji. Dodatkowo gminie przysługuje prawo pierwokupu, pod warunkiem

¹⁸⁷ Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księga A) - stan na 31 marca 2022 roku, www.nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/, (dostęp dn. 30.05.2022).

¹⁸⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 9, pkt.1, www.sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ochrona-zabytkow-i-opieka-nad-zabytkami-17051617/art-9, (dostęp dn. 30.05.2022).

¹⁸⁹ *Rejestr zabytków*, www.nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/, (dostęp dn. 30.05.2022).

¹⁹⁰ *Zakup zabytkowej nieruchomości i jej adaptacja*, www.krn.pl/arttykul/zakup-zabytkowej-nieruchomosci-i-jej-adaptacja,3001, (dostęp dn. 30.05.2022).

¹⁹¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 26.1., (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568).

ujawnienia tego prawa w księdze wieczystej nieruchomości zabytkowej¹⁹². Każdy etap jest pod kontrolą wojewódzkiego konserwatora zabytków, gdyż wszystkie kwestie dotyczące przebudowy, adaptacji lub zmian wymagają jego uprzedniego pozwolenia¹⁹³: według art. 27. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568) “na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku”. Dodatkowo według artykułu 36 powyższej ustawy niezbędne pozwolenia, które muszą zostać uzyskane przez inwestora dotyczą:

- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części, będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- zmiany przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczania na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073 i 1566).

1.5.1 Status prawny opracowanych obiektów zamkowych w Polsce

Powyżej została przedstawiona ogólna sytuacja prawna, pod którą podlegają omówione w pracy zabytki oraz zmiany prawne, które określają ich własność. Aby rozpocząć badania nad

¹⁹² Sprzedaż nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, www.wizjerprawny.pl/porada/sprzedaz-nieruchomosci-wpisanej-do-rejestru-zabytkow/, (dostęp dn. 31.05.2022).

¹⁹³ Ibidem.

wybranymi zabytkami należy przyrzeć się statusowi prawnemu. Jak wyjaśniłam poprzednio, budynki, które zostały poddane analizie, zostały nabyte przez osoby prywatne lub spółki.

Warto podkreślić, iż dane na temat polskich zabytków zostały udostępnione w formie cyfrowej i ogólnodostępnej na portalu Narodowego Instytutu Dziedzictwa: zabytek.pl¹⁹⁴. Portal przedstawia cały rejestr zabytków nieruchomych i archeologicznych na podstawie informacji zawartych w bazie danych instytutu¹⁹⁵. Zasoby cyfrowe rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych znajdują się także w dwóch dodatkowych portalach: [geoportal](http://geoportal.gov.pl),¹⁹⁶ na którym można otrzymać szczegółowe informacje na temat lokalizacji zabytku oraz [Otwarte Dane](http://OtwarteDane.gov.pl)¹⁹⁷, gdzie cały rejestr zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych jest udostępniony w formie zestawień tabelarycznych i danych statystycznych¹⁹⁸.

1. Zamek w Bobolicach

Ruiny zamku z terenem przyległym w Bobolicach są wpisane do Rejestru Zabytków województwa śląskiego, nr rej.: 447 z 14.06.1955, 415/60 z 8.02.1961 oraz 100/78 z 1.03.1978¹⁹⁹.

Obecni właściciele zamku to rodzina Laseckich. Przedstawiciel rodziny oraz osoba zarządzająca posiadłością to senator Jarosław Lasecki. Odbudowa zamku rozpoczęła się w 1999 roku i zakończyła się w 2011 roku. Oficjalne otwarcie zamku po dwunastu latach prac nastąpiło 3 września 2011 roku²⁰⁰.

¹⁹⁴ Oficjalna strona *Zabytek.pl*, www.zabytek.pl/pl, (dostęp dn. 10.06.2022).

Portal jest prowadzony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Jego celem jest szerokie upowszechnianie wiedzy o zabytkach nieruchomych na terenie Polski. *Zabytek.pl* w nowoczesny sposób udostępnia informacje o zabytkach wraz z ich opisami, dokumentacją, zdjęciami, a także modelami 3D obiektów, chmurami punktów, panoramami i filmami.

¹⁹⁵ *Rejestr zabytków - zasoby*, www.nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/, (dostęp dn. 10.06.2022).

¹⁹⁶ Portal mapowy, www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/, (dostęp dn. 10.06.2022).

¹⁹⁷ Portal danych, www.dane.gov.pl/pl, (dostęp dn. 10.06.2022).

¹⁹⁸ *Rejestr zabytków...*, op. cit., loc. cit.

¹⁹⁹ *Rejestr zabytków nieruchomych – województwo śląskie*, s. 93. www.nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/SLS-rej.pdf, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁰ *Zamek w Bobolicach*, www.zamkipolskie.com/bobol/bobol.html, (dostęp dn. 30.05.2022).

2. Zamek w Chudowie

Ruiny zamku w Chudowie są wpisane do Rejestru Zabytków województwa śląskiego, nr rej.: 568 z 5.02.1966²⁰¹.

W roku 1995 powołana została Fundacja "Zamek Chudów", której założycielem i pierwszym prezesem był Andrzej Sośnierz. Fundacja zakupiła obiekt w roku 1999 oraz zaczęła prowadzić prace rekonstrukcyjne i wykopaliskowe²⁰².

3. Zamek w Giżycku

Zamek w Giżycku jest wpisany do Rejestru Zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, nr rej. 595 z 15.06.1961 r. oraz 534/42/d/79 z 24.05.1979 roku²⁰³.

W dniu 24 maja 1979 roku został wpisany do rejestru zabytków. W latach 2009-2011 obiekt został zakupiony i odbudowany z przeznaczeniem na hotel. Właścicielem zamku w Giżycku jest Jan Karaszewski²⁰⁴.

4. Zamek w Rynie

Zamek w Rynie jest wpisany do Rejestru Zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, nr rej. 515 z 12.07.1961 oraz 4 z 9.02.1979²⁰⁵.

W latach dziewięćdziesiątych władze miejskie sprzedały zamek osobie prawnej (spółka Grupa Anders²⁰⁶), która zaadaptowała go na czterogwiazdkowy hotel. Prace budowlane w obiekcie rozpoczęły się w roku 2002. Obiekt przyjął pierwszych gości w roku 2006²⁰⁷.

²⁰¹ Rejestr zabytków nieruchomych..., op. cit., s. 61.

²⁰² Oficjalna strona zamku w Chudowie, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/zamek-w-chudowie/, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰³ *Zmiana Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Giżycko*, s. 53. www.bip-v1-files.idcom-jst.pl/sites/3080/wiadomosci/458519/files/zal_nr_01_do_projektu_nr_06.pdf, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁴ *Odbudowany średniowieczny zamek. Będzie w nim hotel*, www.kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/522007,odbudowano-sredniowieczny-zamek-w-gizycku-bedzie-w-nim-hotel.html, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁵ Rejestr zabytków nieruchomych – województwo warmińsko-mazurskie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, s.52. www.nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/WAR-rej.pdf, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁶ Oficjalna strona zamku w Rynie, www.zamekryn.pl/zamek-ryn/grupa-anders, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁷ Ibidem.

5. Zamek w Tykocinie

Zamek w Tykocinie jest wpisany do Rejestru Zabytków województwa podlaskiego jako: - ruiny zamku i pozostałości fortyfikacji ziemnych, przed 1469, nr rej.: AK.180-175-8/37 z 02.1937, 2 z 20.02.1950 (brak decyzji w NID)²⁰⁸.

W roku 1999 przeprowadzono odwierty geotechniczne, a w latach 2001–2005 miały miejsce prace wykopaliskowe. W 2002 roku wmurowano kamień węgielny pod budowę nowego obiektu na miejscu dawnego zamku, według projektu architekt Agnieszki Dudy z Białegostoku²⁰⁹. Właścicielem obiektu jest białostocki przedsiębiorca Jacek Nazarko.

6. Zamek w Wytrzysszyczce (Tropsztyn)

Zamek Tropsztyn jest wpisany do Rejestru Zabytków województwa małopolskiego jako: ruiny zamku Tropsztyn, XIV, nr rej.: A-128 z 18.08.1977²¹⁰.

W 1990 roku powstała Fundacja Odbudowy zamku Tropsztyn²¹¹, która wraz z dealerami Fiata, rozpoczęła prace rekonstrukcyjne pięć lat później²¹². Obecnie zamek jest pod opieką Fundacji Zamek Tropsztyn²¹³. Nieznane pozostaje nazwisko właściciela obiektu.

²⁰⁸ *Rejestr zabytków nieruchomych – województwo podlaskie*, s.12. www.nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/PDL-rej.pdf, (dostęp dn. 30.05.2022).

²⁰⁹ E. Siwiecka, *Tykoćin. Brama podlasia*, www.siwywiad.pl/wp-content/cache/all/pol/tykocin/index.html, (dostęp dn. 30.05.2022).

²¹⁰ *Rejestr zabytków nieruchomych – województwo małopolskie*, s.10. www.nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/MAL-rej.pdf, (dostęp dn. 30.05.2022).

²¹¹ *Zamek Tropsztyn*, www.enovelo.pl/poi/zamek-tropsztyn/, (dostęp dn. 30.05.2022).

²¹² *Wytrzysszczka. Zamek Tropsztyn*, www.atlasrezydencji.pl/wytrzysszczka-zamek-tropsztyn, (dostęp dn. 30.05.2022).

²¹³ Oficjalna strona zamku Tropsztyn, www.polar.pl/tropsztyn/zamek_tropsztyn.html, (dostęp dn. 30.05.2022).

2. Muzealizacja - definicja pojęcia

2.1 Muzeum - definicja, funkcjonalność, działalność

Czym jest obecnie muzeum i jaka jest jego definicja to zagadnienia, nad którymi środowiska muzealne prowadzą żywe dyskusje w ostatnich latach. W związku z tym, warta uwagi jest debata rozpoczęta podczas międzynarodowej konferencji ICOM²¹⁴, która odbyła się w Kioto, 1-7 września 2019 roku. Specjalna komisja powołana do życia w grudniu 2018 roku miała za zadanie opracowanie nowej definicji muzeum, która miała być sformułowana także dzięki partycypacji innych członków ICOM z całego świata²¹⁵. Niestety nowa definicja stworzona na podstawie ponad 260 propozycji, wielomiesięcznej pracy merytorycznej oraz zbioru bezcennych uwag, dyskusji oraz spotkań nie zyskała aprobaty członków organizacji, a ta dość żywa dyskusja w rezultacie nie doprowadziła do utworzenia nowej definicji, która została odesłana do dalszych konsultacji i opracowań²¹⁶. Obecna wówczas definicja muzeum według ICOM brzmiała:

“Muzeum jest trwale istniejącą instytucją, nie nastawioną na osiągnięcie zysku, służącą społeczeństwu i jego rozwojowi, otwartą dla publiczności, która pozyskuje, konserwuje, udostępnia i wystawia w celu badawczym, edukacyjnym lub dla rozrywki materialne i niematerialne świadectwa ludzi i ich środowiska²¹⁷”.

Propozycja definicji muzeum zaproponowana przez ICOM i poddana dyskusji w 2019 r. i ostatecznie brzmiała następująco:

“Muzea są wielogłosowymi przestrzeniami demokratycznej integracji służącymi krytycznemu dialogowi na temat przeszłości i przyszłości. Rozumiejąc i właściwie rozpoznając konflikty i wyzwania współczesności, przechowują artefakty jako instytucje zaufania publicznego, strzegą pamięci na rzecz przyszłych pokoleń i gwarantują wszystkim ludziom równe prawa i równy

²¹⁴ *Welcome to ICOM Kyoto 2019!*, www.icom.museum/en/news/welcome-to-icom-kyoto-2019/, (dostęp dn. 01.03.2021).

²¹⁵ D. Folga-Januszewska, *Dzieje pojęcia muzeum i problemy współczesne – wprowadzenie do dyskusji nad nową definicją muzeum Icom*, „Muzealnictwo”, nr 61, Warszawa 2020, s.26.

²¹⁶ J. Wasilewska, *Spór o nową definicję muzeum na konferencji generalnej ICOM w Kioto*, „Zbiór wiadomości do antropologii muzealnej”, nr 6, Wrocław- Łódź 2019, s. 175.

²¹⁷ Definicja muzeum według ICOM, www.icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition, (dostęp dn. 17.11.2020).

dostęp do dziedzictwa. Muzea nie działają dla zysku. Mają charakter partycypacyjny i transparentny, pracują na rzecz czynnego partnerstwa z różnymi społecznościami w celu kolekcjonowania, przechowania, badania, interpretowania, wystawiania i zachęcania do zrozumienia świata, mając na celu wkład w (budowanie) ludzkiej godności i sprawiedliwości społecznej, powszechnej równości i dobrostanu planety²¹⁸”.

Nowa propozycja definicji muzeum zaproponowana przez ICOM i ostatecznie przyjęta podczas konferencji w sierpniu 2022 roku brzmi:

“Muzeum jest trwałą instytucją służącą społeczeństwu, nie nastawioną na osiągnięcie zysku, która zajmuje się badaniem, gromadzeniem, konserwacją, interpretacją oraz prezentacją materialnego i niematerialnego dziedzictwa. Otwarte dla wszystkich, powszechnie dostępne i niewykluczające, muzea promują różnorodność i zrównoważony rozwój. Swoją działalność i sposoby komunikowania opierają na zasadach etyki, profesjonalnej rzetelności i społecznej partycypacji. Oferują zróżnicowane doświadczenia służące edukowaniu, rozrywce, refleksji i dzieleniu się wiedzą.”²¹⁹

W związku z powyższym wydaje się niezbędne przytoczenie obecnie funkcjonującej w Polsce definicji muzeum w świetle ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach²²⁰:

“Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów²²¹”.

Muzeum realizuje cele określone w art. 1, w szczególności przez:

- 1) gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów;

²¹⁸ D. Folga-Januszewska, op. cit. s.31.

²¹⁹ *Nowa definicja muzeum*, www.icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum/, (dostęp dn. 25.11.2022).

²²⁰ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024, (dostęp dn. 28.03.2021).

²²¹ Ibidem, art.1.

- 3) przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych;
- 4) zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody;
- 5) urządzenie wystaw stałych i czasowych;
- 6) organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej;
- 7a) popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę;
- 8) udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych;
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji;
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej²²².

Przytoczenie dyskusji na temat nowej definicji muzeum nie jest przypadkowe: potrzeba określenia nowego wizerunku i funkcji muzeum jest dowodem zmian społecznych, kulturowych, historycznych oraz komunikacyjnych, gdyż niewątpliwie muzea mogą być czynnikiem rozwoju społecznego i elementem przeobrażeń społecznych²²³. Zmiany dotyczące sferę muzealniczą związane są z nowymi metodami komunikacyjnymi, efektywnością społeczną działań muzealnych czy nowych zainteresowań²²⁴. Sama zmiana koncepcji muzeum - świątynia muz, placówka naukowa, “muzeum uniwersytetem kultury”²²⁵, itp. - podkreśla fakt, iż muzeum dąży do unormowania własnej roli biorąc pod uwagę swoje nowe funkcje społeczne²²⁶. Niniejsza praca nie jest oczywiście miejscem na kontynuację debaty na temat nowej definicji, lecz ma na celu ukazanie nowych aspektów i kształtów oraz prawdopodobnie nowych funkcji, które przyjęły na siebie muzea - szczególnie te, które

²²² Ibidem, art. 2.

²²³ T. Kranz, *Jakich muzeów dzisiaj potrzebujemy?*, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. Anna Ziębińska-Witek, Grzegorz Żuk, Lublin 2015, s. 223.

²²⁴ M. Sołtysiak, *Tożsamość muzeum*, [w:] *Funkcje muzeum współcześnie: wyzwania i interpretacja oferty muzealnej*, red. J. Hochleitner, W. Połom-Jakubowicz, Malbork 2015, s. 11.

²²⁵ Ibidem, s. 12.

²²⁶ Z. Nasalski, *Jakich muzeów dzisiaj potrzebujemy?*, [w:] *Muzea...*, op. cit., s. 226.

znajdują się w badanych obiektach zamkowych. Rzeczywistość zmusza nas do zastanowienia się nie tylko nad tym jakie są nowe role i cele muzeum, ale czym mogą być przestrzenie muzealne i jakie mogą być ich nowe cele i oblicza. Właśnie te zmiany są kluczem do zrozumienia nowych perspektyw i funkcjonalności tych przestrzeni, które choć częściowo wpisują się we wszystkie znane dotychczas definicje muzeum.

2.2 Muzeum prywatne w polskim aspekcie prawnym

Dyskusja na temat muzeów prywatnych jest w Polsce coraz częstsza. Wynika to głównie z faktu, że ich liczba wzrasta z roku na rok i jest liczniejsza od zarejestrowanych placówek państwowych²²⁷. Jednak historia muzealnictwa prywatnego w Polsce jest dość krótka i słabo zbadana, gdyż możliwość utworzenia muzeum prywatnego w Polsce została wprowadzona dopiero dzięki ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach²²⁸. Poprzednio muzea prywatne podlegały ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 862) oraz ustawie z dnia 29 czerwca 1995 r. (art. 42 ust. 1), która określała zasady wpisania muzeum do rejestru REGON²²⁹.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach określa głównie tworzenie, prowadzenie i regulację muzeów państwowych i samorządowych, co niestety skutkuje lukami prawnymi w

²²⁷ Według nowego rejestru o muzeach opublikowanego w lutym 2021 roku przez MKiDN (www.bip.mkiidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-muzeow.php), liczba muzeów prywatnych wzrosła o 8%:

Stan na 1 kwietnia 2020 r.:

muzeów państwowych i współprowadzonych - 48

muzeów samorządowych - 327

muzeów kościelnych - 13

muzeów założonych przez podmioty - 170

muzeów założonych przez osoby fizyczne - 321

Stan na 23 lutego 2021 r.:

muzeów państwowych i współprowadzonych - 51

muzeów samorządowych - 326

muzeów kościelnych - 13

muzeów założonych przez podmioty - 184

muzeów założonych przez osoby fizyczne - 344

www.facebook.com/muzealnicyprywatni/, (dostęp dnia 14.03.2021).

²²⁸ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24,

www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024, (dostęp dn. 17.11.2020).

²²⁹ *Muzea prywatne - REGON*, www.nimoz.pl/aktualnosci/wydarzenia/muzea-prywatne-regon.pl, (dostęp dn. 17.11.2020).

wielu kwestiach dotyczących placówek prywatnych. Najważniejszą jednak zmianą w polskiej sferze muzealniczej poruszoną w treści niniejszej ustawy jest potwierdzenie, że instytucje publiczne nie mają wyłączności w organizowaniu i prowadzeniu działalności muzealnej²³⁰ oraz że dbać o pamięć może każdy²³¹.

Według wyżej wymienionej ustawy muzea mogą być tworzone przez ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej²³². Oznacza to, że muzeum może zostać zorganizowane i powołane do życia przez jakąkolwiek osobę, która dysponuje niezbędnymi do takiej działalności możliwościami²³³. Aby jednak muzeum zostało oficjalnie powołane do życia należy spełnić szereg formalności. W pierwszej kolejności jest to opracowanie i nadanie regulaminu stanowiącego odpowiednik statutu muzeum publicznego, które jest odrębną osobą prawną i instytucją kultury²³⁴.

Wedle art. 6 ustawy, muzeum działa na podstawie statutu nadanego przez podmiot w uzgodnieniu z ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego²³⁵.

Statut określa w szczególności:

- 1) nazwę, teren działania i siedzibę muzeum;
- 2) zakres działania;
- 3) rodzaj i zakres gromadzonych zbiorów;
- 4) organ zarządzający i nadzorujący oraz organy doradcze i sposób ich powoływania;
- 5) źródła finansowania działalności muzeum;
- 6) zasady dokonywania zmian w statucie;

²³⁰T. Cukiernik, *Jak radzi sobie prywatne muzeum?*, www.tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-wolnorynkowe/jak-radzi-sobie-prywatne-muzeum/, (dostęp dn. 17.11.2020).

²³¹ Ł. Warzecha, *Prywatni przedsiębiorcy muzealni*, www.wei.org.pl/article/prywatni-przedsiębiorcy-muzealni/, (dostęp dnia 17.11.2020).

²³² Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024, (dostęp dn. 17.11.2020).

²³³ R. Gołat, *Jak założyć prywatne muzeum?*, „Muzealnictwo”, nr 49, Warszawa 2008, s. 11.

²³⁴ Ibidem, s. 11.

²³⁵ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024, (dostęp dn. 17.11.2020).

7) zasady prowadzenia działalności, o której mowa w art. 9, jeżeli muzeum zamierza taką działalność prowadzić²³⁶.

Otwarcie muzeum wg ustawy dzieli się jednak na dwa odrębne etapy: pierwszy przewiduje okres organizacji wystawy stałej; drugi dotyczy okresu następującego po zakończeniu prac nad organizacją wystawy stałej. Oba etapy wymagają odrębnych formalności i regulaminów²³⁷.

W świetle rozwoju muzealnictwa prywatnego coraz głośniejsza staje się dyskusja o formie, którą współcześnie nabrały muzea prywatne. W tej kwestii istotne jest podkreślenie faktu, iż takiego rodzaju placówki często opiekują się i podkreślają dobra i obszary, które nie są brane pod uwagę z wielu powodów przez instytucje publiczne. Uzupełniają de facto braki w reprezentacji nad podmiotami często ignorowanymi oraz pozostawionymi bez wsparcia i opieki państwowej²³⁸. Jednym z wielu dowodów potwierdzających coraz większe zainteresowanie muzealnictwem prywatnym jest coraz szersza oferta poradników, podręczników i publikacji, które ułatwiają otwarcie lub prowadzenie własnej przestrzeni muzealnej²³⁹.

Nawet jeśli powołanie do życia prywatnej placówki muzealnej jest obecnie możliwe, jej utrzymanie oraz prowadzenie wiąże się z szeregiem poważnych problemów na tle organizacyjnym, finansowym oraz prawnym. *In primis* nie wszystkie muzea prywatne są zarejestrowane do MKiDN. Brak chęci do rejestracji wynika głównie z faktu, iż wymogi biurokratyczne często okazują się zbyt skomplikowane²⁴⁰. Ewentualna rejestracja i konsekwentna regulacja względem ustawy i rozporządzeń często przekracza możliwości prywatnych muzealników. Niestety prywatne muzealnictwo nie jest w żaden sposób wspomagane przez państwo, zwłaszcza że istnieją ogromne luki prawne dotyczące prowadzenia i rozwoju muzeów prywatnych, szczególnie w kwestiach finansowych. Lesław Wilk, współzałożyciel i współwłaściciel Prywatnego Muzeum Podkarpackich Pól Bitewnych w Krośnie jasno podsumowuje sytuację finansową muzeów prywatnych w Polsce: “Muzea prywatne w zasadzie nie mają żadnych możliwości ubiegania się o dotacje unijne lub subwencje od podatników. Wynika to m.in. z faktu braku regulacji prawnych dotyczących tej formy działalności. Stosownych regulacji doczekały się fundacje, stowarzyszenia, związki zawodowe

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ P. Zaniewski, *Zakładanie własnego prywatnego muzeum*, www.myvimu.com/pages/zakladanie-wlasnego-prywatnego-muzeum/, (dostęp dn. 03.02.2021).

²³⁸ M. Jaszczolt, *Co dalej z muzeami prywatnymi? O muzeach, o wystawach, promocja i marketing*, www.muzealnictwo.com/2014/04/co-dalej-z-muzeami-prywatnymi/, (dostęp dn. 16.02.2021).

²³⁹ P. Zaniewski, op.cit., loc.cit.

²⁴⁰ Ibidem, (dostęp dnia 03.02.2021).

czy partie polityczne. One poprzez wpis do Krajowego Rejestru Sądowego (KRS)²⁴¹ uzyskują osobowość prawną, natomiast “muzeum” jest jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej. To zamyka możliwości ubiegania się o środki unijne. Muzea prywatne nie mogą też liczyć na jakiekolwiek dotacje z programów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Powiedziałem “w zasadzie”, bo zawsze można zwrócić się z tym np. do samorządów, nasze doświadczenia w tym zakresie są jednak negatywne”²⁴².

2.3 Muzealizacja

Termin muzealizacja potocznie jest rozumiany jako przekształcenie obiektu użytku “codziennego” w obiekt muzealny²⁴³. Określa przedmiot, który dzięki swojej wartości historycznej (w znaczeniu mijającego czasu, epoki), artystycznej czy kulturowej został pozbawiony swojego kontekstu i trafił w statyczne ramy muzealnych pomieszczeń. Od drugiej połowy XX w. pojęcie muzealizacji w języku francuskim i angielskim osiągnęło wręcz pozytywne brzmienie określając dorobek artysty, którego dzieła zdobyły swoją lokalizację na ekspozycjach muzealnych²⁴⁴. Dzięki stworzonemu przez czeskiego muzeologa Zbynka Stránský’ego nowemu określeniu muzealizacji jako funkcji kształtowania świadomości społecznej, pojęcie zostało zastosowane dla określenia procesów przekształcania wybranych obszarów w muzea. W ramach tego pojęcia pojawiły się określenia takie jak muzealizacja *in situ* i *ex situ*, lecz dopiero w latach 90. XX w. muzealizacja zyskała największą ilość rodzajów: muzealizacja obiektywna/subiektywna, muzealizacja pasywna/aktywna, muzealizacja świata czy muzealizacja odpowiedzialna²⁴⁵.

Jakkolwiek pojęcie muzealizacji pojawia się w działaniach muzealnych należy zauważyć, iż zawsze odzwierciedla aktualne funkcje, problemy czy (r)ewolucje, z którymi mierzy się instytucja muzealna. Jest w gruncie rzeczy fenomenem elastycznym i kompleksowym.

²⁴¹ Krajowy rejestr sądowy, www.ekrs.ms.gov.pl, (dostęp dn. 13.02.2021).

²⁴²T. Cukiernik, *Jak radzi sobie prywatne muzeum?*, www.tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-wolnorynkowe/jak-radzi-sobie-prywatne-muzeum/, (dostęp dn. 06.02.2021).

²⁴³ D. Folga-Januszewska, *Muzeum: fenomeny i problemy*, Kraków 2015, s. 109.

²⁴⁴ Ibidem, s. 110.

²⁴⁵ Ibidem, s. 111.

Obecnie muzealizację można zrozumieć jako proces, który umożliwia docenienie wielu aspektów danego podmiotu, gdyż prowadzi do jego ponownego odkrycia oraz nadania mu tożsamości muzealnej. Proces muzealizacji powoduje, że wybrany obiekt czy obszar zyskuje szersze zainteresowanie pod kątem badań oraz funkcji, szczególnie w ramach działalności konserwatorskiej umożliwiającej zachowanie obiektu dla przyszłych pokoleń i pamięci²⁴⁶. Ma głównie za zadanie uwydatnić te cechy obiektu czy obszaru, które będą w stanie zaspokoić zainteresowania różnych kierunków studiów i badań.

Należy także podkreślić, iż proces muzealizacji może objąć różnorodne obiekty materialne i niematerialne, może występować na rozmaitych płaszczyznach oraz może zagwarantować różne poziomy wykorzystania kulturowego, gdzie jako poziom początkowy należy rozumieć udostępnienie zachowanego dobra oraz przedstawienie powodów, które doprowadziły do jego konserwacji lub restauracji²⁴⁷. Możemy więc zaobserwować proces muzealizacji już na etapie zamiaru przedstawienia odbiorcom chociaż części posiadanego/odkrytego dobra: czy w formie ocalenia fragmentu architektonicznego czy w formie małej gabloty przedstawiającej kolekcję eksponatów pozyskanych podczas prac wykopaliskowych.

Przyjmując założenie że muzealizacja jest procesem prowadzącym do m.in waloryzacji czy udostępnienia obiektów poprzez np. zabiegi konserwatorskie czy restauracyjne, należy podkreślić, że dany proces wymaga konkretnego projektu i metodologii²⁴⁸. To dzięki temu kompleksowemu projektowi możemy uzyskać i odzyskać wszystkie te fragmenty historyczne, kulturowe czy społeczne, które niewątpliwie zniknęły wraz z oryginalnym wizerunkiem czy funkcją wybranego obiektu. To właśnie projekt muzealizacyjny może odwzorować wszystkie te zagubione elementy architektoniczne, archeologiczne, malarskie czy rzeźbiarskie, które zostały utracone pod wpływem czasu czy z winy samego człowieka. Dzięki projektowi muzealizacji możemy dodać kontekst, zapewnić pamięć i w szczególności skonstruować narrację, która doprowadzi do głębszego odkrycia danego obiektu.

Szczególnym przypadkiem obiektów poddanych procesom muzealizacji są obiekty architektoniczne. Na czym powinna polegać muzealizacja obiektów, które straciły definitywnie swoją wartość archeologiczną, swój kształt oraz funkcję oryginalną? Jak powinien być

²⁴⁶ F. Minissi, *Conservazione dei Beni storico-artistici e ambientali. Restauro e muzealizzazione*, Roma 1978, s. 33.

²⁴⁷ Idem, *Conservazione Vitalizzazione Muzealizzazione*, Roma 1988, s. 10.

²⁴⁸ F. Fabbri, *Con le rovine. La musealizzazione contemporanea del sito archeologico*, Firenze 2015, s. 10.

skonstruowany proces muzealizacyjny w przypadku obiektów odbudowanych, które straciły swoją funkcję ruin historycznych?

Niestety na powyższe pytania nie istnieje jedna, uniwersalna odpowiedź - każdy przypadek trzeba analizować oddzielnie. Poszczególne rekonstrukcje, odbudowy i renowacje różnią się praktycznie wszystkimi etapami prac: inni są właściciele, inne cele mają odbudowy, inne funkcjonalności przedstawiają zrekonstruowane budynki, każdy z nich ma za sobą inne badania historyczne, popierane lub nie merytorycznymi badaniami i analizami. Różnice w odtworzeniu lub odnowieniu obiektu architektonicznego nie kolidują jednak z tym co muzealizacja reprezentuje w procesach konserwatorskich czy restauracyjnych: ruina i pamięć są ze sobą ściśle powiązane²⁴⁹. Architektura budynku to zespół warstw historycznych, kulturowych i mnemonicznych. Zdarza się, że rekonstrukcja czy program konserwatorski podkreśla tylko jedną z wybranych warstw. Muzealizacja takiego obiektu ma za zadanie ukształtować swój proces zgodnie ze wszystkimi warstwami i wypełniać braki, które rekonstrukcja ominęła.

2.4 Odbudowa i muzealizacja prywatnych obiektów zamkowych w Polsce

Odbudowa zamków, a raczej ruin zabytkowych, jest fenomenem coraz częściej występującym w Polsce. Wiąże się prawdopodobnie z umożliwieniem zakupu zabytkowych ruin prywatnym inwestorom. Fenomen łączy się konsekwentnie z dużą krytyką ze strony historyków, historyków sztuki czy archeologów. Zarzucają oni, że nieoparte badaniami zrekonstruowanie zabytkowych ruin bez zachowania odpowiedniej bazy historycznej prowadzi do powstania , tzw. zamków Gargamela²⁵⁰, które nie mają nic wspólnego z oryginalną konstrukcją, tracą własną autentyczność i zyskują komercyjne funkcje²⁵¹. Z drugiej strony, jak w przypadku

²⁴⁹ Ibidem, s. 6.

²⁵⁰ J. Wysocki, *“Gargamelizacja” przestrzeni zabytkowej jako cecha krajobrazu kulturowego Polski w XXI wieku*, [w:] *Archaeologica Hereditas. Konserwacja zapobiegawcza środowiska 2. Krajobraz kulturowy*, t. 3, Warszawa – Zielona Góra 2014, s. 159.

²⁵¹ A. Pawłowska, *Zagospodarowanie turystyczne polskich zamków i dworów obronnych jako działanie na rzecz poprawy atrakcyjności dawnych fortyfikacji i ochrony krajobrazu warownego*, *“Architektura obrazu”*, nr 4, Wrocław 2013, s.72.

Jarosława Laseckiego, właściciela zamku w Bobolicach, kwestia odbudowy łączy się z pasją, ratowaniem obiektów zapomnianych i nie pielęgnowanych przez państwo oraz promocją danych obiektów i ich lokalizacji: “zależało nam na wskrzeszeniu zapomnianego dziedzictwa terenu, na którym stała najgenialniejsza linia obronna średniowiecza”²⁵². Może potwierdzić to fakt, że w bobolickim zamku nie zostały umieszczone obiekty usługowe, a pokoje gościnne, restauracje i sklepy znajdują się w oddzielnych budynkach wybudowanych *ex novo* u stóp zamku, a nie w samych jego murach.

Według dr Tomasza Ratajczaka obecnie istnieją trzy grupy “nowych zamków”: ruiny, przy których rozpoczęły się lub zakończyły prace budowlane, ruiny, które zostały już wzięte pod uwagę w planach ich rekonstrukcji lub odbudowy oraz ruiny, które budzą zainteresowanie nowych inwestorów²⁵³.

Debata na temat odbudowy czy rekonstrukcji ruin zamkowych w Polsce jest stricte związana z tematyką ich ewentualnej muzealizacji, która często nie jest brana pod uwagę lub zostaje wykonana nieświadomie. Ponownie cytując dr Tomasza Ratajczaka: “nie traktujemy turystów jako mało rozumnych i bezrefleksyjnych konsumentów, bo to się może zemścić”²⁵⁴. Czyżby zabieg muzealizacji odbudowanych (dobrze lub nie) obiektów zamkowych nie mógłby pomóc w zachowaniu tej prawdy historycznej, która została utracona podczas prac budowlanych? Gdyby odbudowane ruiny miały w większej mierze funkcjonalność edukacyjną i popularyzującą wiedzę, zamiast działać tylko i wyłącznie jako obiekt inwestycyjny goszczący hotele, restauracje, spa czy nawet miejsca do lądowania śmigłowców, nie odzyskałyby wtedy chociaż część swojej wartości zabytkowej? Jeżeli prawo polskie nie jest w stanie uniwersalnie uregulować inwestycji zamkowych, dlaczego nie wymaga chociażby stworzenia oddzielnych przestrzeni, które przedstawia prawdziwą historię zamku, podkreślą jego przemiany, prace i ewolucję na przestrzeni wieków, ekspozyty, które zostały odnalezione *in loco* i, co najważniejsze, jego wygląd przed samą rekonstrukcją/odbudową? “Za 50 lat odwiedzający Tykocin turyści pomyślą jednak, że obecny zamek stoi tam od wieków”²⁵⁵, twierdzi Ratajczak, podkreślając największą wadę rekonstrukcji ruin zamkowych: utrata świadomości o oryginalnym wyglądzie odbudowanego obiektu oraz jego wartości zabytkowej. Jednak należy

²⁵² M. Zasada, *Zamki na Jurze? Odbudowujemy!* www.dziennikzachodni.pl/zamki-na-jurze-odbudowujemy-jak-odbudowac-zamek/ar/937188, (dostęp dn.13.11.2020).

²⁵³ M. Kabsch, “Zamki na nowo”. *Moda na (od)budowę starych ruin*, www.bryla.pl/bryla/1,85301,13729550,_Zamki_na_nowo___Moda_na__od_budowe_starych_ruin___WYWIAD_.html, (dostęp dn. 13.11.2020).

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ Ibidem.

pamiętać, że prawdę historyczną i świadomość zmian można przywrócić dzięki informacjom przekazanych przez system ekspozycyjno-wystawienniczy oraz konkretną działalność edukacyjną. Cytując Anetę Pawłowską “Konieczne jest ustanowienie równowagi pomiędzy ochroną dziedzictwa kulturowego i historycznego a jego komercyjnym zagospodarowaniem turystycznym²⁵⁶”.

Branie pod uwagę budowli zamkowych jako obiektów muzealnych na ziemiach polskich sięga XVIII w. Jest to co prawda zabieg dotyczący różnych sfer artystycznych czy architektonicznych na przełomie wieków różnych państw Europy: czyżby na przykład tworzenie eklektycznych ogrodów przepelnionych wybudowanymi czy zrekonstruowanymi budowlami starożytnego Rzymu czy Grecji podczas włoskiego renesansu nie podkreśla tej chęci otaczania się światem, który z jednej strony już nie istnieje, ale z drugiej fascynuje, pomaga w zachowaniu pamięci o przeminionych epokach i jednocześnie podnosi prestiż jego właściciela?

Zainteresowanie architektonicznymi dowodami przeszłości i wielkości przodków w Polsce niewiele różni się od tych widzianych we Francji, Wielkiej Brytanii, Niemczech czy Włoszech w czasie romantyzmu w XIX wieku. Wielu wybitnych malarzy utrwaliło na zawsze tę potrzebę powrotu do gotyku przepelnionego magią w sięgających nieba wieżyczkach czy pochłoniętych przez naturę ruinach. To dzięki tej melancholii i tęsknocie średniowieczne ruiny znów wzbudziły zainteresowanie arystokracji. Jak przypomina Paweł Kocańda: upowszechniła się moda na budowanie sztucznych ruin, które miały ubarwiać parki między innymi w Puławach czy Wilanowie. Zresztą w drugiej ćwierci XIX wieku bardzo popularnym procederem wśród polskiej szlachty czy magnaterii było zaadaptowanie nieraz opuszczonych już zamków na nowe rezydencje, co można nazwać pierwszymi – niestety, często nieudanymi – próbami rekonstrukcji²⁵⁷.

Państwowe budowle zamkowe, których dzisiejsza funkcjonalność bazuje na systemie muzealnym i edukacyjnym, są na szczęście o wiele liczniejsze od tych prywatnych. Jednak nie można pominąć faktu, że także państwowe obiekty zamkowe posiadają często skomplikowaną historię. Nieliczne są te zamki, które z rąk prywatnych stały się własnością państwa i otworzyły swoje bramy publiczności w sposób płynny i pozbawionych strat. Najczęściej obiekty

²⁵⁶A. Pawłowska, op. cit., s.72.

²⁵⁷P. Kocańda, *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na “wolnym powietrzu”*. Wstęp do problematyki i historia zainteresowań do 1914 roku, “Młoda Muzeologia”, t. I, Rzeszów 2016, s.38.

zamkowe zmieniły swoją rolę mieszkalną czy obronną, stając się jednostkami takimi jak szpitale, więzienia, szkoły, akademie, urzędy, a nawet pomieszczenia gospodarcze, magazyny, stajnie czy chlewy. Nierzadko też funkcjonowały jako źródło materiału budowlanego, gdyż rozbiórki były częstym zabiegiem strategicznym i rozwojowym: pozwalały na odbudowy budynków zniszczonych przez wojny czy klęski żywiołowe, rozbudowę powiększających się miast i modernizację posiadłości bogatych rodzin arystokratycznych. Zamki o największych gabarytach lub mieszczące się w strategicznych lokalizacjach, takich jak centra dużych przedwojennych miast, odgrywały także rolę rezydencyjną oraz reprezentacyjną dla wielu dowódców, głów państw i arystokracji. Wyjątkowe szczęście miały te zamki, w których były przechowywane, eksponowane lub magazynowane różne dzieła sztuki. Te budowle były pielęgnowane i poddawane szczególnej opiece, gdyż stanowiły cenny dowód bogatej i wyrafinowanej przeszłości.

Należy podkreślić fakt, że państwowe obiekty zamkowe, które obecnie funkcjonują jako placówki publiczne w sferze muzealnej i edukacyjnej, zostały głównie przejęte i ewentualnie odbudowane w momencie, kiedy były już źródłem zainteresowania pod kątem artystycznym, zabytkowym czy prestiżowym. Nie stanowiły jeszcze ruiny stałej czy zabytkowej. Owszem, zdarzały się przypadki odbudowy i takich zamków, lecz rzadko w momencie, kiedy zamek został doszczętnie zniszczony i pozostawiony w zaniechaniu przez wiele lat. Dla przykładu można przedstawić zamek w Malborku²⁵⁸, w którym funkcjonował Oddział Muzeum Wojska Polskiego nr 1 już od sierpnia 1945 roku, a w listopadzie tego samego roku obiekt powierzono opiece Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Następnie, w 1951 roku zamek został przekazany lokalnym władzom a jego odbudowa rozpoczęła się już pod koniec lat 50-tych XX w.

Punktem wyjścia dla dyskusji o sytuacji odbudowanych zamków jest stwierdzenie, że w większości przypadków ruiny, które miały jakąkolwiek wartość artystyczną i historyczną uległy nieodwracalnym zmianom oraz zostały kompletnie przykryte i “zburzone”. Na ich miejscu, a może lepiej powiedzieć razem z nimi, powstały budowle, które inspirowały się wyobrażeniem o wcześniej istniejących na ich miejscu obiektach. W tych przypadkach zostały kompletnie uniemożliwione jakiekolwiek działania konserwatorskie lub rekonstrukcyjne, a także możliwość zmuzealizowania i “zatrzymania w czasie” istniejących ruin. W wielu przypadkach jednak podczas odbudowy chęć przywrócenia lub chociaż w małej mierze

²⁵⁸ Zamek w Malborku, www.dr-architektura.pl/architektura-swiata/zamek-w-malborku/, (dostęp dn. 25.02.2021).

zatrzymania oryginalnych elementów lub inspiracji historycznych została ujęta. Ten aspekt jest widoczny dzięki utrzymanym elementom architektonicznym, jak w przypadku zamków w Rynie lub Chudowie lub dzięki poprzedzającym odbudowę badaniom archeologicznym i historycznym, jak w przypadku zamku w Tykocinie. Owszem, nie możemy stwierdzić, że wyżej wymienione chęci doprowadziły do odpowiedniego zaopiekowania się historyczną ruiną, jednak pozwala to na pozostawienie otwartej furtki do dostosowania tych obiektów do dóbr polskiej kultury oraz do utworzenia procesu, który może przedstawić te wszystkie utracone wcześniej informacje, skryte w pozostałościach. Należy pamiętać, że obecne konstrukcje jak i usługi, które oferują, przekazują odbiorcom pewną interpretację historyczną oraz rozbudzają ich zainteresowanie i powiększają zasób wiedzy. Konsekwentnie wydaje się oczywista potrzeba wykreowania miejsca muzealnego lub przeprowadzenia procesu muzealizacji²⁵⁹.

W momencie kiedy uznamy, że także odbudowane obiekty powinny znaleźć odpowiednie rozwiązania²⁶⁰, które pozwolą na zachowanie funkcji ochronnych tkanki historycznej samej budowli, funkcji konserwatorskich względem posiadanych eksponatów oraz funkcji edukacyjnych, czyli w skrócie propagowanie wiedzy oraz przekazanie dalszym pokoleniom utrwalonych i zachowanych informacji staje się jasne, że takie budowle powinny zawierać w sobie miejsca i narzędzia niezbędne do takiej działalności.

Owszem, polskie “gargamele” mogą być uznane za stracone ruiny historyczne i utracone dobra kultury polskiej. Jednak nie należy zapomnieć o ostatniej desce ratunku czyli o tych projektach, które mają na celu odnalezienie i przekazanie utraconych informacji i które, co najważniejsze, przedstawią koncepcję odbudowy, jej kontekst i, czemu nie, jej błędy. Odbudowane ruiny nie są całkiem stracone – można je uznać bardziej za uwięzione fragmenty historii, które tylko czekają na odpowiedni moment, oświetlenie i podpis, aby przekazać wiedzę, która nie została utracona. Projekty muzealizacyjne mogą stworzyć dialog pomiędzy starym i nowym, nawet jeśli jest już za późno na stworzenie prawdziwej muzealizacji obiektu *in situ*, czyli zachowaniem, konserwacją i opieką nad trwałą ruiną historyczną. Musimy zgodzić się, że ruinom zostało już oddane nowe życie. Jednak nad przyszłością tych nowych tworów możemy jeszcze czuwać. Dlatego właśnie powinno się zwrócić uwagę na to, co można jeszcze zrobić i konsekwentnie zbudować most pomiędzy przeszłością i przyszłością, naciskając na konstrukcję kontynuacji historycznej, która jest możliwa tylko dzięki nowemu, aktualnemu projektowi

²⁵⁹ F. Minissi, *Conservazione Vitalizzazione Muzealizzazione*, Roma 1988, s. 23.

²⁶⁰ Ibidem, s. 9.

muzealizacyjnemu. To dzięki takim projekt jesteśmy w stanie zapewnić ciągłość między różnymi epokami i potwierdzić, że obecne realizacje są ciągle dowodem opieki nad pamięcią i walorem zabytków²⁶¹.

To, że odbudowane obiekty straciły już swoją oryginalną formę i autentyczność, stając się obecnie dobrem materialnym nie znaczy, że jego ponowne wykorzystanie nie doprowadzi do przekształcenia go w dobro kulturalne²⁶². Nie dziwi więc, że oprócz systemu oprowadzania lub dostępu do informacji na stronach internetowych czy w opisach danych obiektów, niezbędne jest stworzenie specyficznych pomieszczeń czy przestrzeni, które wstępnie moglibyśmy nazwać muzeami – i nie tylko w znaczeniu pojemnika, który przechowuje i gromadzi wiedzę, ale także jako miejsca, którego funkcjonalność bazuje na przedstawianiu oraz propagowaniu wiedzy. Aby takie przestrzenie powstały konieczna jest właśnie muzealizacja – czyli proces, który doprowadziłby do stworzenia wyżej wymienionej funkcjonalności.

Jednak jak powinny teoretycznie wyglądać muzea w takich obiektach? Na co prywatni przedsiębiorcy powinni zwrócić uwagę przy organizacji nowych pomieszczeń? Jak przygotować wybrane przestrzenie oraz jakie są etapy niezbędne do ich realizacji?

Na potrzeby pracy oraz w ramach analizy badanych obiektów stworzyłam przykładową listę projektu muzealizacji, która może być wykorzystana przypadku wykonania lub planowania ekspozycyjnego zagospodarowania przestrzeni. Przykładowy i autorski projekt muzealizacyjny obiektu architektonicznego, podzielony na etapy obejmuje:

1. Oddzielenie pomieszczeń, które zmieściłyby ekspozycję;
2. Zaplanowanie narracji wystawienniczej;
3. Zgromadzenie, zakupienie lub w ostateczności wykonanie (w formie replik) materiałów, które prowadziłyby narrację historyczną oraz zapewnienie ich odpowiedniej ekspozycji;
4. Zaangażowanie odpowiedniego zespołu ekspozycyjnego i merytorycznego, który stworzyłby narrację oraz ekspozycję;
5. Zakupienie wszystkich urządzeń i narzędzi techniczne niezbędnych do przedstawienia, przechowania oraz ochrony wszystkich elementów ekspozycji;
6. Stworzenie ścieżki wystawienniczej oraz zapewnienie odpowiedniej dostępności komunikacyjno-informacyjnej;

²⁶¹ F. Fabbrizi, *Con le rovine. La musealizzazione contemporanea del sito archeologico*, Firenze 2015, s. 10.

²⁶² Ibidem, s. 13.

7. Stworzenie miejsce i/lub stanowiska do dalszej pracę muzealną;
8. Stworzenie odpowiedniego systemu edukacyjno-formacyjnego;

Oddzielenie pomieszczeń, które ugościłyby ekspozycję – pierwszym i oczywistym krokiem w tworzeniu przestrzeni wystawienniczej, szczególnie w obiektach nowych, jest wyznaczenie pomieszczeń, w których będzie znajdowała się ekspozycja. Niewątpliwie najlepszym momentem na ich identyfikację to czas tworzenia projektu architektonicznego całego budynku. Tylko wtedy możliwe jest zaplanowanie licznych elementów zapewniających odpowiednią aranżację pomieszczeń ekspozycyjnych: usuwanie barier architektonicznych, projektowanie odpowiednich podłączeń elektrycznych, tworzenie ewentualnych wnęk przeznaczonych na gabloty, itp. Niestety, najczęściej wybiera się pomieszczenia ekspozycyjne dopiero podczas finalnych prac architektoniczno-wykończeniowych. Jednak i w takiej sytuacji istnieje szansa na zlokalizowanie odpowiednich miejsc. Szczególną uwagę należy zwrócić na bariery architektoniczne oraz na umieszczenie pomieszczeń względem wejścia i wyjścia do budynku. Dodatkowo jeżeli budynek docelowo ma spełniać również funkcję usługową (w postaci restauracji, hotelu czy spa), należy wydzielić przestrzeń tak, aby działalność usługowa nie wpływała na funkcjonowanie muzeum. Żaden gość hotelu nie będzie zadowolony jeżeli będzie zmuszony obejść liczną grupę turystów; tak samo zwiedzający wystawę nie będą usatysfakcjonowani jeżeli podczas oprowadzania będą słyszeć odgłosy pochodzące z zapelnionej restauracji.

Przy wskazaniu przestrzeni ekspozycyjnych, oprócz oczywistych problemów natury architektonicznej (schody, brak toalety, wąskie przejścia i korytarze) należy zwrócić szczególną uwagę na warunki, które będą panowały w danych pomieszczeniach nie tylko podczas przechowywania eksponatów. Jeżeli pomieszczenia będą znajdowały się zbyt nisko pod względem kondygnacji, należy wziąć pod uwagę ich wilgotność, także podczas odbywanych wizyt, szczególnie grupowych. Jednocześnie trzeba przeanalizować nasłonecznienie, temperaturę, cyrkulację powietrza, kubaturę czy wyznaczyć ewentualne pomieszczenia techniczne.

Zaplanowanie narracji wystawienniczej – Planowanie narracji wystawienniczej bazuje na wątku, epoce czy tożsamości historycznej, która będzie przedstawiona w danym pomieszczeniu ekspozycyjnym. Oczywiście narracja musi opierać się na formie, którą przyjmie odbudowany obiekt oraz na eksponatach, które są w posiadaniu właściciela lub na tych, które zostały

wydobyte podczas prac wykopaliskowych, budowlanych czy zgromadzonych na potrzebę ekspozycji. Planowanie narracji wiąże się głównie z podkreśleniem najważniejszych wątków wystawy – dzięki temu przyszłe prace organizacyjne, jak np. dobór gablot do poszczególnych eksponatów, lub merytoryczne, jak np. podkreślenie kluczowych informacji historycznych, zostaną wykonane sprawniej. Jest to duże ułatwienie w pracach przygotowawczych oraz, co najważniejsze, jest to w pewien sposób wstępny projekt samej wystawy. Dzięki niemu można uniknąć problemów takich jak np. zagubienie się w narracji, odejście od kontekstu historycznego lub stworzenie zamieszania organizacyjnego przy pracach przygotowawczych i docelowych.

Zgromadzenie, zakupienie lub w ostateczności wykonanie (w formie replik) materiałów, które poprowadziłyby narrację historyczną oraz zapewnienie ich odpowiedniej ekspozycji – szkieletem jakiegokolwiek przestrzeni ekspozycyjnej jest zbiór czy kolekcja przedmiotów, które przedstawiają wybraną epokę czy wątek historyczny. Nawet najmniejszy eksponat jest dowodem historii, którą się prezentuje. Eksponat jest faktem, autentycznością, rzeczą, w której mieści się duch całej przestrzeni ekspozycyjnej. W przypadku ruin historycznych i odbudowanych obiektów, możliwość ekspozycji oryginalnych przedmiotów jest możliwa. Często prace budowlane są poprzedzone badaniami i wykopaliskami archeologicznymi, i nawet jeśli najciekawsze i najbardziej cenne znaleziska są następnie gromadzone w licznych placówkach państwowych, istnieje możliwość pozostawienia *in loco* eksponatów, które mają mniejsze znaczenie estetyczne, które dublują się lub są w słabym stanie zachowania. W takich przypadkach dane eksponaty mogą być przekazywane właścicielom ziemi lub odbudowanych obiektów. Nie należy także ignorować możliwości zakupu odpowiednich artefaktów - biorąc zawsze pod uwagę wcześniej ustaloną narrację ekspozycyjną. Liczne domy aukcyjne, kolekcjonerzy i prywatne muzea czy galerie umożliwiają zakup eksponatów. Istnieje także możliwość uzyskania depozytu, czyli obiektu przyjętego długoterminowo do muzeum na podstawie umowy depozytowej określającej warunki użyczenia w depozyt, prawa autorskie i czas, na jaki depozyt jest przyjmowany z dokładnym opisem obiektu wraz z wyceną²⁶³.

W ostateczności istnieje możliwość wykonania repliki eksponatu. Wykonanie repliki jest dość częstym rozwiązaniem w przypadku kiedy ekspozycja, wedle własnej ścieżki narracyjnej, wymaga umieszczenia przedmiotu, który jest unikatowy, bądź niezbędny do przedstawienia wybranego wątku historycznego. W przypadku muzeów państwowych wykonanie repliki jest

²⁶³ *Słownik pojęć*, www.nimoz.pl/baza-wiedzy/digitalizacja/podstawy-digitalizacji/sownik-pojec, (dostęp dn. 14.11.2020).

w pewnej mierze ostatecznością, gdyż zazwyczaj istnieje możliwość znalezienia, zakupu lub wzięcia w depozyt szukanego obiektu. W przypadku muzeów prywatnych, które mają ograniczone możliwości finansowe czy konserwatorskie, zakupienie repliki staje się często jedyną możliwą opcją. Niestety, replika nie posiada wyżej wymienionej cechy autentyczności, w związku z tym może wpłynąć negatywnie na odbiór ekspozycji. Owszem, umieszczenie określonej liczby replik, szczególnie jeżeli są otoczone liczniejszą kolekcją eksponatów, nie stanowi takiego zagrożenia. Jednak istnieją przestrzenie muzealne, które opierają całą swoją narrację historyczną tylko na podstawie prezentowanych replik.

W przypadku posiadania przedmiotów oryginalnych jest niezbędne zapewnienie odpowiednich warunków nie tylko ekspozycyjnych, ale także warunków przechowywania. Dodatkowo, należy pamiętać o różnorodności posiadanych eksponatów: papier, metal czy drewno charakteryzują się odmienną reakcją na bodźce zewnętrzne i organiczne. Ekspozycja powinna zagwarantować m.in. konkretne warunki oświetleniowe, regulowaną wilgotność, gabloty powinny być szczelne, a zwiedzający powinni być informowani o zakazie fotografowania eksponatów z użyciem lampy błyskowej. Kolekcja powinna także zawierać odpowiednią liczbę przedmiotów, aby umożliwić ich wymianę w momencie niezbędnej konserwacji, wypożyczenia lub zmian w narracji wystawienniczej.

Zaangażowanie odpowiedniego zespołu ekspozycyjnego i merytorycznego, który stworzyłby narrację oraz ekspozycję – przygotowanie jakiegokolwiek ekspozycji muzealnej często wiąże się z pracą wielu osób. Do stworzenia zaplanowanej narracji potrzebne są osoby odpowiednio przygotowane merytorycznie m.in. w zakresie historii, historii sztuki, archeologii, socjologii, kulturoznawstwa czy językoznawstwa. Zespół merytoryczny nie tylko przeanalizuje zaplanowaną narrację, ale także wydobędzie z niej najciekawsze i najważniejsze wątki, zbierze niezbędne informacje źródłowe, podda ją krytyce oraz zapewni solidną bazę merytoryczną.

Przygotowanie pomieszczenia, które pomieści ekspozycję opiera się na pracy wielu osób. System ekspozycyjny musi mieć zapewnione podłączenia elektryczne, wykonanie gablot i ich scenografii, podstawek pod eksponaty, tabliczek z podpisami, tłumaczeń podpisów, oznakowania, zaplanowania ścieżki i kolejności zwiedzania, ustawienia eksponatów w gablotach, rozmieszczenia niezbędnych mebli, udogodnień, elementów dostępności, urządzeń pomiarowych, tablic, tekstów, obrazów oraz wiele innych elementów związanych z wystawą. Praca nad przygotowaniem jednej ekspozycji jest powiązana z różnymi branżami i wymaga wiele czasu oraz uwagi. Nie jest to oczywiście miejsce na szczegółowe opisanie pracy przygotowawczej, lecz niezbędne jest podkreślenie jej wielowątkowości i złożoności.

Niestety rzeczywistość związana z tworzeniem prywatnych ekspozycji opiera się często na pracy kilku osób, które muszą zmagać się z ograniczeniami finansowymi. W związku z tym, najczęstszym przypadkiem jest przygotowanie ekspozycji w sposób “domowy”, wykonany przez kilka osób nieświadomych nieskończonego wachlarza problemów i wyzwań, które wiążą się z ekspozycją. W konsekwencji powstają galerie i wystawy, w których eksponaty są anonimowe, gdyż nie posiadają podpisów, zwiedzający gubi się w wątkach lub nie posiada wystarczającej wiedzy, aby przyswoić przedstawione informacje, a osoba z niepełnosprawnością ruchową nierzadko nie ma nawet możliwości zwiedzania.

Zakupienie wszystkich urządzeń i narzędzi technicznych niezbędnych do przedstawienia, przechowania oraz ochrony wszystkich elementów ekspozycji – Eksponowanie i przechowywanie eksponatów wymaga wielu urządzeń i narzędzi. Podstawowymi urządzeniami powinny być te, które umożliwiają monitorowanie i regulację wilgotności, a dzięki rejestracji pomiarów zyskuje się możliwość kontroli oraz przewidzenia wzrostu.

Odpowiednie oświetlenie jest kolejnym niezbędnym narzędziem przy przedstawianiu eksponatów: należy pamiętać o odpowiednim natężeniu światła, ilości lumenów czy nawet kolorze i temperaturze, którą generuje. Jak zostało wspomniane wyżej, każda gablota jak i eksponaty w niej zawarte wymagają konkretnej oceny potrzebnego oświetlenia.

Urządzenia, które często są pomijane przy planowaniu ekspozycji to kamery i monitoring. Umożliwiają one kontroli całego pomieszczenia wystawienniczego oraz często są połączone z różnego rodzaju alarmami. Korzysta się z nich także w ramach prowadzonych badań statystycznych: np. ilości zwiedzających, ilości czasu spędzonego przy szczególnych gablotach czy eksponatach, analizie poziomu zainteresowania czy ocenie pracy przewodników.

Każde muzeum posiadające eksponaty powinno zaopatrzyć się także w szereg przedmiotów potrzebnych do przenoszenia i kontaktu się z eksponatem. Muszą to być specjalne pojemniki, papier bezkwasowy, rękawice, maseczki, sprzęt fotograficzny, itp.

Stworzenie ścieżki wystawienniczej oraz zapewnienie odpowiedniej dostępności komunikacyjno-informacyjnej – Ścieżkę informacyjną powinniśmy rozumieć jako proponowany szlak zwiedzania. Wiąże się z tym oczywiście ustalenie kolejności merytorycznej i ekspozycyjnej. Na tym etapie powinno się także zaplanować umiejscowienie tablic i tekstów informacyjnych, miejsc, w których przewodnik ma możliwość zatrzymania się z większą liczbą osób, umieszczenie ewentualnych miejsc do siedzenia i kontemplacji, zaplanowanie dróg ewakuacyjnych (szczególnie jeżeli w pomieszczeniu znajdują się wolnostojące meble i

gabloty). Dostępność komunikacyjno-informacyjna nie dotyczy tylko opracowania i odpowiedniego umieszczenia informacji (wysokość tablic, czcionki, długość tekstów, wielkość ilustracji, itp.), ale także udostępnienie powyższych informacji odbiorcom z różnymi niepełnosprawnościami. Aby uzyskać szczegółowe informacje powinno się odwołać do Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami²⁶⁴. Istnieje także wiele stowarzyszeń i fundacji, które wspomagają wszystkie placówki kultury w pracach nad dostępnością. W tym zakresie warta uwagi jest Fundacja Kultura bez Barrier, która działa od 2008 roku w całej Polsce²⁶⁵.

Stworzenie miejsca i/lub stanowiska na dalszej pracy muzealnej – Stworzenie ekspozycji to nie koniec pracy muzealnej. Pamiętając, że muzeum to przede wszystkim instytucja gromadząca, przechowująca i konserwująca zbiory²⁶⁶, należy przewidzieć, że praca nad ekspozycją nie kończy się wraz z powstaniem sali wystawienniczych. Głównym elementem tego etapu jest stworzenie oddzielnego miejsca, w którym można gromadzić, opracowywać, badać czy digitalizować własne zbiory. Oczywiście w związku z założeniem dalszego gromadzenia i ewoluowania własnej wystawy niezbędne są odpowiednie narzędzia i osoby, które poprowadzą tę specyficzną pracę.

Stworzenie odpowiedniego systemu edukacyjno-formacyjnego – Ostatnim, lecz nie mniej ważnym elementem w tworzeniu ekspozycji, jest zorganizowanie wyszkolonego zespołu, który ma na celu zapewnienie dostępu wiedzy oraz doprowadzenie do jak najszerzej partycypacji społeczeństwa, które konsekwentnie, stopniowo i świadomie zagwarantuje ochronę dziedzictwa poprzez zaangażowanie się w utrzymanie pamięci oraz przekazanie wiedzy kolejnym pokoleniom²⁶⁷.

Projekt edukacyjny powinien być dostosowany do możliwości, którymi się dysponuje oraz skierowany do różnych grup odbiorców. Konkretny projekt edukacyjny wraz z odpowiednio przygotowaną promocją może zapewnić placówce wysoką liczbę zwiedzających: im bardziej zróżnicowana i atrakcyjna jest oferta edukacyjna, tym chętniej odbiorcy będą z niej korzystać, często wracając ponownie. Projekt może być oczywiście patronowany i przygotowane we

²⁶⁴Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz.U. 2019 poz. 1696, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696, (dostępność dn. 14.11.2020).

²⁶⁵ Oficjalna strona organizacji Kultura bez barier, www.kulturabezbarier.org/o-fundacji/nasza-misja/, (dostępność dn. 14.11.2020).

²⁶⁶ Definicja muzeum, *Słownik języka polskiego*, www.sjp.pwn.pl/szukaj/muzeum.html, (dostępność dn. 14.11.2020).

²⁶⁷ F. Minissi, *Conservazione dei Beni storico-artistici e ambientali. Restauro e muzealizzazione*, Roma 1978, s. 34.

współpracy z innymi placówkami kultury i oświaty. Ciekawa oferta edukacyjna może także wesprzeć finansowo i promocyjnie.

Formowanie zespołu, który będzie miał styczność ze zwiedzającym, jest zadaniem kluczowym dla każdego systemu ekspozycyjnego. Dany zespół, który możemy określić jako zespół przewodników, powinien głęboko zapoznać się z merytorycznym przekazem wystawy oraz dysponować odpowiednimi narzędziami socjologicznymi, językowymi i edukacyjnymi zanim cała ekspozycja nabierze kształtu i zostanie otwarta publiczności. Zapewnienie zespołowi odpowiedniej ilości szkoleń oraz narzędzi do wykonywania pracy jest kluczem do przekazania wiedzy odbiorcom.

Podsumowując, organizacja ekspozycji nie jest zadaniem łatwym i nie jest zadaniem, które placówka powinna wykonać sama bez wsparcia i pomocy profesjonalistów z zewnątrz. Planowanie wystawy dzieli się na różne etapy pracy: jeżeli zostaną one zaplanowane jeszcze podczas projektu architektonicznego, zwiększa to szanse na to, że przestrzeń ekspozycyjna zostanie wykonana wg wysokich standardów wystawienniczych.

Organizacja przestrzeni muzealnej może zostać wykonana *in loco* czyli w pomieszczeniach istniejących i pełniących w przeszłości inne funkcje. W takim przypadku jednak zmuzealizowanie danych pomieszczeń spotyka się z większą liczbą problemów i wyzwań, lecz nie jest procesem niemożliwym. Często muzealizacja istniejących już pomieszczeń może nadać przestrzeniom ekspozycyjnym bardziej autentyczną atmosferę.

- wyżej wymienione etapy powinny zostać wykonane w płynnej współpracy pomiędzy zespołami – nie jest to lista *krok po kroku* lecz bardziej streszczenie wątków, na które powinno się zwrócić uwagę podczas rozpoczęcia procesu muzealizacji;

- muzealizacja danego obiektu może dotyczyć wybranych pomieszczeń, ale także dotknąć inne formy i sfery aktywności całej placówki: każda aktywność propagująca wiedzę, może być uznana jako część procesu muzealizacji: mogą to być w ten sam sposób rekonstrukcje historyczne, prowadzenie zajęć czy konferencji, ugoszczenie stowarzyszeń natury historycznej czy aktywne gromadzenie zbiorów, źródeł i informacji na temat posiadanego obiektu;

- proces muzealizacji nie jest procesem nowym w Polsce. Przy przygotowaniu ekspozycji, wystawy czy jakiegokolwiek innej aktywności mającej na celu propagowanie i przekazywanie zgromadzonej wiedzy można posłużyć się profesjonalną i ogólnodostępną literaturą,

konsultacją z licznymi stowarzyszeniami, fundacjami i profesjonalistami oraz licznymi możliwościami uzyskania wsparcia finansowego z różnych instytucji kultury Polski i świata.

3. Muzealizacja obiektu pozbawiona priorytetu usługowego z całkowitym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Chudowie

3.1 Historia zamku w Chudowie

Wieś sołecka Chudów znajduje się w województwie śląskim, w powiecie gliwickim, w gminie Gierałtowice, w odległości około 17 km od Katowic. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku liczy 1417 mieszkańców²⁶⁸. Wieś powstała na początku XIV wieku, pierwsza adnotacja w źródłach określa wieś jako *Cudow*. W wieku XIX, właściciel zamku Aleksander Bally oficjalnie zmienił nazwę wsi na *Chutow* rzekomo w związku z kojarzącą się z ubóstwem ówczesną nazwą²⁶⁹. Chudów, leżące na ziemiach bytomskich, nie zostało oszczędzone od licznych podziałów, zmian właścicieli, wojen czy grabieży. Sama nazwa wsi w perspektywie wieków (od 1305 r. do 1875 r.) zmieniła się czternaście razy²⁷⁰. Wieś posługiwała się herbem przedstawiającym na błękitnym tle sierp ze złotą rączką zwrócony białym ostrzem w lewo do roku 1939, kiedy zakończyła się jej przynależność do autonomicznego Województwa Śląskiego²⁷¹.

Pierwszym właścicielem majątku Chudowa był Jan de Hodow (ok. 1434 r.). Jednak należy podkreślić postać kolejnego władcy wsi Chudów, Mikołaja Chudowskiego pojawiającego się w źródłach w 1483 r.²⁷², którego rodzina była inicjatorem budowy rezydencji rycerskiej typu *motte*²⁷³, dość popularnej formy obiektu mieszkalnego o cechach obronnych²⁷⁴ w XV wieku, m.in. na Śląsku. W związku z czym początkowo rezydencja typu *motte* w Chudowie zaistniała

²⁶⁸ Wieś Chudów, www.polskawliczbach.pl/wies_Chudow (dostęp dn. 25.10.2021).

²⁶⁹ D. Adamska-Heś, R. Heś, R. Szołtysek, *Dzieje zamku w Chudowie*, Kraków 2001, s. 11.

²⁷⁰ Idem, s. 12.

²⁷¹ Idem, s. 35.

²⁷² P. Nocuń, *Zamek w Chudowie do końca XVI w. - rozwój i przekształcenia prywatnej siedziby górnośląskiej w świetle dotychczasowych badań*, „Architectus”, 1 (15), Wrocław 2019, s. 69.

²⁷³ Idem, s. 77.

²⁷⁴ W. Koch, *Style w architekturze*, Warszawa 2005, s. 298-299.

w formie drewnianej kwadratowej wieży w konstrukcji ramowo-słupowej, wybudowanej na niewielkim wzniesieniu otoczonym terenami podmokłymi²⁷⁵.

W roku 1532, czyli 12 lat po śmierci Mikołaja Chudowskiego, właścicielem Chudowa był już Jan Gierałtowski. Przejął on wieś oraz spaloną dawną rezydencję chudowską, rozpoczynając odbudowę obiektu oraz powiększając własne dobra. Dzięki działaniom Jan Gierałtowskiego rozpoczęły się prace rekonstruktorskie i dawna rezydencja typu *motte* przekształciła się we wczesnonowożytny zamek murowany²⁷⁶, którego bliską rekonstrukcję możemy podziwiać do dziś.

Na przełomie kilku wieków dobra chudowskie, w tym sama budowla zamkowa, doświadczyły wielu zmian, podziałów oraz została sukcesywnie przejmowana, sprzedawana i dzierżawiona przez wielu właścicieli, m.in rodzinę Skallów, Oppersdorfów, Foglar i Alksandra von Bally.

Zamek w Chudowie spłonął w roku 1875, a dokładnie 11 stycznia o siódmej rano²⁷⁷. Prawdopodobnie ogień rozprzestrzenił się po drewnianych elementach konstrukcyjnych (belki), które znajdowały się w pobliżu rozpalonego pieca. Z budowli udało się wynieść część mebli i sprzętu. Ówczesny właściciel zamku, hrabia Hans Ulryk Schaffgotsch, nie zezwolił na odbudowę zamku, aby uczynić z niego romantyczną i modną pod koniec XIX w. ruinę zabytkową/trwałą. Nakazał jedynie zabezpieczyć dach, rozebrać okna i niektóre elementy murów. Część jeszcze przydatnych materiałów odsprzedał²⁷⁸.

Na początku XX w. zamek wraz z otaczającymi go posiadłościami, stopniowo przeszedł z rąk prywatnych pod opiekę i kontrolę gminy Chudów. Przed drugą Wojną Światową chudowski majątek był siedzibą gminy oraz straży pożarnej. Po zakończeniu wojny w roku 1945 został przejęty przez Zespół Tuczarni w Chudowie należący do Zakładów Mięsnych w Rybniku, który korzystał z terenu oraz pozostałości budowlanych na potrzebę hodowli zwierząt.

Przez ponad pięćdziesiąt lat na zamku oraz przyległych do niego terenach nie zostały wykonane żadne prace zabezpieczające pozostałości budowli ani próby ich rekonstrukcji. Jednak w roku 1957 zamek stał się obiektem zainteresowania archeologów i historyków, którzy mieli na celu ustalenie daty powstania i przypuszczalnego wyglądu siedziby w Chudowie²⁷⁹. Pierwsze profesjonalne badania architektoniczne, przeprowadzone przez profesora Jerzego

²⁷⁵ P. Nocuń, op. cit., s. 77.

²⁷⁶ Idem, s. 77.

²⁷⁷ D. Adamska-Heś, R. Heś, R. Szołtysek, *Dzieje zamku w Chudowie*, Kraków 2001, s. 109.

²⁷⁸ Idem, s. 91.

²⁷⁹ Idem, s. 92.

Rozpędowskiego właśnie w 1957 r., pozwoliły na określenie pierwotnego wyglądu budowli, daty jego powstania oraz wykonania pierwszych planów architektonicznych, które potwierdziły iż zamek w Chudowie składał się z wieży oraz dwóch przyległych domów.²⁸⁰ W związku z powyższym w 1963 roku, Wojewódzki Konserwator Zabytków podjął decyzję o umieszczeniu zamku do rejestru zabytków (Nr rejestru: 1) 568/66 katowickie, 2) R-449/55 stalinogrodzkie; Wpis do rejestru: 1) WKZ, dn. 05.02.1966, Kl.III-z-12/I/99/66 2) WKZ, dn. 14.06.1955 KLV-61/2/449/2/55)²⁸¹ uważając go za “wielką wartość artystyczną i historyczną o fundamentalnym znaczeniu dla kultury polskiej”²⁸². Jednak zamek pozostał w niezmienionym stanie do połowy lat dziewięćdziesiątych, do momentu powstania Fundacji “Zamek Chudów”.

Fundacja została powołana w roku 1995 przez Andrzeja Sośnierz, który został także jej pierwszym prezesem, i od tego momentu objęła ochroną ruiny zamku. Do roku 1997 przeprowadziła na terenie zamku różnego rodzaju prace porządkowe. W 1999 roku Fundacja zakupiła zamek oraz rozpoczęła przede wszystkim wieloletnią kwerendę archiwalną oraz konsekwentnie niezbędne prace wykopaliskowe i rekonstruktorskie. W roku 2000 została wykonana także dokumentacja fotogrametryczna zamku, która miała na celu m.in udokumentowanie wyglądu ruin zamkowych przed rozpoczęciem prac budowlanych. Dzięki dokumentacji fotogrametrycznej została wykonana dokumentacja projektowa, która po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, stała się podstawą do rozpoczęcia wyżej wymienionych prac budowlanych²⁸³. W tym samym roku rozpoczęły się badania archeologiczne dotyczące wnętrza wieży w związku z zaplanowaną jej rekonstrukcją. W 2003 roku rozpoczął się kolejny etap badań, który skoncentrował się na tzw. *Domem Pańskim*, czyli jednym z przylegających do wieży budynków mieszkalnych. Badania na tej części obiektu trwały do 2005 roku i doprowadziły m.in do odkrycia reliktyw ogrodzenia XVI-wiecznej siedziby Chudowskich. W 2006 roku badania przenieśli się na lewą część obiektu, czyli w obręb drugiego budynku mieszkalnego, tzw. *Domu Służebnego* oraz objęły także przestrzeń dziedzińca. Badania trwały do roku 2009 i dzięki nim zostały odsłonięte m.in relikty filarów XVII-wiecznych krużganków, reliktyw XV-wiecznego drewnianego budynku

²⁸⁰ *Rekonstrukcja zamku w Chudowie*, www.youtube.com/watch?v=Gn1LXVI9DS0, (dostęp dn. 22.01.2022).

²⁸¹ Spis obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa śląskiego, pozycja 285 - www.wkz.katowice.pl/uslugi/rejestr-zabytkow/spis-obiektow-wpisanych-do-rejestru-zabytkow/rejestr-zabytkow-nieruchomych-a (dostęp dn. 27.11.2021).

²⁸² D. Adamska-Heś, R. Heś, R. Szołtysek, op. cit., s. 92.

²⁸³ *Rekonstrukcja zamku w Chudowie*, op. cit., loc. cit.

oraz odkrycie zamkowej studni. W kolejnych latach trwały badania sondażowe po wschodniej i północnej części zamku.

Do roku 2009 zostały prowadzone badania archeologiczne pod opieką archeologów: dr Przemysław Nocunia²⁸⁴, A. Tarasińskiego oraz Andrzeja Sośnierza.

Prace rekonstruktorskie, które trwały do 2004 roku, opierały się głównie na odbudowie i zadaszeniu wieży oraz podniesieniu murów i odnowieniu bram. Muzeum zamku w Chudowie mieściło się początkowo tylko w małym pomieszczeniu piwnicznym (2002 r.). Wraz z postępem prac rekonstrukcyjnych i archeologicznych ekspozycja muzealna została rozszerzona i objęła także wszystkie kondygnacje odbudowanej wieży (2004 r.)²⁸⁵. Ekspozycja jest dostępna zwiedzającym od roku 2005²⁸⁶.

Od roku 1996 Fundacja organizuje oraz prowadzi na terenie przyległym ruinom zamku, liczne plenerowe imprezy kulturalne. Są to m.in. inscenizacje, występy, koncerty, projekcje, wystawy i zloty. Spotkaniem, które stało się obecnie wizytówką Fundacji Zamku w Chudowie jest sierpniowy Jarmark Średniowieczny. Wartym uwagi jest także projekt zrealizowany w roku 2020 pt. *“E-dzieje zamku w Chudowie – 10 e-spotkań z #dziedzictwem”*²⁸⁷. Projekt, zrealizowany dzięki wsparciu Narodowego Centrum Kultury w ramach programu “Kultura w sieci”, przedstawia dziesięć krótkich filmów omawiających historię zamku w Chudowie, jego rekonstrukcję oraz eksponaty odnalezione podczas prac archeologicznych²⁸⁸.

Muzeum znajdujące się w pomieszczeniach zrekonstruowanej wieży oraz w pomieszczeniu piwnicznym jest prowadzone przez Fundację *“Zamek Chudów”* oraz Stowarzyszenie Przyjaciół Zamku w Chudowie *“Castellum”*²⁸⁹, które ma pod swoją opieką także wieżę Książęcą w Siedlęcinie koło Jeleniej Góry²⁹⁰, ruiny zamku Rudzkich oraz domu Karola Goduli w Rudzie Śląskiej – Rudzie²⁹¹ oraz ruiny zamku w Owieśnie koło Dzierżoniowa²⁹².

²⁸⁴ Biogram Przemysław Nocunia, www.archeo.uj.edu.pl/dr-przemyslaw-nocun, (dostęp dn. 08.01.2022).

²⁸⁵ *Badania archeologiczne na zamku w Chudowie*, www.youtube.com/watch?v=HdQsFmjVq3w&t=21s, (dostęp dn. 02.03.2022).

²⁸⁶ *Pomysł na weekend: Zamek w Chudowie – renesansowa perelka*, www.slaskie.naszemiasto.pl/pomysl-na-weekend-zamek-w-chudowie-renesansowa-perelka/ar/c7-3021888, (dostęp dn. 08.12.2021).

²⁸⁷ *E-dzieje zamku w Chudowie – 10 e-spotkań z #dziedzictwem*, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/e-dzieje-zamku-w-chudowie-10-e-spotkan-z-dziedzictwem/, (dostęp dn. 06.01.2022).

²⁸⁸ *E-dzieje zamku w Chudowie*, www.archeologia.com.pl/zamek-chudow-historia, (dostęp dn. 06.01.2022).

²⁸⁹ Zamek w Chudowie, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/muzeum/, (dostęp dn. 08.11.2021).

²⁹⁰ Wieża książęca w Siedlęcinie, www.wiezasiedlecin.pl/, (dostęp dn. 14.11.2021).

²⁹¹ Zamek Rudzki, www.facebook.com/zamekrudzki/about/?ref=page_internal, (dostęp dn. 14.11.2021).

²⁹² Zamek Owiesno, www.facebook.com/zamekowiesno/, (dostęp dn. 14.11.2021).

Muzeum w zamku w Chudowie nie jest odrębną osobą prawną, więc nie posiada własnego statutu. Istnieje jednak regulamin zwiedzania, który został uzgodniony wraz z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego²⁹³ (MKiDN). Ścieżka wystawiennicza została opracowana i przygotowana przez pracowników Fundacji na podstawie prowadzonych badań architektonicznych, archeologicznych i rekonstruktorskich podczas odbudowy wieży oraz na podstawie eksponatów znajdujących się w posiadaniu Fundacji.

Dodatkowo w roku 2020 Fundacja „Zamek Chudów”²⁹⁴, jako jedyna polska organizacja²⁹⁵, została przyjęta do International National Trust Organisation²⁹⁶.

3.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Muzeum w zamku w Chudowie znajdujące się w pomieszczeniach odbudowanej wieży (fot.2) i pomieszczeniu piwnicznym można zwiedzić tylko w sezonie letnim (maj-wrzesień) oraz bez przewodnika. Sale znajdujące się w wieży mają taką samą objętość i różnią się tylko poszczególnymi elementami wystawienniczymi oraz eksponatami.

Sale wystawiennicze chudowskiej wieży posiadają dość ubogi wystrój, tworząc złudne wrażenie pustych przestrzeni z brakiem elementów ekspozycyjnych. Ubogie wyposażenie sali może oddziaływać negatywnie na zwiedzającego, który może ją ocenić jako pustą lub niewystarczająco interesującą i edukacyjną; z drugiej strony, w przypadku budowli, które zostały szczegółowo zrekonstruowane, pozostawienie prawie pustych pomieszczeń pozwala na zapoznanie się z architekturą oraz pracą rekonstrukcyjną i archeologiczną, która w przypadkach zamków odbudowanych, powinna być cechą główną. Jednak taki zabieg powinien być podparty szczegółowym oraz dokładnym przedstawieniem i opisem wybranych elementów

²⁹³ Oficjalna strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, www.gov.pl/web/kultura, (dostęp dn. 14.11.2021).

²⁹⁴ Zamek w Chudowie, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/fundacja/, (dostęp dn. 08.11.2021).

²⁹⁵ Oficjalna strona International National Trust Organisation, *Zamek w Chudowie*, www.into.org/places/, (dostęp dn. 08.11.2021).

²⁹⁶ International National Trust Organisation to zróżnicowana sieć organizacji działających na rzecz ochrony światowego dziedzictwa – architektonicznego i naturalnego, materialnego i niematerialnego. www.into.org/who-we-are/, (dostęp dn. 08.11.2021).

architektonicznych i budowlanych, niemniej wsparciem przewodnickim lub kuratorskim, które niestety w zamku w Chudowie brakuje.

Wrażenie ubogich przestrzeni chudowskiej wieży można łatwo oraz relatywnie niskim kosztem zmienić. Przede wszystkim niezbędne jest podkreślenie prac rekonstrukcyjnych oraz opiekę nad oryginalnymi elementami architektonicznymi, celowo zachowanymi podczas odbudowy. Uświadomienie widza o istniejących zachowanych elementach architektury powinno w pierwszej kolejności być wskazane i podkreślone jasnym i oddzielnym komunikatem. Niestety w przypadku ekspozycji chudowskiej zwiedzający nie jest świadomy, które części czy elementy architektury zostały zrekonstruowane. Prosty przykładem może być zrekonstruowana brama wejściowa do chudowskiego zamku, która została zrekonstruowana na podstawie odnalezionego podczas prac archeologicznych elementu architektonicznego. Niestety przy wejściu nie widnieje żadna informacja na temat tego elementu, nawet jeśli jest ono widoczne, szczególnie dla oka profesjonalnego konserwatora, architekta czy archeologa.

W przypadku chęci przekazania informacji na temat zachowanych elementów często ekspozycje muzealne stosują rozwiązania polegające na porównaniu stanu obiektu przed rozpoczęciem prac rekonstrukcyjnych wraz ze stanem po ich zakończeniu. W tym zakresie korzysta się głównie z planszy informacyjnych zawierających plany, rzuty oraz zdjęcia z wyjaśnieniem w prostym i łatwo dostępnym języku. Dużym zainteresowaniem cieszą się także modele, tyflografiki²⁹⁷ (szczególnie z materiałów trwałych i dotykowych, z których mogą korzystać także zwiedzający ze szczególnymi potrzebami) oraz wydruki 3D. W przypadku większych możliwości finansowych warto skorzystać z zakupu urządzeń elektronicznych (tablet, kiosk multimedialny lub telewizor) na których można przedstawić w formie graficznej lub video, przebieg prac, odkrycia, zachowane i bezcenne elementy architektoniczne oraz eksponaty. Szczególnie ostatnie zalecenie w przypadku Zamku w Chudowie zdaje się najbardziej korzystne ze względu na zrealizowany już projekt w roku 2020 pt.: *“E-dzieje zamku w Chudowie – 10 e-spotkań z #dziedzictwem*²⁹⁸”.

Zwiedzanie chudowskiej ekspozycji wiąże się oczywiście ze strukturą architektoniczną wieży. Oznacza to, że kierunek zwiedzania wymuszony nad publicznością jest wertykalny i jednokierunkowy. Zwiedzający rozpoczynają wizytę na parterze i kontynuują ją wchodząc na

²⁹⁷ J. Mendruń, *Rola tyflografii w edukacji i w funkcjonowaniu niewidomych i słabowidzących*, www.tyflografia.pl/Rola_tyflografii_w_educacji_i_funkcjonowaniu_niewidomych_i_slabowidzacych.html, (dostęp dn. 07.02.2022).

²⁹⁸ *E-dzieje zamku w Chudowie. 10 e-spotkań z dziedzictwem*, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/e-dzieje-zamku-w-chudowie-10-e-spotkan-z-dziedzictwem/, (dostęp dn. 06.02.2022).

kolejne piętra. Niestety są także zmuszeni na wyjście z wieży tą samą drogą, co generuje pewien dyskomfort osobom w trakcie zwiedzania. Istotny także jest brak oznaczeń oraz informacji kierujących zwiedzających na dodatkowe elementy i przestrzeni dostępne w trakcie wizyty i znajdujące się poza przestrzeniami wewnętrznymi wieży chudowskiej. Dodatkowo nie został zastosowany tzw. *wayfinding*²⁹⁹, czyli system oznaczeń i kierunków (ściennych, wiszących lub wolnostojących), który umożliwia lokalizację siebie i własnego celu w przestrzeni. Szczególnie w przypadku braku przewodnika lub opiekuna wystawy zastosowanie *wayfinding-u* jest narzędziem umożliwiającym rozpoznanie przestrzeni dostępnych dla zwiedzającego, szczególnie jeśli, jak w przypadku zamku w Chudowie, są one podzielone na strefy wewnętrzne (wieża, lokal piwniczny) i zewnętrzne (ogród, lapidarium). Pomieszczenie piwniczne, w którym także znajduje się część ekspozycji, jest pierwszą salą, która została zagospodarowana oraz udostępniona zwiedzającym; obecnie jednak, zamek zwiedza się w pierwszej kolejności poprzez ekspozycje znajdujące się w wieży, następnie piwnicę oraz na zakończenie poprzez dziedziniec, w którym znajduje się także Lapidarium.

Przyswojenie wiedzy prezentowanej na chudowskiej ekspozycji także powinno być rozbudowane oraz uzupełnione. Poszczególne sale ekspozycyjne zawierają podstawowe informacje umieszczone w ramkach w formacie A4 z krótkim tekstem w języku polskim i angielskim, opisującym dane pomieszczenie zamku. Jest to zabieg, dzięki któremu zwiedzający może zapoznać się samodzielnie z dziejami zamku oraz jego właścicieli ze względu na brak przewodnika. Biorąc jednak pod uwagę wartość historyczną i kulturową przedstawionych przestrzeni oraz ich wyposażenia, niestety zaoferowane treści są zbyt krótkie i ubogie. Należy jednak podkreślić, że twórcy struktury zwiedzania zadbali o przetłumaczenie treści także na język angielski.

Obecność dostępnego przewodnika jest jednym z najlepszych rozwiązań w przypadku przedstawienia ekspozycji oraz zawartych w niej informacji. Stowarzyszenia oraz fundacje prowadzące własne prywatne muzea często nie są w stanie udźwignąć finansowo utrzymanie wystarczającej ilości przewodników. W takich przypadkach rozwiązaniem może być korzystanie ze współpracy z lokalnymi i ogólnopolskimi organizacjami przewodnickimi takimi jak PTTK (Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze) oraz biurami podróży, które dysponują przeszkolonymi przewodnikami.

²⁹⁹ *Czym jest wayfinding*, www.oprojektowaniu.wordpress.com/2016/11/22/czym-jest-wayfinding/, (dostęp dnia 06.02.2022).

Istnieje także możliwość zastąpienie przewodnika obecnego podczas działalności muzeum poprzez tzw. *audioguide* (audioprzewodnik). Jest to system pozwalający zapoznanie się z ekspozycją poprzez wcześniej zarejestrowaną ścieżką dźwiękową dostępną na nośnych urządzeniach audio-video. W przypadku Fundacji “Zamek Chudów” w projekcie pt.: “*E-dzieje zamku w Chudowie – 10 e-spotkań z #dziedzictwem*”³⁰⁰ została już wykonana ścieżka oprowadzająca, która jest dostępna na portalu społecznościowym Youtube w dwóch częściach: *Zwiedzanie zamku w Chudowie (cz. 1)*³⁰¹ oraz *Zwiedzanie zamku w Chudowie (cz. 2)*³⁰². W związku z tym, iż oprowadzanie po chudowskiej ekspozycji jest dostępne w formie filmu, zaleca się wykorzystanie elektronicznych urządzeń odpowiednio udostępnionych zwiedzającym (tablet, audioprzewodnik z ekranem) lub udostępnianiem informacji o wykonanej ścieżce przy kasie zamku, aby zwiedzający mogli z niej korzystać na własnych urządzeniach elektronicznych.

W związku ze specyfiką architektoniczną odbudowanej wieży zamkowej, niestety nie są dostępne elementy dla osób ze szczególnymi potrzebami, szczególnie z niepełnosprawnością ruchu. Jednak istnieje szansa wykonania poszczególnych elementów dostępnościowych w istniejących pomieszczeniach oraz na terenie zamku. Przede wszystkim zaleca się wykonanie modelu lub wyżej opisanej tyflografiki, aby udostępnić wizerunek chudowskiej posiadłości osobom z niepełnosprawnością wzroku. Dobrym rozwiązaniem dla osób z niepełnosprawnością słuchu jest także umieszczenie podpisów w realizowanych materiałach audio-video.

Podsumowując, ekspozycję zamku można podzielić na trzy części:

1. Sala ekspozycyjne w czteropiętrowej wieży;
2. Sala ekspozycyjna w pomieszczeniu piwnicznym;
3. Przestrzeń zewnętrzna, w szczególności Lapidarium oraz dziedziniec;

Zrekonstruowana wieża zamku w Chudowie, której pierwowzór powstał w latach 30 XVI w., gości główną część ekspozycji. Muzeum mieści się na każdej kondygnacji czteropiętrowej wieży i przedstawia różnego rodzaju treści i zabytki.

³⁰⁰ *E-dzieje zamku w Chudowie. 10 e-spotkań z dziedzictwem*, www.zamekchudow.pl/pl/welcome/e-dzieje-zamku-w-chudowie-10-e-spotkan-z-dziedzictwem/, (dostęp dn. 19.02.2022).

³⁰¹ *Zwiedzanie zamku w Chudowie (cz.1)*, www.youtube.com/watch?v=cgT_iYrQGOo&t=61s, (dostęp dn. 19.02.2022).

³⁰² *Zwiedzanie zamku w Chudowie (cz.2)*, www.youtube.com/watch?v=nz0aTMRKnMk, (dostęp dn. 19.02.2022).

Sala na pierwszym piętrze dawniej mieściła kuchnię chudowskiego zamku. W momencie dobudowania dodatkowych dwóch budynków mieszkalnych, kuchnia została przeniesiona na parter domu pańskiego. Jednak podczas projektowania i realizacji ekspozycji muzealnej w tej sali zostały wyeksponowane przedmioty oraz zrekonstruowane elementy nawiązujące do pierwotnej funkcji tego pomieszczenia.

W związku z tym pierwsza sala chudowskiego muzeum (fot. 6) posiada dwie pionowe niewielkie gabloty, jedną sztalugę oraz rekonstrukcję pieca z kilkoma przedmiotami codziennego użytku. Na sztaludze jest umieszczona niewielka plansza z nadrukiem, który opisuje historię zamku (fot.4).

W gablocie znajdującej się naprzeciwko wejścia znajduje się mały kartonowy model zamku (fot.3) oraz kilkanaście eksponatów odnalezionych na jego terenie. M.in. to elementy z żelaza (kluczyk, grot beltu od kuszy, fragment ostrogi), fragmenty kości zdobionych oraz małe przedmioty takie jak puzderka czy kamienne kulki. Podpisy eksponatów znajdują się wszystkie na jednostronicowej liście umieszczonej na dnie gabloty (fot. 5). Ulokowanie wszystkich podpisów drobnych zabytków nie jest z reguły złym rozwiązaniem, jednak zaleca się powiększenie czcionki oraz udostępnienie listy w bardziej dostępnym miejscu, najlepiej na wysokości wzroku (ok. h 160 cm od ziemi).

Gablota znajdująca się po prawej stronie od wejścia zawiera różne naczynia kuchenne i stołowe, które służyły do przygotowywania, spożywania i przechowywania posiłków. Większa część tych przedmiotów została poddana renowacji, gdyż pierwotnie zostały znalezione w formie pojedynczych elementów. Prace konserwatorskie wykonane na powyższych naczyniach pozwalają na podkreślenie elementów oryginalnych. Podpisy pod zabytkami znajdują się na każdej z półek gabloty i opisują ogólnie przedmioty, okres ich powstania oraz sposób ich korzystania.

Szczególnie interesujące są dwie XVI-wieczne patelnie o ciekawym kształcie: jedna na niewielkim trójnogu, służąca do przygotowania posiłku bezpośrednio na ogniu oraz jedna o długim kształcie przypominającym rynnę, służąca do pieczenia ryb.

Sala na drugim piętrze jest przede wszystkim pusta. Znajduje się tam tylko mała wystawa siedmiu zdjęć i litografii z różnych epok przedstawiająca dzieje i wygląd zamku oraz replika zbroi – dar od wicemarszałka województwa śląskiego.

Najciekawszym elementem tego pomieszczenia jest jego historia - która niestety nie jest wystarczająco eksponowana.

Pierwotnie drugie piętro zamkowej wieży gościło pokój dzienny, w którym właściciele spędzali większość swojego czasu. Zachowały się tutaj częściowo XVI-wieczne otynkowania w białym kolorze, które miały za zadanie rozświetlić pomieszczenie wraz z umieszczonymi tam lampami, świecami i kagankami. W tej sali można także zauważyć tzw. *almaria*³⁰³, czworoboczne wnęki służące do przechowywania przedmiotów, w tym także świec.

Pomieszczenie zostało przebudowane w XIX w. na polecenie właściciela zamku, Aleksandra von Bally. Przebudowanie polegało na połączeniu dwóch kondygnacji (pierwszego i drugiego piętra) i stworzeniu wysokiego pomieszczenia, gdzie została zaaranżowana kaplica. Do dziś są widoczne ślady dawnej konfiguracji postaci zarysów wysokich okien kaplicy.

Wyżej wymienione elementy i zagadnienia z nimi związane zasługują na bardziej szczegółowe podkreślenie i wytłumaczenie. Niestety umieszczona przy wejściu do sali rama z krótkim opisem sali (w j. polskim i angielskim) nie wskazuje zachowanych elementów architektonicznych.

Wystawa zdjęć prezentowana na tej kondygnacji przedstawia zdjęcia zamku w Chudowie z końca XIX w. i początku XX w. Jest to bardzo trafny wizualnie sposób przekazania części historii chudowskiego zamku oraz jego ewolucji na przełomie wieków. Zaleca się tylko realizację zdjęć w nieco większym rozmiarze, szczególnie biorąc pod uwagę szerokość ściany na której wystawa jest przedstawiona.

Trzecie piętro zawiera najcenniejsze eksponaty w posiadaniu Fundacji (fot. 7). Jest kondygnacją dobudowaną dopiero w XIX w. na polecenia Aleksandra von Bally'ego. W gablotach (dwóch pionowych oraz jednej poziomej) znajduje się część cennej kolekcji średniowiecznych i renesansowych kafli piecowych oraz elementów ceramicznych dekoracyjnych odnalezionych na terenie zamku podczas prac wykopaliskowych. Łącznie podczas prac archeologicznych w otoczeniu wieży zamkowej zostało odnalezionych około 15.000 fragmentów kafli, z których wyróżniono około 150 różnych wzorów ornamentacyjnych (fot. 8, 9)³⁰⁴.

³⁰³Definicja almarii, *Słownik języka polskiego*, www.sjp.pl/almaria, (dostęp dn. 27.02.2022).

³⁰⁴*Kafle na zamku w Chudowie*, www.youtube.com/watch?v=qbs-feuNMqI, (dostęp dn. 01.03.2022).

Podpisy kafli znajdują się częściowo pod poszczególnymi zabytkami oraz zbiorowo, na jednej liście. Tak jak w przypadku naczyń, kafle zostały podane ewidentnym pracom konserwatorskim.

Różnorodność, bogactwo artystyczne i historyczne przedstawionej kolekcji zasługuje na oddzielną i szczegółową prezentację w ostatniej sali muzeum, tak jak jest to prezentowane w czwartym odcinku projektu *e-Dzieje Zamku w Chudowie - 10 e-spotkań z #dziedzictwem* pt.: *Kafle na zamku w Chudowie*³⁰⁵. Warto także rozbudować poszczególne podpisy najcenniejszych i najciekawszych wyeksponowanych kafli piecowych.

Forma i kształt zabytków znajdujących się w tej sali muzeum są bardzo przydatne na realizację replik lub modeli, które można udostępnić zwiedzającym z np. niepełnosprawnością wzroku lub młodszym odbiorcom wystawy.

Czwarte piętro ekspozycji, nie zawiera żadnego eksponatu. Znajduje się tam rekonstrukcja aranżacji pomieszczenia mieszkalnego przedstawiająca kilka manekinów oraz repliki mebli. Najciekawszym elementem pomieszczenia jest zrekonstruowany wykusz latrynowy. Od XVI w. do lat 30. XIX w. była to ostatnia kondygnacja wieży zamkowej i do czasu wybudowania dwóch dodatkowych budynków, pełniła głównie funkcję pomieszczenia sypialnego lub mieszkalnego zamku o czym świadczy wyżej wymieniony wykusz latrynowy oraz kamienna łata w murze, w którym znajdował się kominek. Było to najcieplejsze oraz najbezpieczniejsze pomieszczenie w całej budowli. Jak w przypadku niższych kondygnacji, niezbędne jest rozbudowanie narracji w opisie sali.

Niewielkie pomieszczenie piwniczne, w którym znajduje się ostatnia sala, w porównaniu do tych, które znajdują się w wieży, jest najbogatsze ze względu na przedstawione tam eksponaty oraz zagadnienia i wątki. Ekspozycja mieści się w trzech gablotach, trzech sztalugach z planszami, przedstawia także kilka zdjęć, dwie kopie XVIII wiecznych map z zaznaczonym zamkiem w Chudowie oraz kilka gabarytowych wolnostojących eksponatów. Drobne oraz delikatne eksponaty znajdują się w szklanych gablotach z podświetleniem. Znajdujące się tam zabytki są związane przede wszystkim z budową obiektu oraz początkiem jego funkcjonowania.

Jest to pierwsze pomieszczenie, które zostało zaaranżowane w ramach ekspozycji chudowskiego zamku oraz jest najstarsze pod względem jego budowy. W związku z

³⁰⁵Ibidem.

kierunkiem zwiedzania, pomieszczenie piwniczne jest jednym z ostatnich części ekspozycji, z którą zapoznaje się publiczność.

Zaraz przy wejściu zwiedzającego wita plansza z listą wybranych właścicieli zamku wraz z okresem posiadania majątku. Ekspozyty, które można podziwiać w tej części ekspozycji to głównie: pień służący do palowania terenu przed budową zamku, fragmenty drewnianych ściągniętych wzmacniających mury wieży, wybrane elementy kamieniarki okiennej, drewniane dno zamkowej studni oraz różnego rodzaju naczynia ceramiczne. Warty uwagi jest XVI-wieczne naczynie tzw. *kamenec*³⁰⁶, które służyło do podgrzewania wody oraz seria naczyń ceramicznych (garnków, dzbanków i misek różnej wielkości) związanych z tzw. *ofiarą zakładzinową*³⁰⁷. Wszystkie ekspozyty znajdujące się w pomieszczeniu posiadają podpisy oraz często krótkie teksty informacyjne. Niestety w kilku przypadkach podpisy są umieszczone na tle gabloty lub w miejscach, w których odczytanie tekstu staje się kłopotliwe. Informacje są podane tylko w języku polskim.

3.3 Przestrzeń zewnętrzna

Lapidarium zawiera fragmenty detali architektonicznych (obramienia okienne i drzwiowe) odnalezione podczas badań archeologicznych oraz licznych prac porządkowych na zamku oraz w jego otoczeniu³⁰⁸. Znajduje się pod niewielką wiatą i jest częścią dziedzińca. Oprócz lapidarium w przestrzeni zewnętrznej można zobaczyć studnię, furtę z XVII w. prowadzącą do tzw. Ogrodu różanego, fundamenty głównego budynku mieszkalnego i budynku służebnego, pozostałości po niewielkim dziedzińcu oraz kwadratowe fundamenty, które były podstawą do filarów podtrzymujących krużganki³⁰⁹. W dniu dzisiejszym trwają prace wykopaliskowe na terenie dziedzińca. Cała przestrzeń zewnętrzna jest otoczona zrekonstruowanymi murami.

Przestrzeń zewnętrzna jest niestety trudna dla osób ze szczególnymi potrzebami. Największym jednak brakiem na terenie ekspozycji zewnętrznej jest plan lub mapa, która mogłaby ułatwić orientację w terenie oraz rozpoznanie poszczególnych elementów

³⁰⁶ K. Wachowski, L. Marek, *Późne średniowiecze i nowożytność*, [w:] *Archeologia Górny Śląsk*, Katowice 2013, s. 205.

³⁰⁷ Z. Hilczer-Kurnatowska, *Zakładzina*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, Wrocław 1982, s. 52-54.

³⁰⁸ Opis tekstowy znajdujący się na ekspozycji.

³⁰⁹ Ibidem.

architektonicznych, oryginalnych lub zrekonstruowanych. Wiedząc, że chudowski zamek składał się z trzech elementów budowlanych (wieża oraz dwa budynki mieszkalne: jeden dla właścicieli majątku i drugi dla służby), warto podkreślić rozpiętość czy formę budynków na podstawie zachowanych fundamentów lub elementów niskiej zabudowy.

3.4 Podsumowanie

Muzeum w zamku w Chudowie jest bardzo dobrym przykładem realizacji ekspozycji stałej w prywatnym odbudowanym obiekcie zamkowym, której celem było przede wszystkim zaprojektowanie i stworzenie przestrzeni ekspozycyjnej.

Całokształt zorganizowanego muzeum zamku w Chudowie w mojej ocenie jest dobry, w szczególności w perspektywie samodzielnej aranżacji pomieszczeń, przedstawionych eksponatów oraz wiedzy bez profesjonalnej pomocy muzealnika. Wartym podkreślenia jest fakt, iż muzeum zostało założone oraz jest prowadzone przez członków fundacji, niestety bez możliwości ulepszenia i rozbudowy wystawy jaką mogą sfinansować publiczne organizacje i instytucje. Przedstawiona zwiedzającym ekspozycja jest także oparta o solidną wiedzę uzyskaną dzięki profesjonalnym badaniom wykopaliskowym i archeologicznym. Ogromnym atutem wystawy jest także przedstawienie zabytków i eksponatów odkrytych podczas wyżej wymienionych badań. Udostępnienie także konkretnych informacji poszczególnych artefaktów stawia muzeum w chudowskim zamku na wysokim poziomie czytelności, edukacji i promocji polskiego dziedzictwa. Połączenie działalności muzealniczej wraz z wydarzeniami towarzyszącymi jest bardzo dobrą strategią edukacyjną: wiedza zawarta w chudowskich murach jest w ten sposób udostępniona szerszej grupie odbiorców.

Ze względu na ograniczone możliwości finansowe i kadrowe muzeum oraz brak wsparcia organizacji rządowych jest niestety otwarte tylko kilka miesięcy w roku. Także nieobecność przewodnika lub oprowadzenia zwiedzającego dzięki urządzeniom elektronicznym jest w dużym ograniczeniem w prowadzeniu działalności muzealnej.

Muzeum zamku w Chudowie jest w mojej opinii dobrym przykładem zorganizowanej ekspozycji stałej w prywatnym odbudowanym obiekcie zamkowym. Przynależność do

prywatnej organizacji, która działa i pracuje głównie dzięki pasji, zaangażowaniu oraz prywatnym środkom jej członków, nie stanowi bariery w tworzeniu oraz prowadzeniu dobrej i rzetelnej ekspozycji muzealnej.

W trakcie prac budowlanych fundacja określiła pomieszczenia, które miały na celu ugościć ekspozycję oraz przygotowała narrację wystawienniczą oraz ścieżkę zwiedzania na podstawie uzyskanej wiedzy i eksponatów. Widoczne są także repliki i elementy dodatkowe, które uzupełniają narrację wystawienniczą. Z uzyskanych informacji wynika, że podczas organizacji i realizacji muzeum nie uczestniczył odrębny zespół ekspozycyjny. Widoczne w muzeum są także niezbędne elementy wystawiennicze takie jak gabloty, oświetlenie, podpisy oraz podstawowa dostępność informacyjno-komunikacyjna, chociaż część z nich wymaga niezbędnej poprawy. Widoczny jest brak narzędzi i urządzeń niezbędnych do przechowania i ochrony wszystkich elementów ekspozycji oraz odrębnego miejsca poświęconego na przyszłą pracę odkrywczą. Obecnie nie został także przygotowany jakikolwiek system edukacyjny, chociaż liczne wydarzenia organizowane przez fundację na terenie zamku są wstępnym krokiem do rozwoju obiektu także w tym kierunku.

4. Muzealizacja obiektu nastawiona na priorytet usługowy, z częściowym zachowaniem warstwy historycznej na przykładzie zamku w Tykocinie, Bobolicach i Rynie

4.1 Historia zamku w Tykocinie

Miasto Tykocin (łac. Tykocien, heb. Tiktin, Tyktin, Tuktin, Tikoczin, Tykoczyn) znajduje się w województwie podlaskim, w powiecie białostockim, w gminie Tykocin, około 27 kilometrów do Białegostoku. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku liczy 1966 mieszkańców³¹⁰. Obecnie Tykocin jest znanym podróżniczym celem i perłą podlaskiej turystyki. Między innymi można w nim zwiedzić Duży Rynek, Mały Rynek, niegdyś centrum dzielnicy żydowskiej, zespół klasztorny bernardynów wzniesiony w latach 1771–1790 (obecnie dom księży emerytów), kościół par. pw. Świętej Trójcy, cmentarz żydowski, zamek królewski, synagogę, alumnat wojskowy, pomnik Stefana Czarnieckiego z 1763 roku i duży zespół domów murowanych i drewnianych, które zachowały dawny układ urbanistyczny barokowego miasta³¹¹.

Nazwa Tykocin, ukazała się po raz pierwszy w źródłach w okresie 1414–1425 lecz początki miasta sięgają okresu XI w. W pobliżu wsi Sierki, niecałe 3 km na południe od miasta, znajduje się do dziś grodzisko zwane Zamczyskiem³¹².

Historia zamku łączy się z historią i rozwojem samego miasta. Dzięki badaniom archeologicznym i historycznym, jesteśmy w stanie dzisiaj powiedzieć, że pierwsza budowla zamkowa została wykonana już na początku XV w. Był to na początku zamek drewniany, wybudowany przez ród Gasztołdów³¹³. Dzięki badaniom archeologicznym zostało ustalone, że zamek, istniejący podczas panowania rodu Gasztołdów, był wykonany z drewna, o czym świadczą drewniane pale wzmocnione kamieniami znalezione w wykopach po zewnętrznej

³¹⁰ Tykocin w liczbach, www.polskawliczbach.pl/Tykocin (dostęp dn. 03.02.2022).

³¹¹ Tykocin, www.atrakcjepodlasia.pl/atrakcje-turystyczne/tykocin-opis-miejscowosci, (dostęp dn. 03.02.2022).

³¹² J. Baranowski, *Tykocin*, Kraków 1971, s. 8.

³¹³ M. Bis, W. Bis, *Tykocin. Zamek nad Narwią (XV-XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961-1963 i 1999-2007*, Warszawa 2015, s. 99.

stronie murów zamkowych. Noszą one także ślady spalenizny co potwierdziłoby spalenie budowli i konsekwentnie, późniejszą odbudowę konstrukcji murowanej³¹⁴. Niestety, spór pomiędzy rodami Gasztołdów i Radziwiłłów, skutkował w ok. 1519 r. wielkim pożarem (spowodowanym przez Radziwiłłów), który zniszczył doszczętnie całą budowlę³¹⁵. Nie jest jednak jasne, czy wybudowany później renesansowy zamek, mieścił się w tej samej lokalizacji co drewniana warownia Gasztołdów. Według badań archeologicznych S. Gruszeckiego i J. Kruppego obiekt ten mieścił się w zupełnie innym miejscu³¹⁶.

W roku 1542 zaczyna się ogromny okres zmian kiedy to rozpoczęło się przejście tykocińskich dóbr przez króla Zygmunta wraz z rozpoczęciem budowy nowego zamkowego założenia (ok. 1549 r.), którego projektantem był królewski architekt Job Preytfus³¹⁷. Pracę nad warownią trwały dosyć długo: od 1549 do 1582 r., zaś dekoracje zamku zakończyły się dopiero w 1632³¹⁸.

Pod królewskim nadzorem zamek stał się jedną z najważniejszych budowli obronnych korony polskiej. Jego położenie, fortyfikacja i zaopatrzenie sprawiły, że był on znany nie tylko w Polsce ale i w miastach i państwach które były połączone z dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. Twierdza została zaprojektowana w formie bastejowej, zwanej także jako *palazzo in fortezza*, czyli kamienicę zamkową otoczoną murem z czterema basztami, fosą i fortyfikacjami ziemnymi³¹⁹.

Jego wartość ekonomiczna jak i obronna, łącząc się z położeniem i okolicą, sprawiły, że zamek był pod nieustanną uwagą króla. Podczas jego panowania w zamku gościły niezliczone spotkania towarzyskie, dyplomatyczne i polityczne. Był on nie tylko wybitnie zaopatrzony wojennie ale gościł też ogromny skarbiec królewski i bibliotekę przywiezioną z samego Wilna³²⁰. W jego murach spoczęło także ciało króla przez ponad rok czekając na uroczysty pogrzeb na Wawelu³²¹. Przez następne sto lat zamek kontynuował swoją rolę polityczną, obronną i, jak zauważyli badacze, historyczną. Gościli w nim i używali go razem z wyposażeniem militarnym Stefan Batory jak i Zygmunt III Waza. Na zamku miało miejsce

³¹⁴ Ibidem, s. 99.

³¹⁵ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem i Narwią*, Białystok 2000, s. 102.

³¹⁶ Ibidem, s. 103.

³¹⁷ Ibidem, s. 310.

³¹⁸ J. Baranowski, op. cit., s. 24.

³¹⁹ M. Sierba, *Arsenał tykociński XVI wieku*, "Słupskie studia historyczne", nr 19, Łódź 2013, s. 25.

³²⁰ J. Maroszek, W. Nagórski, *Tykocin. Miasto Królewskie*, Tykocin 2004, s. 29.

³²¹ *Tykocińskie Impresje*, Supraśl-Tykocin 1994, s. 4.

spotkanie Augusta II Sasa z carem Piotrem Wielkim³²². Do tego, właśnie August II ustanowił na zamku Order Orła Białego i udekorował nim kilku magnatów³²³.

Okres “Potopu” przyczynił się do pierwszych dużych zniszczeń budowli na skutek szturmów z 1655 roku³²⁴. Następnie, pożar w 1734 roku doprowadził do upadłości budowli. Do jego rozbiórki przyczynili się też Branickcy, którzy przeprowadziwszy się do Białegostoku, użyli materiałów budowlanych z omal nie zrujnowanego zamku, do budowy obiektów w rosnącej i przyszłej stolicy Podlasia, na skutek wielkiej barokowej odbudowy i urbanizacji rozpoczętej przez Jana Klemensa Branickiego w połowie XVIII w.³²⁵ Ostatecznie powódź w 1771 r. doprowadziła zamek do ostatecznego upadku. Rozbiórkę dokonali Niemcy w 1915 r. usuwając pozostałości budowli³²⁶.

Zbudowany na planie regularnym w kształcie bardzo podobnym do rombu z czterema narożnymi i okrągłymi basztami. Na dziedzińcu istniały dwie studnie, a wjazd znajdował się na południowo-zachodniej stronie. Obszar na którym znajdowała się cała fortyfikacja obejmował ponad 6 hektarów. Długość jednego boku twierdzy miała liczyć 250 metrów, co oznaczało, że fortyfikacja była większa od wielu zamków w okolicach i w Polsce. Czoło fortyfikacji było wzmocnione palisadą a cały budynek, na odległości około 15 metrów, był otoczony dodatkowym ceglany murem z czterema podkowiastymi bastionami i fosą³²⁷. Odbudowa tykocińskiej twierdzy nie jest jednak pierwszą próbą wskrzeszenia warowni. Pierwsze kroki w kierunku odbudowy oraz pierwsze badania archeologiczne i architektoniczne zostały rozpoczęte w latach 60 XX wieku. Ich celem było odsłonięcie, zbadanie i zabezpieczenie resztek fundamentów zamku zbudowanego przez Zygmunta Augusta, tworząc z cegły i kamienia tzw. trwałe ruiny:

“W 1961 r. rozpoczęte zostały prace odkrywczo-badawcze na obszarze dawnej twierdzy, położonej na północnym brzegu Narwi, wśród bagnistych rozlewisk rzecznych. Zamek tykociński — jedno z największych i najnowocześniejszych w XVII w. założeń obronnych na terenie Polski, zniszczony, prawie doszczętnie w czasie I wojny światowej nie był znany badaczom i stanowił do niedawna jedną z bardziej zagadkowych pozycji. Prace doprowadziły w ubiegłym sezonie do częściowego odsłonięcia fundamentów zamku oraz pozwoliły

³²² K. Filipow, *Order Orła Białego*, Białystok 1995, s. 6.

³²³ Ibidem, s. 6.

³²⁴ K. Łopatecki, *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1708 roku*, “Zapiski Historyczne”, 74, 2009, s. 61.

³²⁵ J. Baranowski, op. cit., s. 311

³²⁶ J. Maroszek, op. cit., s. 35.

³²⁷ Ibidem, s. 30.

stwierdzić istnienie szeregu faz budowlanych ujawniających — wcześniejsze niż dotąd sądzono — pochodzenie budowli”³²⁸.

Następnie odbudować obiekt chciał także były dyrektor Muzeum Wojska w Białymstoku płk. Zygmunt Koszyła. Niestety odbudowa nie została wykonana a wydobyte podczas prac wykopaliskowych obiekty zostały przeniesione do warszawskiego Instytutu Archeologii i Etnologii PAN³²⁹. Badania wykopaliskowe, pod kierunkiem Magdaleny Bis i Wojciecha Bis z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN³³⁰, i rozpoczęcie rekonstrukcji, według projektu architekt Agnieszki Dudy z Białegostoku, zostały jednak rozpoczęte dopiero w roku 2001 kiedy zamek i teren, na którym jest wzniesiony, stały się własnością Jacka Nazarko, białostockiego przedsiębiorcy. Tak jak osobiście podkreślił w wywiadzie z Małgorzatą Pawłowską w 2011 r.: “Nie chcę ruiny z ekspozycją potłuczonych garnków ani przydrożnej karczmy, lecz żywe miejsce spotkań ludzi z różnych stron świata”³³¹. Dostępne dla publiczności przestrzenie zamkowe dotyczą skrzydła południowego z basztami: Turmą i Rogową oraz część skrzydła północno-zachodniego. Prace rekonstrukcyjne trwają nadal i koncentrują się na części skrzydła północnego i baszty Białej³³². Kamień węgielny pod budowę wmurowano w 2002 r.³³³.

Zamek w Tykocinie obecnie funkcjonuje jako hotel, restauracja, punkt turystyczny oraz miejsce w którym możliwa jest organizacja różnego rodzaju spotkań, konferencji, bankietów czy imprez okolicznościowych. Zamek oferuje wynajem trzech sal o powierzchni od 35m² do 250m², oraz dziedziniec zewnętrzny dla imprez plenerowych³³⁴. Restauracja działająca na terenie zamku słynie z połączenia menu z historią i tradycją kulinarną miejsca w którym się znajduje: nie dziwi więc wielokulturowość oferowanych dań, które opierają się na dziedzictwie kuchni staropolskiej, żydowskiej, rosyjskiej lub tatarskiej³³⁵.

Zamek w Tykocinie jest punktem centralnym życia kulturalnego miasta Tykocin i Podlasia. Jest często sceną różnorodnych wydarzeń, koncertów i okoliczności, które nawiązują do historii zamku lub okolicy. Cyklicznym wydarzeniem organizowanym na zamku w Tykocinie jest

³²⁸ Tykocin - zamek, “Ochrona Zabytków”, 15/2 (57), 1962, s. 77.

³²⁹ M. Pawłowska, *Zamek w Tykocinie. Zbudował go białostocki biznesman Jacek Nazarko*, www.wspolczesna.pl/zamek-w-tykocinie-zbudowal-go-bialostocki-biznesman-jacek-nazarko-zdjecia/ar/5752274, (dostęp dn. 04.03.2022).

³³⁰ Bis M., Bis W., op. cit., loc. cit.

³³¹ M. Pawłowska, op. cit., loc. cit.

³³² Oficjalna strona zamku w Tykocinie, www.zamekwtykocinie.pl/zamek/, (dostęp dn. 03.02.2022).

³³³ M. Pawłowska, op. cit., loc. cit.

³³⁴ Oficjalna strona zamku w Tykocinie, op. cit.

³³⁵ *Białys w zamku w Tykocinie*, www.produkty.podlaskie.eu/zamektykocin, (dostęp dn. 04.03.2022).

rekonstrukcja historyczna w formie widowiskowej szturmu z okresu Potopu, kiedy to w roku 1657 hetman Sapieha zdobył tykociński zamek³³⁶. Należy jednak pamiętać, że przede wszystkim zamek w Tykocinie to przedsiębiorstwo usługowe, które oferuje szereg różnorodnych atrakcji lub usług, w których niewątpliwie znajduje się także muzeum oraz jego ekspozycja.

4.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Zamek w Tykocinie posiada także własne muzeum oraz przygotowaną ścieżkę zwiedzania. Muzeum mieści się w przestrzeni wystawienniczej znajdującej się w zamkowych podziemiach i mierząca ok. 160 metrów kwadratowych. Ścieżka zwiedzania zamku Tykocinie składa się nie tylko z wizyty w muzeum sali ekspozycyjnej, ale także krypcie, sali balowej (tzw. szklana) z rekonstrukcją pieca kaflowego (fot. 41), sali orderu Orła Białego (fot. 42) oraz wieży więziennej (widokowej). Wizyta jest możliwa tylko i wyłącznie z przewodnikiem oraz trwa około 45 minut. Orowadzanie w języku polskim jest wliczone w cenie biletu, istnieje jednak możliwość oprowadzania w językach obcych – w szczególności w języku angielskim. Muzeum odwiedza ok 20-25 tys. zwiedzających rocznie. Muzeum jest dostępne dla zwiedzających od 2012-2013 roku. Od momentu otwarcia ekspozycja główne założenia ekspozycji nie zmieniły się, chociaż na bieżąco są dodawane nowe elementy.

Wystawa stała muzeum została zaprojektowana i wykonana metodą gospodarczą przez właścicieli oraz pracowników muzeum, w związku z tym nie posiada projektu ani dokumentacji. Została zrealizowana na podstawie historii zamku w Tykocinie na tle dziejów Rzeczypospolitej oraz artefaktów w posiadaniu właściciela obiektu. Muzeum funkcjonuje jako część komplementarna całego kompleksu.

Ekspozycja muzeum w Tykocinie posiada różnego rodzaju eksponaty, artefakty oraz repliki. Właściciele obiektu, nawiązują współpracę z lokalnymi pasjonatami oraz muzeami (w szczególności z Muzeum Podlaskim, mającym siedzibę w Białymstoku) organizując wystawy

³³⁶J. Płoskiński, *Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657*, Zabrze 2006, s. 125-135.

czasowe oraz wypożyczając w ramach możliwości finansowych, eksponaty takie jak cegły, zawiasy, kule, fragment studni czy takie związane z historią zamku i Tykocina.

Ekspozycja składa się z siedmiu gablot znajdujących się w specjalnie przygotowanych wnękach, umieszczonych wzdłuż ścian (fot. 38), co wiąże się z cyrkularnym szlakiem zwiedzania, dwóch wertykalnych gablot wolnostojących oraz zrealizowanej w roku 2021 makiety (fot. 33) przedstawiającej zamek w Tykocinie z otaczającymi go terenami i budynkami. Pomieszczenie wystawiennicze zostało zaaranżowane w sposób surowy i nawiązujący do architektury zamku: kamienna podłoga, ceglana elewacja ścian, dwie kolumny łączące się z sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Część pomieszczenia, w szczególności narożniki, jest zajęta poprzez eksponaty militarne i gabarytowe. Zwiedzanie wnętrza wystawy rozpoczyna się od strony prawej, gdzie znajduje się jedyny element multimedialny: jest to telewizor, w którym są wyświetlane rekonstrukcje historyczne szturmów na zamek.

Wyeksponowane oryginalne przedmioty zostały odnalezione podczas badań archeologicznych i rekonstrukcji zamku. Przedmioty prezentowane na wystawie to oryginalne eksponaty, repliki, reprodukcje i manekiny. Jest to jeden z największych atutów wystawy gdyż pozwala odbiorcy zapoznać się z realnym i oryginalnym przedmiotem reprezentującym historię zamku i jego otoczenia. Niestety eksponaty nie towarzyszą żadnego rodzaju podpisy, jednak podczas wywiadu przeprowadzonego z pracownikiem muzeum, zostało podkreślone, iż podpisy (w języku polskim i angielskim) są w trakcie opracowywania i realizacji³³⁷. Część eksponatów, w szczególności te gabarytowe, znajduje się poza gablotami (fot. 35). Ekspozycja jest wykonana w sposób kreatywny i atrakcyjny. Przygotowane i zrealizowane repliki (broń, przedmioty użytku codziennego, itp.) łączą się harmonicznie i atrakcyjnie z przedstawionymi rycinami, obrazami i portretami szczególnie biorąc pod uwagę, że w dużej mierze wymienione elementy znajdują się poza gablotami.

Gabloty są wykonane w odpowiedniej wysokości oraz ich zawartość jest dobrze podświetlona. Każda z gablot przedstawia specyficzną epokę lub zagadnienie, co nie tylko prowadzi do ułożenia narracji, ale także wspomaga odwiedzającego poruszanie się po ekspozycji za pomocą pewnych etapów historycznych ułatwiając jednocześnie łączenie przedmiotu/eksponatu z omawianym wątkiem. Warte podkreślenia jest także zastosowanie różnego rodzaju elementów w gablocie - różnorodność form oraz kreatywny sposób ich rozmieszczenia na neutralnym tle

³³⁷ Autorski wywiad z Ewelina Dzieszutą, przewodnikiem oraz pracownikiem Zamku w Tykocinie, przeprowadzony dnia 24.03.2022.

w mojej ocenie współpracuje bardzo dobrze i nie daje wrażenia przesytu (fot. 39). Mankamentem jest na pewno umieszczenie w przeszklonej gablocie obrazów lub map, które posiadają już własne obramowanie oraz protekcję szkła (fot. 36). Niestety ekspozycja *szkła za szkłem* powoduje często podwójne odbicie światła i nie pozwala na łatwe zapoznanie się zawartością eksponowanego obrazu.

Wyżej wymienione repliki współpracują w przestrzeni ekspozycyjnej także z dodatkowymi elementami takimi jak manekiny, makieta lub różnego rodzaju obrazy, portret, ryciny i mapy. W przypadku reprodukcji portretów oraz rycin zaleca się na pewno powiększenie wydruków. Dobrym zabiegiem jest przedstawienie portretów królewskiej rodziny i potomstwa w formie drzewa genealogicznego.

Należy podkreślić także, iż pracownicy muzeum nie pomijają przedstawienia fundamentu tykocińskiego zamku oraz licznych elementów związanych z jego budową (cegły, materiały budowlane, pokrycia dachowe, itp.) jako najcenniejszych eksponatów w posiadaniu obiektu. Jednocześnie podczas oprowadzania zostaje wyjaśniona niewielka ilość zachowanych elementów lub stan pozostałości fundamentu nawiązując oczywiście do licznych rozbiórek i zniszczeń, które dotknęły pozostałości budowli od początku XX wieku.

Niestety ekspozycja nie dysponuje systemem kontroli wilgoci oraz temperatury. Także kwestie dostępności ekspozycji oraz całej ścieżki zwiedzania wymagają ulepszenia. Niestety ekspozycja zamku w tykocinie posiada liczne bariery architektoniczne: poruszanie się pod wielu kondygnacjach jest możliwe tylko wyłącznie po licznych schodach i wąskich korytarzach. Także dostępność informacyjno-komunikacyjna powinna zostać poprawiona. Dobrym przykładem braku zapewnienia dostępności jest wykonanie w 2021 roku dużej i szczegółowej makiety zamku i przylegających do niego terenu. Niestety makieta jest zamknięta w szklanej i przezroczystej gablocie, nie ma możliwości zapoznania się z formą przez np. zmysł dotyku. Przy wykonaniu takiego rodzaju projektu zaleca się wykonać kopię chociażby w mniejszej skali lub poszczególnego elementu. Brak dostępności jest także widoczny poprzez przedstawione elementy video bez podpisów lub audiodeskrypcji.

Dużym atutem ekspozycji tykocińskiej jest możliwość zapoznania się z jej zawartością w towarzystwie przygotowanego przewodnika. Dzięki takiemu rozwiązaniu odbiorca jest prowadzony wzdłuż narracji ekspozycji, zapoznaje się stopniowo z historią zamku oraz miasta Tykocin. Dzięki przygotowanej ścieżce zwiedzania jest także w stanie zauważyć i zapoznać się z przedstawionymi eksponatami oraz zawartą w nich opowieścią i historią.

Narracja przedstawiona przez przewodnika rozpoczyna się od nakreślenia historii rodziny Gasztołdów, która jako pierwsza wybudowała drewniany zamek tykociński. Następnie przedstawia historię i działania króla Zygmunta Augusta, nawiązując do pobliskiej miejscowości Knyszyn, w której znajdowała się także jego siedziba. Podkreśla się funkcję zamku podczas panowania króla, gdzie znajdował się skarbiec, arsenał, księgozbiór itp. oraz wątki osobiste i personalne, jak relacja z Barbarą z Radziwiłłów. Narracja ekspozycji w połączeniu z opieką przewodnicką podkreśla także wspólną historię Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czasy potopu szwedzkiego, moment zniszczenia zamku. Podkreśla się także postaci takie jak Stefan Czarnecki oraz Stefan Radziwiłł. Narracja prowadzona w przestrzeni ekspozycyjnej kończy się na wątkach przedstawiających czasy panowania rodziny Branickich oraz rozbiórki i zniszczeń, które dotknęły zamek tykociński w XIX wieku.

Druga część wizyty odbywająca się na pierwszym piętrze w tzw. *Sali Szklanej*, podkreśla przede wszystkim niesamowitą replikę pieca kaflowego, wraz z omówieniem procedury wykonania oraz zachowanych elementów, w tym w pełni zachowanych kafli, przechowywanych głównie z zbiorach Muzeum Podlaskiego. Ta niezwykła replika drugiego największego pieca kaflowego w Polsce z początku XVII w. została zaprojektowana przez prof. Marię Dąbrowską i odtworzoną na podstawie odnalezionych in loco skorup kafli. Formy zostały wykonane przez Jacka Martusewicza, formy przez Jana Warsińskiego. Kafle zostały wypalone przez Krzysztofa Karnego³³⁸. W sali szklanej są także widoczne wielkoformatowe reprodukcje obrazów - tytuły oraz autorstwo obrazów nie zostały podane w jakiegokolwiek formie (podpisu lub tabliczki). Na tej kondygnacji znajduje się także mała sala Orderu Orła Białego³³⁹, w której są widoczne repliki pierwszych odznaczeń. Na tym etapie ścieżki zwiedzania przewodnik nawiązuje także do aspektów archeologicznych oraz muzealnych. Zostają przedstawione pokrótce wykonane badania archeologiczne na przestrzeni ostatnich 50 lat, działań związanych z rekonstrukcją obiektu oraz pracami architektonicznymi. Z szerszej perspektywy jest także nakreślony stosunek do terenów należących do zamku oraz okolic Tykocina od momentu zakończenia drugiej wojny światowej.

³³⁸ Informacja widoczna na podpisie umieszczonym na jednym z kafli pieca.

³³⁹ K. Filipow, *Order Orła Białego*, Białystok 1995.

4.3 Przestrzeń zewnętrzna

Zwiedzanie zamku dobiega końca w dawnej wieży więziennej, obecnie widokowej, gdzie oprócz narracji dotyczącej funkcjonalności tej części budowli obronnej, jest przedstawiona także specyfika okolicy oraz wiele korytowej rzeki Narwi. Wizyta może być kontynuowana samodzielnie także na terenie dziedzińca, gdzie została umieszczona studnia oraz z którego są widoczne dodatkowe odbudowane elementy architektoniczne zamku.

4.4 Podsumowanie

Tykocińska ścieżka zwiedzania wraz z ekspozycją muzealną to dobry przykład prywatnej struktury muzealnej. Należy przede wszystkim podkreślić, iż właściciele zamku zadbali o zaprojektowanie oddzielnej przestrzeni muzealnej oraz przygotowanie narracji ekspozycyjnej już na poziomie projektów architektonicznych. Należy także podkreślić, że uwagę skierowano także na część turystyczną i historyczną posiadłości, która w sposób spójny łączy się z całym przedsięwzięciem jakim jest zamek w Tykocinie. Dbłość o ekspozycję oraz ofertę kulturalną jest prowadzona w takiej samej mierze co w porównaniu o część hotelową czy restauracyjną. W perspektywie czasu są także widoczne ulepszenia oraz projekt długofalowy: nawiązanie współpracy z instytucjami publicznymi, dodanie kolejnych elementów w części ekspozycyjnej oraz wprowadzenie i rozwój oferty edukacyjnej są tego najlepszym przykładem.

Ekspozycja jest bogata, spójna oraz bardzo dobrze przygotowana merytorycznie. Także dobrze przygotowani przewodnicy, oraz możliwość oprowadzenia w obcym języku, są atutem ścieżki zwiedzania. Narracja prowadzona za pomocą przedstawienia eksponatów oraz wątków poruszonych na wystawie nawiązuje nie tylko do historii samego zamku ale uwzględnia także związek z okolicą i miastem Tykocin, nie izolując się od wpływów zewnętrznych.

Aspekty, które utrudniają zapoznanie się z ekspozycją są według mojej opinii kwestiami dotyczącymi barier architektonicznych oraz kwestiami technicznymi, które mogą być z łatwością rozwiązane. Dobrym przykładem jest na pewno umieszczenie podpisów pod eksponatami i artefaktami, aby umożliwić bliższe zapoznanie się z przedmiotem,

uporządkowanie eksponatów gabarytowych znajdujących się poza gablotami oraz umożliwienie zwiedzania osobom z różnymi niepełnosprawnościami.

Podczas przeprowadzonego wywiadu ze współwłaścicielem i managerem zamku, Łukaszem Nazarko, zostały także podkreślone trudności, które występują od początku istnienia ekspozycji. Przede wszystkim muzeum prywatne nie otrzymuje odpowiedniego wsparcia od organów państwowych zajmujących się organizacją oraz zarządzaniem ekspozycji. Jest to szczególnie uciążliwe biorąc pod uwagę, iż prywatni przedsiębiorcy którzy decydują się na prowadzenie także działalności kulturalnej, mają zobowiązania natury ekonomicznej lub ogólnie organizacyjnej, które dotyczą prowadzenia całej posiadłości, w tym części hotelowych, restauracyjnych czy turystycznych. Stwarza to duże problemy w pracach dotyczących przechowywania zbiorów oraz ich opracowanie. W praktyce nie jest możliwe stworzenie np. oficjalnej listy eksponatów i artefaktów gdyż wiąże się to z odpowiednią dokumentacją potwierdzającą ich należyte przechowywanie, na które niestety prywatne przedsiębiorstwa nie mają możliwości finansowych oraz odpowiedniej wiedzy merytorycznej. Dodatkowo publiczne instytucje traktują muzeum prywatne jako takie które dysponuje dużą ilością środków finansowych. W związku z tym oczekują wysokich opłat za udostępnienie zbiorów oraz elementów zdigitalizowanych.

Podsumowując, muzeum w zamku w Tykocinie mieści się w zaplanowanej i przygotowanej przestrzeni ekspozycyjnej, nad którą czuwał zespół pracowników wewnętrznych. Muzeum dysponuje eksponatami oraz uzupełnia braki replikami lub zapożyczonymi eksponatami (prywatnymi lub z innych instytucji). Dzięki wcześniejszemu zaplanowaniu przestrzeni muzeum dysponuje także niezbędnymi elementami wystawienniczymi takimi jak gabloty oraz oświetlenie, chociaż nadal brakuje podstawowych elementów takich jak podpisy, urządzenia niezbędne do przechowania oraz ochrony wszystkich elementów ekspozycji. Została stworzona spójna ścieżka wystawiennicza, która jest pod opieką przygotowanych przewodników. Zamek w Tykocinie nie posiada odrębnego miejsca i/lub stanowiska na dalszą i przyszłą pracę odkrywczą i historyczną, ale został stworzony bardzo dobry system edukacyjno-formacyjny: oprócz wydarzeń kulturalnych i rekonstrukcyjnych, została przygotowana dodatkowa oferta edukacyjna skierowana do dzieci i młodzieży szkół podstawowych i średnich. Oferta zatytułowana „Lekcje Żywej Historii”³⁴⁰ obejmuje zwiedzanie muzeum oraz wnętrza zamku z przewodnikiem oraz aktywne zajęcia z animatorem prowadzone przy pomocy replik

³⁴⁰ *Lekcje Żywej Historii*, oferta edukacyjna zamku w Tykocinie, www.zamekwytykocinie.pl/zwiedzanie/lekcje-zywej-historii/, (dostęp dn. 03.03.2022).

przedmiotów historycznych oraz kostiumów. Zajęcia trwają 90 minut i są profilowane na podstawie wieku grupy.

4.5 Historia zamku w Bobolicach

Wieś Bobolice mieści się w województwie śląskim, powiecie myszkowskim, gminie Niegowo, około 50 kilometrów do Częstochowy. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2021 roku liczba ludności we wsi Bobolice to 89³⁴¹. Wieś leży na słynnym szlaku turystycznym Orlich Gniazd w środkowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej³⁴². Jej jedynym i najważniejszym zabytkiem jest odbudowany zamek królewski.

Zamek został zbudowany na wysokim, wapiennym wzgórzu o wysokości 360 m n. p. m³⁴³ przez Kazimierza Wielkiego, prawdopodobnie w połowie XIV w. i pełnił funkcję defensywną, będąc częścią systemu obronnego granicy państwa od strony Śląska³⁴⁴. Przed powstaniem jednak murowanej budowli mieścił się tutaj drewniany gródek będący siedzibą Boboli, rycerza Bolesława Krzywoustego³⁴⁵. W 1370 roku, z okazji koronacji, zamek został przekazany przez Ludwika Węgierskiego Władysławowi Opolczykowi, który zaś w roku 1379 oddaje go w ręce węgry Andrzeja Schony de Barlabas³⁴⁶ z wsiami: Ogorzelik, Tomiszowice oraz z 2 młynami na rzece Zdów³⁴⁷. Barlabas jednak okazał się nielojalny wobec polskiej korony, dzierżawiąc posiadłość niemieckiej i czeskiej załodze³⁴⁸, oraz spiskując jednocześnie z Zakonem Krzyżackim³⁴⁹. W roku 1396 Władysław Jagiełło najechał na ziemie Opolczyka, przywracając konsekwentnie kontrolę nad bobolickim zamkiem i okolicznymi włościami.

³⁴¹ *Wieś Bobolice*, www.polskawliczbach.pl/wies_Bobolice_slaskie, (dostęp dn. 20.11.2022).

³⁴² *Zamek Bobolice - szlak Orlich Gniazd*, www.orlegniazda.pl/poi/2420, (dostęp dn. 20.11.2022).

³⁴³ *Zamek w Bobolicach*, www.zamkipolskie.com/bobol/bobol.html, (dostęp dn. 23.11.2022).

³⁴⁴ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 106-107.

³⁴⁵ M. Węgrzyn, *Zamki w Polsce*, Warszawa 2018, s. 210.

³⁴⁶ J. Sperka, *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina: z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej*, [w:] *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 4, Katowice 2007, s. 191.

³⁴⁷ *Bobolice*, *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, www.sloownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=2834&q=bobolice&d=0&t=0, (dostęp dn. 23.11.2022).

³⁴⁸ M. Węgrzyn, op. cit., s. 210

³⁴⁹ *Bobolice*, www.zamkipolskie.com/bobol/bobol.html, (dostęp dn. 23.11.2022).

Przez kolejne lata zamek bobolicki stał się obiektem sporów dziedzicznych³⁵⁰. Pod koniec XIV i w XV wieku zarządził nim Szafranowie, Trestkowie³⁵¹ i od 1486 roku Krezowie, którzy władali nim przez prawie 200 lat. W 1625 przeszedł w ręce rodziny Myszkowskich, po tym jak został zdobyty przez Maksymiliana Habsburga w 1587 roku i następnie przez Jana Zamojskiego. Niestety w 1657 roku najazd szwedzki poważnie uszkodził warownię, która w bardzo złym stanie została pod koniec XVII w. zakupiona przez rodzinę Męcińskich w celu, niestety niezrealizowanej, odbudowy³⁵².

W wyniku parcelacji prawie doszczętnie zniszczony obiekt otrzymała chłopska rodzina Baryłów w 1882 roku. Przez kolejne kilkadziesiąt lat pozostałości budowli były plądrowane przez poszukiwaczy skarbów i popadały w coraz większy stan dekadencji. Dopiero po II wojnie światowej pozostałe po zamku mury zostały zabezpieczone tworząc w ten sposób z obiektu ruinę trwałą³⁵³. Upadły zamek bobolicki zyskał kolejną szansę pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy rodzina Laseckich, a w szczególności bracia senator Jarosław W. Lasecki i Dariusz Lasecki, postanowiła zakupić pozostałości zamku i rozpocząć jego odbudowę. Pięć lat po zakupie bobolickich ruin, w 2004 roku, rodzina Laseckich zakupiła (podobno za 700 tys. zł³⁵⁴) także pobliskie ruiny zamku w miejscowości Mirów, które były własnością wspólnoty wsi Mirów oraz cały pas ziemi między zamkami³⁵⁵, które łącznie wynosi ok. 60h³⁵⁶.

Przed rozpoczęciem jednak prac budowlanych, nowi właściciele przeprowadzili długie i szczegółowe badania archeologiczne, geologiczne, stratygraficzne, historyczne, ikonograficzne i architektoniczne, pod nadzorem m.in. dr Waldemara Niewalda (Politechnika Krakowska), dr Sławomira Dryją (Uniwersytet Jagielloński) i dr inż. Stanisława Karczmarczyka (Politechnika Krakowska)³⁵⁷. Dodatkowo zostały przeprowadzone konsultacje naukowe z m.in. architektami: prof. Januszem Bogdanowskim, dr Waldemarem Niewalda, archeologami: prof. Leszkiem

³⁵⁰ J. Sperka, op. cit., s. 196-197.

³⁵¹ *Zamek w Bobolicach*, op. cit., loc. cit.

³⁵² M. Węgrzyn, op.cit., loc. cit.

³⁵³ M. Węgrzyn, op.cit., loc. cit.

³⁵⁴ U. Abucewicz, *Zamek Bobolice. Odbudował średniowieczną warownię*, www.turystyka.wp.pl/zamek-bobolice-odbudowal-sredniowieczna-warownie-mowili-o-mnie-ze-jestem-wariatem-6322277689435777a, (dostęp dn. 22.11.2022).

³⁵⁵ J. Komuda, *Bobolice - zamek podrobka?*, www.historia.dorzeczy.pl/191005/bobolice-zamek-podrobka.html, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁵⁶ U. Giżyńska, *Turystyczny skarb pięknieje*, www.turystyka.wp.pl/zamek-bobolice-odbudowal-sredniowieczna-warownie-mowili-o-mnie-ze-jestem-wariatem-6322277689435777a, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁵⁷ M. Ziębik, *Jak odbudowano zamek Bobolice*, [www.prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2010/11/jak-odbudowano-zamekbobolice/#:~:text=Rekonstrukcja%20zamku%](http://www.prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2010/11/jak-odbudowano-zamekbobolice/#:~:text=Rekonstrukcja%20zamku%2C), (dostęp dn. 21.11.2022).

Kajzerem, dr Sławomirem Dryją, dr Stanisławem Kołodziejskim, konstruktorem dr Stanisławem Karczmarczykiem oraz architektami krajobrazu: prof. Aleksandrem Böhm i prof. Wojciechem Kosińskim³⁵⁸. W związku z brakiem zachowanych planów i szkiców, które mogłyby przedstawiać wizerunek zamku przed jego upadłością, odbudowa została wykonana na podstawie zachowanych ruin (fundamentów) oraz projektu przygotowanego przez dr Waldemara Niewalda³⁵⁹. Na zgodę rekonstrukcji zamku bracia Laseccy czekali ponad sześć lat³⁶⁰. Owocem prac archeologicznych było m.in. odsłonięcie podwaliny dawnego zamku, elementy zabytkowej kamieniarki oraz wydobywanie pozostałości po różnego rodzaju przedmiotów codziennego użytku. Dodatkowo, według inwestorów, do prac rekonstrukcyjnych zostali zatrudnieni doświadczeni kamieniarze i murarze, którzy do przygotowania zaprawy wykorzystali m.in. płukany piasek rzeczny i wapno gaszone trzymane w dołach przez 30 lat, przypominające stosowane w średniowieczu³⁶¹. Po długoletnich prac rekonstrukcyjnych, zamek został oficjalnie otwarty we wrześniu 2011 roku oraz stał się jedną z ciekawych atrakcji na szlaku Orlich Gniazd oraz jednocześnie kolejną budowlą poddaną kontrowersyjnym debat. na temat zasadności rekonstrukcji i odbudowy stałych ruin.

4.6 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Wizyta w zamku w Bobolicach (fot. 86) jest łatwa do zorganizowania i przeprowadzenia. Tuż przed dotarciem na teren zamku została zbudowana dobra infrastruktura w postaci dużych parkingów, kas i jasnych komunikatów umieszczonych na dużych i dobrze widocznych tablicach. Wejście na bobolickie błonia jest płatne oddzielnie - w ten sposób zwiedzający mogą podjąć decyzję o wizycie tylko na terenie otaczającym zamek lub połączyć wizytę wraz ze zwiedzaniem budowli. Zwiedzanie w tygodniu odbywa się samodzielnie. W weekendy jest możliwe odbycie wizyty wraz z przewodnikiem. Nie są dostępne audioprzewodniki. Koszty zwiedzania są stosunkowo wysokie:

³⁵⁸Ibidem, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁵⁹ W. Duch, *Zamek w Bobolicach czyli Wawel z Korony królów*, www.historia.org.pl/2018/09/10/zamek-w-bobolicach-czyli-wawel-z-korony-krolow/, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁶⁰ Oficjalna strona Jarosława Laseckiego, www.jaroslawlasecki.pl/pl/publikacje-prasowe/rekonstrukcja-marzen-dla-regionu-i-potomnosci, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁶¹ J. Komuda, *Bobolice - zamek podróbka?*, op. cit., loc. cit.

1. Opłata za wejście na Błonia Zamek Bobolice (codziennie w godzinach otwarcia: 9:00 - 20:00): Cena biletu normalnego: 10 zł, cena biletu ulgowego: 8 zł.
2. Opłata za wejście na Zamek Bobolice (codziennie w godzinach otwarcia: 10:00 - 18:00, wejścia co pół godziny): Cena biletu normalnego: 15 zł, cena biletu ulgowego: 13 zł.
3. Zorganizowane grupy szkolne (grupa powyżej 10 uczniów w wieku do 15 lat): Błonia+Zamek: 20 zł³⁶².

Bobolicka budowla dysponuje trzema kondygnacjami, z których tylko dwie są udostępnione zwiedzającym. Ostatnie piętro założenia jest wyłączone ze zwiedzania i jest tylko do dyspozycji właścicieli.

Według właściciela zamku, senatora Laseckiego: “Muzeum będzie pokazywało życie na zamku na różnych etapach dziejów, poczynając od czasów fundatora - Kazimierza Wielkiego, a kończąc na takich momentach, jak pobyt na zamku Jana III Sobieskiego, który, ciągnąc pod Wiedeń przed odsieczą wiedeńską nocował w namiocie w jego murach, upamiętniając to w listach do Marysieńki. Takie chwile powinniśmy uwypuklać, bo w historii zamku nie jest najważniejsze to, że zburzyli go Szwedzi, lecz to, że był zamkiem królewskim, że należał do wspaniałego systemu obronnego, że przebywali w nim różni władcy na przestrzeni wieków”³⁶³.

Wizyta na bobolickim zamku rozpoczyna się od wejścia głównego (sień zamkowa), w którym jest widoczny po lewej stronie oryginalny XIV-wieczny zamkowy mur oraz są eksponowane repliki broni białej i armatury. Dodatkowo jest widoczna tablica informująca o braku finansowania odbudowy zamku przez organy państwowe (fot. 71). Wchodząc zwiedzający ma możliwość wejścia do małego i niskiego pomieszczenia, w którym została zaaranżowana przestrzeń przedstawiająca zamkową ciemnicę, która wstępnie służyła za więzienie a następnie za spiżarnię. Znajduje się w nim replika ludzkiego szkieletu, przykuta grubym łańcuchem do ściany.

Pierwszą salą ekspozycyjną udostępnioną zwiedzającym jest pomieszczenie przedstawiające zamkową kuchnię (fot. 75). W pomieszczeniu, które jest zaaranżowane dość surowo i minimalistycznie, znajduje się stół, rekonstrukcja pieca i kilka naczyń kuchennych, umieszczonych na szerokim parapecie okiennym, który w pewien sposób uniemożliwia

³⁶² Oficjalna strona zamku w Bobolicach, www.zamekbobolice.pl/zamek.html, (dostęp dn. 21.11.2022).

³⁶³ Oficjalna strona Jarosława Laseckiego, op. cit., loc. cit.

dotykanie eksponatów. W pomieszczeniu brak jakichkolwiek tabliczek informacyjnych. Ścieżka zwiedzania prowadzi następnie na pierwsze i drugie piętro.

Pomieszczenie ekspozycyjne mieszczące się na pierwszym piętrze prezentuje mały gabinet przedstawiający różnorodne eksponaty związane z bobolicim zamkiem (fot. 76). W gabinecie znajdują się cztery płaskie gabloty, w których zostały umieszczone m.in. monety i medale Królestwa Polskiego za panowania dynastii Piastów (X-XIV w.) (fot. 77) oraz ceramika znaleziona podczas prac wykopaliskowych na terenie boboliczkiej warowni (fot. 78). Gabloty zostały prawidłowo zaaranżowane: każdy eksponat (lub grupa eksponatów) posiada własny podpis, a wszystkie gabloty zawierają także krótką ogólną informację wprowadzającą w tematykę. Niestety podpisy są jedynie w języku polskim, zaleca się także powiększenie czcionki, gdyż ta obecna jest mało czytelna, szczególnie dla osób starszych. Na ścianach są widoczne ryciny oraz rysunki przedstawiające zamek w Bobolicach. Pomieszczenie jest bardzo małe co uniemożliwia większej grupie swobodne zapoznanie się z jego zawartością. Aspektem pozytywnym jest jednak umieszczenie oryginalnych eksponatów znalezionych na terenie zamku, które dodają wiarygodności przedstawionej narracji, szczególnie w kontekście kolejnych pomieszczeń, w których znajdują się jedynie repliki.

Następne pomieszczenia znajdujące się na ścieżce zwiedzania to trzy komunikujące się ze sobą sale. Pierwsza, wejściowa, zwana Komnatą Myśliwską, przedstawia mały salon w którym znajdują się meble (stół, krzesła, komoda, stolicek, skrzynia posagowa), kominek oraz różnorodne dekoracje (niedźwiedzia skóra, myśliwskie trofea, biała broń, obrazy, itp.), nawiązujące do nazwy pomieszczenia (fot. 80). Na ścianach sali, można podziwiać repliki obrazów Jana Matejki, w tym *Bitwa pod Grunwaldem* oraz portret Króla Kazimierza III Wielkiego. Widoczny w lewym rogu pomieszczenia kominek, jest repliką wykonaną na podstawie elementów odnalezionych podczas prac archeologicznych (fot. 79). Tylko część obecnych przedmiotów posiada tabliczkę informacyjną. Część aranżacji jest wygradzona i uniemożliwia podejście.

Kolejna sala, zwana Komnatą Rycerską (fot. 82), jest powierzchniowo ponad dwa razy większa od poprzedniej sali. Znajduje się w niej duży drewniany stół z czternastoma krzesłami. Na stole są wyeksponowane repliki średniowiecznych tortur. Wokół stołu, po lewej stronie od wejścia do sali, na murowanym wzdłuż ścian cokole, zostały wyeksponowane różnego rodzaju i epoki zbroje rycerskie. Zbroje są wyposażone w broń oraz w tabliczki informacyjne. Zbroje nie posiadają wspólnej narracji historycznej czy związku z budowlą - są to zbroje płytowe, charakterystyczne dla XV wieku. Znajduje się tam także zbroja typu wschodniego używana w

Imperium Osmańskim oraz pancerze używane przez Ciężkozbrojną Jazdę Husarską. W pomieszczeniu znajdują się także dodatkowe meble, dekoracje widoczne także w poprzedniej sali oraz replika obrazu Rafała Hadziewicza pt. *Kazimierz Wielki nadający przywileje włościanom*. Po prawej strony od wejścia został zrekonstruowany także zamkowy wykusz.

Ciąg komunikacyjny prowadzi odbiorcę do ostatniego, małego pomieszczenia zwanego Kordegardą (fot.83). Jest zaaranżowany w sposób surowy: znajdują się w nim tylko kilka mebli, w tym: stół, trzy krzesła oraz rzeźbiona skrzynia. W pomieszczeniu nie znajdują się tabliczki informacyjne.

Ostatnią dostępną przestrzenią, do której niestety nie ma możliwości wejścia, jest mała, prywatna kapliczka (fot. 84).

Ścieżka zwiedzania jest zorganizowana w formie jednokierunkowej, co oznacza, że zwiedzający są zmuszeni pokonać tą samą drogę, aby wyjść z budowli. Oznaczenia wzdłuż ścieżki są jednolite oraz umieszczone w sposób dostępny i widoczny. Są także widoczne informacje dotyczące wyjść ewakuacyjnych, lecz żadne pomieszczenie nie posiada informacji dotyczącej jego wnętrza. Niestety obiekt jest mało dostępny osobom z niepełnosprawnościami, ze względu na schody, wąskie przejścia oraz różnego rodzaju bariery architektoniczne. Nie występują także elementy dostępności takie jak makiety, tyflografiki itp.

4.7 Przestrzeń zewnętrzną

Dojście na zamek jest ułatwione i dobrze zorganizowane: istnieje możliwość dojścia szeroką, wyrównaną drogą lub krótszą, lekko wyboistą ścieżką. Na terenie przylegającym do budowli znajdują się także dodatkowe dwa budynki w którym mieści się hotel oraz restauracja. W mojej opinii jest to bardzo dobre rozwiązanie, w którym zaplecze gastronomiczne i noclegowe znajduje się poza murami odbudowanego/zabytkowego budynku. Dzięki takiej organizacji przestrzennej podczas wizyty nie zostają dodane elementy, które de facto rozpraszają uwagę i nie wpływają na wyposażenie i organizację przestrzeni ekspozycyjnej. Naturalna komercjalizacja obiektu następuje poza jego murami.

Wejście na bobolicki zamek znajduje się w bramie wjazdowej, gdzie pracownik ma obowiązek sprawdzić zakupione bilety zwiedzających. Następnie wizyta rozpoczyna się na dość małym dziedzińcu, który prowadzi także na duży dziedziniec oraz schody prowadzące do wejścia na zamek, gdzie zostało ulokowanych kilka tablic informacyjnych. Dwie z nich przedstawiają relację fotograficzną z planu filmowego jednego ze znanych polskich seriali, który częściowo został kręcony właśnie na zamkowym dziedzińcu. Dwie dodatkowe tablice są przede wszystkim wstępem do wizyty. Widnieją na nich: historia zamku, lista właścicieli, słowo wstępu obecnego właściciela senatora Laseckiego, zdjęcia zamku przed rozpoczęciem prac budowlanych, mapę okolicy, plan budowli, itp. Wszystkie dostępne informacje i treści są dobrze przygotowane i zrozumiałe, bardzo dobrym zabiegiem jest dołączenie do tekstów dużej ilości odpowiedników wizualnych takich jak portrety poprzednich właścicieli, mapy, plany, fotografie przedstawiające stan zabytku przed rekonstrukcją. Umieszczenie takiego rodzaju tablic jest bardzo dobrym zabiegiem dla zabytków, w których ekspozycje są małe, przejścia są wąskie oraz nie zawsze jest dostępny przewodnik. Tablice umieszczone na dziedzińcu oraz tuż przy wejściu, umożliwiają zapoznanie się z historią zamku przed rozpoczęciem wizyty, dodatkowo nie utrudniają zwiedzania, nie zaburzają ścieżki wewnątrz budynku. Należy także podkreślić, że opis historii zamku w Bobolicach jest także umieszczony w języku angielskim. Minusem danych tablic jest dość mała czcionka i wyblakłe fotografie.

W bramie wejściowej została umieszczona także dodatkowa tablica wyjaśniająca źródło dofinansowań, które pozwoliło na rekonstrukcję zamku w Bobolicach: “całkowity koszt prac badawczych i rewitalizacji tego królewskiego zamku został sfinansowany z prywatnych środków rodziny Laseckich”. Dana tablica podkreśla fakt, że przedsięwzięcie nie zostało wsparte w żaden sposób od strony Skarbu Państwa.

4.8 Podsumowanie

Podział przestrzeni w bobolickim zamku (część prywatna oraz część udostępniona zwiedzającym) ewidentnie podkreśla, że od początkowych etapów projektu, część budowli będzie poświęcona ekspozycji. Na przestrzeni ostatnich czterech lat, rzeczywiście nastąpiły małe zmiany w organizacji niektórych mniejszych pomieszczeń, jednak główny trzon wystawy pozostał niezmienny. Niestety nie uzyskałam informacji na temat projektu ekspozycji oraz

organizacji jej narracji, dedukuję jednak iż ich aranżacja nastąpiła w momencie zakończenia prac archeologicznych i budowlanych.

Ścieżka zwiedzania została wykonana w sposób linearny, prowadząc zwiedzającego po poszczególnych dostępnych salach. Niestety, przestrzenie ekspozycyjne nie są w żaden sposób opisane, co w przypadku zwiedzania bez przewodnika powoduje zagubienie oraz ograniczony dostęp do informacji i kontekstu. Tylko część replik jest podpisana, za to eksponaty znajdujące się w zamkniętych gablotach posiadają obszerne podpisy zbiorowe i indywidualne. Dodatkowo, brak informacji ogólnej lub zarysu historycznego, powoduje, że trudno jest umieścić w linii czasowej oglądane elementy wystroju. Wszystkie informacje widoczne na tabliczkach informacyjnych znajdujących się przy replikach oraz istotnych elementach dekoracyjnych, jest niestety tylko w języku polskim.

Szczególnie widoczny brak informacji o zwiedzanej przestrzeni występuje w kuchni zamkowej oraz kordegardzie. Przestrzenie te są bardzo surowe oraz nie przedstawiają dużej ilości przedmiotów: z jednej strony takie rozwiązanie nie generuje chaosu wizualnego oraz pozwala większej ilości osób na korzystanie z przestrzeni; z drugiej jednak, nie oferuje podstawowych informacji na temat oglądanego pomieszczenia, dając wrażenie iż jest ono nieznaczące i nie warte dłuższej wizyty.

Atutem wystawy jest przedstawienie oryginalnych przedmiotów uzyskanych podczas prac wykopaliskowych oraz poinformowanie zwiedzających o replikach, które zostały wykonane na podstawie wyżej wymienionych elementów, tak jak w przypadku kominka znajdującego się w komnacie myśliwskiej.

Dużym atutem organizacji przestrzennej bobolickiego zamku jest umieszczenie budynków i struktury komercyjnej poza mury odbudowanego zabytku. Restauracja, hotel, parking, oraz stragany są umieszczone u stóp budowli, nie zakłócając wizyty oraz wizerunku całego obiektu. Dostępność osobom z niepełnosprawnościami jest zachowana poza obiektem zamkowym.

Oprócz dostępnej wizyty w towarzystwie przewodnika, która de facto jest możliwa tylko w określonych momentach sezonu i tygodnia, zamek w Bobolicach nie oferuje dodatkowego systemu edukacyjnego. Widoczny jest także brak zaplecza na dalszą pracę odkrywczą i historyczną.

4.9 Historia zamku w Rynie

Ryn (niem. Rhein³⁶⁴) to mała miejscowość położona na Mazurach³⁶⁵ (woj. warmińsko-mazurskim, powiat giżycki) i jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej Ryn. Jest usytuowane między jeziorem Ołów i Jeziorem Ryńskim, na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich³⁶⁶. Według danych z 31 grudnia 2021 roku, miasto liczyło 2865 mieszkańców³⁶⁷.

Rozpoczęcie budowy ryńskiego zamku przyjmuje się na rok 1377³⁶⁸. Został wzniesiony przez Krzyżaków i pełnił funkcję siedziby prokuratora podległego komturowi w Bałdze. Jego inicjatorem był wielki mistrz Winrich von Kniprode³⁶⁹. Został zbudowany na wzgórzu a jezioro Ołów stanowiło jego naturalną fosę. Zamek krzyżacki, składający się de facto z zamku właściwego i przedzamcza o charakterze gospodarczym, był budowany etapami a jego zakończenie datuje się na koniec XIV wieku. Budowa podzamcza oraz rozwój zamku dał początek miastu Ryn, które stało się także stolicą komturstwa³⁷⁰. Został wzniesiony na rzucie czworoboku (52mx44m) z jednym skrzydłem mieszkalnym i otoczony z pozostałych trzech stron murem obronnym³⁷¹ z wieżyczkami narożnymi³⁷². W roku 1397 zamek stracił swoje strategiczne znaczenie (jako placówka militarna spełniająca funkcję bazy zaopatrzeniowej i koszar dla wojsk krzyżackich³⁷³) na skutek zawarcia pokoju Krzyżaków z Litwą i pełnił funkcję administracyjną gdyż przebywali w nim tylko niżsi rangą urzędnicy krzyżaccy³⁷⁴. Ostatnimi komturami zamku w Rynie byli: Faustyn von Waiblingen (namiestnik w latach 1522-1524) i Zygmunt Daniel (namiestnik w latach 1524-1525)³⁷⁵.

³⁶⁴ Ryn, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, www.dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_X/100, (dostęp dn. 28.04.2022).

³⁶⁵ Ibidem.

³⁶⁶ Oficjalna strona miasta Ryn, www.ryn.pl, (dostęp dn. 28.04.2022).

³⁶⁷ Ryn w liczbach, www.polskawliczbach.pl/Ryn, (dostęp dn. 28.04.2022).

³⁶⁸ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 279.

³⁶⁹ J. Bieszk, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*, Warszawa 2018, s. 181.

³⁷⁰ *Zamek krzyżacki w Rynie*, [w:] *Regionalny Park Edukacji, Kultury i Turystyki w Rynie*, www.rpekit.pl/images/stories/zalaczniki/atracje.ryn.pdf, (dostęp dn. 16.05.2022).

³⁷¹ J. Bieszk, op. cit., s. 182.

³⁷² B. Guerquin, op. cit., loc. cit.

³⁷³ Ibidem.

³⁷⁴ A. Wakar, *Historia Rynu 1376-1945* [w:] *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1983, s. 172.

³⁷⁵ J. Bieszk, op. cit., s. 184.

Zamek był w posiadaniu wielu właścicieli, którzy konsekwentnie go adaptowali, modernizowali i przebudowywali. Pierwsze zmiany wprowadzono już w 1525 roku³⁷⁶, czyli po sekularyzacji zakonu krzyżackiego i przejęcia zamku przez polską władzę³⁷⁷. Do końca XVIII wieku budowla była wielokrotnie przebudowana i remontowana, głównie na potrzeby kolejnych właścicieli i użytkowników. Znaczącym wydarzeniem jest także spalenie zamku przez Tatarów hetmana Gosiewskiego w roku 1657³⁷⁸ oraz jego późniejszy remont.

W drugiej połowie XVIII wieku jednak zamek popadał w ruinę i został wystawiony na licytację³⁷⁹. Od 1794 roku do połowy XIX wieku zamek był obiektem prywatnym i zmienił wielu właścicieli. Został przebudowany na więzienie przez władze pruskie w roku 1853, a w 1881 zniszczył go pożar. Odbudowa, która trwała około trzydziestu lat³⁸⁰ w rzeczywistości dokonała także wielu zmian, m.in. przebudowanie na styl neogotycki z wieżyczkami i krenelażem w narożach szczytów, dobudowa kilkukondygnacyjnego budynku (tzw. nowa izolatka) zamykający dziedziniec zamku³⁸¹.

Podczas dwudziestolecia międzywojennego w ryńskim zamku mieściło się więzienie Sądu Powiatowego Giżycka, zaś po wybuchu drugiej wojny światowej przebywali w nim jeńcy wojenni różnej narodowości. Miasto Ryn jednocześnie słynęło jako miejscowość uzdrowiskowa³⁸². W latach 1948-1953 zamek gościł siedzibę gminnego ośrodka maszynowego oraz zakład przetwórstwa rybnego³⁸³. W latach pięćdziesiątych XX wieku zamek gościł siedzibę władz miasta, dom kultury, przedszkola, bibliotekę, komitety partii, zakład energetyczny, muzeum regionalne oraz schronisko PTTK³⁸⁴³⁸⁵. Na początku lat dwutysięcznych zamek został zakupiony przez prywatnego przedsiębiorcę i rozpoczęły się prace rekonstruktorskie i restauracyjne w celu stworzenia z obiektu Mazurskie Centrum

³⁷⁶ A. Wakar, op. cit., s. 172.

³⁷⁷ Ibidem, s. 173.

³⁷⁸ M. Węgrzyn, *Zamki w Polsce*, Warszawa 2018, s. 45

³⁷⁹ Ibidem.

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ J. Bieszk, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*, Warszawa 2018, s. 185.

³⁸² *Rys historyczny miasta Ryn, Regionalny Park Edukacji, Kultury i Turystyki w Rynie*, www.rpekit.pl/images/stories/zalaczniki/atracje.ryn.pdf, (dostęp dn. 16.05.2022).

³⁸³ J. Budny, *Krótki rys historyczny z uwzględnieniem etapów rozbudowy oraz funkcji obiektu*, [w:] *Rekonstrukcja, restauracja i rozbudowa pokrzyżackiego zamku komturskiego w Rynie dla potrzeb Mazurskiego Centrum Kongresowo-Wypoczynkowego "Zamek Ryn"*, referat niepublikowany, kopia opracowania w zbiorach autorki.

³⁸⁴ Ibidem.

³⁸⁵ *Zamek w Rynie*, www.zamki.pl/?idzamku=rjn, (dostęp dn. 28.04.2022).

Kongresowo-Wypoczynkowe “Zamek Ryn”. Obecna XVIII wieczna budowla to murowana czteroskrzydłowa, nieregularna bryła z wydłużonym dziedzińcem.

Dzięki pasji oraz zaangażowania jednej z pracownic zamku, przewodniczki, Pani Wiesławy Bujwid, udało mi się uzyskać m.in. referat Dyrektora zamku, Pana Jana Budnego. Referat pt.: *“Odbudowa Zamku w Rynie - nowe materiały stosowane w konserwacji, konkretne zastosowanie pokazane poprzez historię kolejnych etapów konserwacji zachowanych i odbudowy całkowicie zniszczonych części zamku”*, który został wygłoszony w Warszawie w 2009 roku na konferencji organizowanej przez Muzeum Etnograficzne wraz Zarządem Głównym Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP i Stowarzyszeniem Konserwatorów Zabytków³⁸⁶. Referat jest bezcenną relacją omawiającą przebieg prac, wątpliwości, problemów natury archeologicznej, architektonicznej i technicznej oraz współpracy między inwestorem a Konserwatorem Zabytków, który nadzorował inwestycję.

Według sprawozdania Jana Budnego, przed rozpoczęciem prac rekonstrukcyjnych została wykonana w latach 2005-2006 analiza rozbudowy zamku na potrzeby planowanej inwestycji, która trwała łącznie jedenaście miesięcy³⁸⁷. Analiza pozwoliła uzyskać informacje na temat dostępnej kubatury oraz przestrzeni brakujących wedle planu funkcjonalności obiektu. Dodatkowo dzięki analizie zostały podjęte decyzje na temat zachowania lub odtworzenia poszczególnych oryginalnych elementów architektonicznych. Przykładowo, dzięki analizie zdecydowano zachować charakter korytarza skrzydła wschodniego poprzez pozostawienie wnęk po drzwiach do cel oraz odtworzenia spalonego w latach osiemdziesiątych poddasza w skrzydle północnym³⁸⁸.

Problemy wynikające z braku dodatkowej kubatury zostały rozwiązane przez doprojektowanie przestrzeni między skrzydłem wschodnim i południowym oraz dzięki niesamowitym przedsięwzięciu polegającym na obniżeniu poziomu dziedzińca (powierzchnia o ponad 900m²) i wykonaniu stropu na poziomie “0” obiektu³⁸⁹.

³⁸⁶ Forum internetowe “Zamki w Polsce”, informacje oraz zaproszenie na konferencję organizowaną przez Państwowe Muzeum Etnograficzne, Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP i Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, www.forum.zamki.pl/viewtopic.php?t=2865, (dostęp dn. 24.11.2022).

³⁸⁷ J. Budny, *Opracowanie projektu wystroju wnętrz w oparciu o wyniki pracy komisji historycznej*, op. cit., loc. cit.

³⁸⁸ Ibidem, *Analiza rozbudowy zamku przed rekonstrukcją w 2005 do 2006 roku pod kątem możliwości adaptacji dla potrzeb Centrum Kongresowo-Wypoczynkowego. Opracowanie koncepcji funkcjonalno-przestrzennej*, loc. cit.

³⁸⁹ Ibidem.

Według relacji, jedną z największych przeszkód stanowiła zgoda konserwatora zabytków: “wstępne warunki konserwatorskie koncentrowały zasadniczą uwagę na najstarszym skrzydle “konwentowym” i zmierzały do odtworzenia jego kształtu zgodnie z badaniami architektonicznymi przeprowadzonymi na początku lat 80-tych XX w., które wskazywały potencjalny, ewentualny kształt tego skrzydła. Według koncepcji ówczesnego konserwatora należało wyburzyć istniejący strop, trzy wprowadzić uszkodzone, ale istniejące stropy, zamurować istniejące otwory okienne i odtworzyć je w wydaniu gotyckim według śladów na ścianach i szkicach zawartych w opracowaniu badawczym. Warunki te były dla nas przerażające i nie do przyjęcia, i to nie tylko z powodu ogromu pracy, którą należało wykonać dla niezrozumiałego nam celu. Przy okazji musielibyśmy zniszczyć istniejącą substancję XIX-wieczną z ciekawymi neogotyckimi wieżyczkami, gzymsami. Ponadto poważnie uszkodzona ściana zewnętrzna, kolejny raz przebudowana w trakcie odtwarzania gotyckich otworów okiennych, mogła ulec utracie stateczności (...). Wprowadzić w pozostałych skrzydłach konserwator dawał nam pełną swobodę w kształtowaniu zarówno przestrzeni, jak i detali architektonicznych i materiałów wykończeniowych, ale konflikt w sprawie zasadniczej zatrzymywał wszelkie prace projektowe na wiele miesięcy. Aby przełamać impas, zwróciliśmy się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie z wnioskiem o powołanie Komisji Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie”³⁹⁰.

Opinia wyrażona przez komisję ekspertów okazała się korzystna dla inwestora. Konsekwentnie rozpoczęły się na nowo prace skierowane głównie na odkryciu fundamentów, do którego została zastosowana metoda *jet grouting*³⁹¹, w trakcie którego zostały także przeprowadzone szczegółowe badania archeologiczne: “(...) Wszystkie prace konserwatorskie zalecono wykonać w sposób odwracalny i nieniszczący średniowiecznej substancji tak, aby w przyszłości można było wrócić do pierwotnego założenia architektonicznego”³⁹².

Ciekawym etapem prac nad dziedzińcem zamku okazało się odkrycie fragmentów murów fundamentowych oraz przejść podziemnych wskazujących na zmiany XIV-wiecznych planów rozbudowy obiektu, które dzięki przeprowadzonym pracom można podziwiać po ponad 600 latach od ich wykonania i zasypiania³⁹³.

³⁹⁰ Ibidem, *Wstępne warunki oraz ostateczne uzgodnienia konserwatorskie i archeologiczne*, loc. cit.

³⁹¹ Iniekcja strumieniowa (ang. *Jet grouting*) to metoda wzmocnienia podłoża gruntowego.

³⁹² J. Budny, *Wstępne warunki...*, op. cit, loc. cit.

³⁹³ Ibidem, *Roboty stanu surowego w powiązaniu z konstrukcyjnym wzmocnieniem stropów, nadproży i ścian*, loc. cit.

Koniecznym podkreślenia, jest także fakt, iż oprócz wszelkich starań nad opieką warstwy archeologicznej podczas prac budowlanych, inwestor przystąpił także do opracowania projektu wystroju wnętrz, tak aby były one spójne z tkanką historyczną obiektu. W związku z tym został powołany zespół, który miał za zadanie wytypowania specyficznych kierunków działań architekta wnętrz oraz nadzorowaniu postępów jego prac i założeń: “analiza faktów historycznych poparta naukowymi tekstami literackimi, stała się wytycznymi do opracowania detali architektonicznych, wzorów wykładzin dywanowych, tapet, kolorystyki, mebli jak i również charakteru poszczególnych skrzydeł obiektu”³⁹⁴. W składzie zespołu zostali powołani:

- Profesor historii posiadający wiedzę na temat historii zamku i okolic;
- Polonistkę z uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu;
- Kustosza lokalnego Muzeum Regionalnego;
- Przedstawicieli inwestora;
- Architekta wnętrz³⁹⁵.

Inwestorem oraz właścicielem zamku w Rynie jest Andrzej Dondziłło, prezes Grupy Anders, która w roku 2002 rozpoczęła prace nad rekonstrukcją częściowo zrujnowanego zamku krzyżackiego w Rynie z przeznaczeniem na hotel³⁹⁶, który przyjął pierwszych gości w roku 2006. Grupa Anders to dziewięć współpracujących marek z branży hotelowo – turystyczno-gastronomicznej, które posiadają łącznie cztery hotele (Zamek Ryn, Krasicki, Anders i Bajkowy Zakątek), jedną osadę regionalną, dwie restauracje, agencję eventową i biuro podróży. Spółka koncentruje swoje wysiłki nad eksploatacją renowacją i konserwacją budowli zabytkowych z których tworzy obiekty hotelarskie w regionie Warmii i Mazur³⁹⁷.

Obecnie zamek w Rynie dysponuje 350 miejscami noclegowymi znajdujących się w czterech odmiennie zaaranżowanych skrzydłach zamku (Rycerskie, Komturskie, Więzienne i Myśliwskie), dwunastoma salami konferencyjnymi, restauracją oraz usługą SPA. Dodatkowo zamek proponuje szereg różnorodnych wydarzeń i atrakcji, w którym m.in. są uwzględnione

³⁹⁴ Ibidem, *Opracowanie projektu wystroju wnętrz w oparciu o wyniki pracy komisji historycznej*, loc. cit.

³⁹⁵ Ibidem.

³⁹⁶ Oficjalna strona zamku w Rynie, www.zamekryn.pl/zamek-ryn/grupa-anders, (dostęp dn. 13.04.2022).

³⁹⁷ Oficjalna strona spółki Anders, www.andersgroup.pl/, (dostęp dn. 13.04.2022).

tw. Biesiady Rycerskie i Krzyżackie (rodzaj rekonstrukcji historycznej) oraz zwiedzanie zamku z przewodnikiem.

4.10 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Zamek w Rynie (fot.53, 54) nie posiada samodzielnej sali ekspozycyjnej. Ze względu na to, że pełni funkcję hotelu, wraz z centrum SPA, restauracją i salą bankietową, podczas rewitalizacji obiektu nie zostało zaplanowane stworzenie oddzielnej i konkretnej przestrzeni, która pełniłaby funkcję ekspozycyjną przedstawiającą historię zamku i okolicy.

Jednocześnie podczas prac budowlanych obiektu zostały jednak uwzględnione niektóre rozwiązania, które mają na celu przedstawienie zachowanych zabytkowych elementów architektonicznych zamku oraz jego historię. Tak jak w przypadku studni, która została zachowana oraz wykorzystana do celów ekspozycyjnych. Studnia znajduje się w dużej sali im. króla Jagiełły na parterze, która służy jako miejsce zabaw dla najmłodszych, nieformalnych spotkań itp. Została przykryta specjalistycznym szkłem gdyż znajduje się na poziomie podłogi. Na dnie został zainstalowany system oświetleniowy, który podkreśla znajdujący się na dnie "skarb", złożony z niedużej skrzyni wypełnionej różnym rodzajem przedmiotów. Inne zachowane elementy architektoniczne to głównie ściana tzw. domu konwentu, pozostałości po zabudowie krużganków, okno gotyckie, ślady po licznych przebudowach, itp.

Dodatkowo zostały zachowane lub wykonane *ex novo* niektóre małe przestrzenie (wnęki, nisze), które pełnią funkcję gablot w których są eksponowane różnego rodzaju eksponaty oraz repliki (fot. 49). Przedmioty i artefakty są ułożone na dość skromnych półkach lub są zawieszone na dnie/tle gabloty. Wnęki, które pełnią funkcję gablot są odizolowane od publiczności poprzez tafłę szkła (fot. 47). Niestety ilość eksponatów w danej gablocie często jest nieadekwatna do jej wielkości. Dlatego też w dużej i szerokiej gablocie, w której są umocowane dwie półki, ekspozycja kilku pojedynczych monet daje wrażenie pustki oraz ubogiej ekspozycji. Zaletą wnęk jest jednak pozostawienie ich oryginalnego ceglanego tła, które komponuje się dobrze z eksponowanymi artefaktami oraz jest spójne z ogólną architekturą zamku.

Istnieje możliwość zwiedzenia zamku bez korzystania z jego usług hotelarskich czy restauracyjnych. Orowadzanie jest kierowane przez przewodnika, który dodatkowo oprowadza w historycznym stroju. Wizyta trwa około godziny i przedstawia zarys historyczny miasta Ryn i jego zamku, podkreślając głównie zachowane elementy architektoniczne oraz różnego rodzaju repliki i nieliczne eksponaty. Koszt oprowadzania to 15 zł za osobę dorosłą oraz 10 zł za młodzież w wieku 5-12 lat.

Przyjęta na stałe trasa zwiedzania dzieli się na około pięć etapów. Ścieżka jest modyfikowana w zależności od dostępnych części obiektu, które mogą gościć konferencji czy inne wydarzenia lub działania marketingowe. Standardowe etapy ścieżki to:

1. Poziom piwnic przy recepcji: przedstawienie gablot z eksponatami (monety - szelągi, miecze, topory, strój rycerza) oraz wizyta w sali z pozostałością studni po krzyżackiej;

2. Poziom 2 - skrzydła rycerskie i komturskie: przedstawienie zachowanych najstarszych odsłoniętych elementów ścian, pozostałości po zabudowie krużganków, okna gotyckiego, ślady po licznych przebudowach. Narracja skupia się na informacji dotyczących oryginalnych funkcji i przeznaczenia pomieszczeń zamku za czasów krzyżackich (refektarz, kapitułarz, dormitorium);

3. Poziom 3 - skrzydło komturskie: ścieżka prowadzi przez basztę gdzie przedstawia się nadal odkryte najstarsze elementy ścian. Dodatkowo podkreśla się odciski ślady zwierzęcia na średniowiecznej cegle oraz legendę o Księżnej Annie;

4. Poziom 3 - skrzydło więzienne - Na tym poziomie zostają przedstawione repliki narzędzi tortur. W lipcu i sierpniu repliki zostają przenoszone. Narracja skupia się głównie na historii skrzydła;

5. Poziom 3 - skrzydło myśliwskie: Narracja przedstawia historię skrzydła oraz kieruje uwagę na widok z okna na jedno z jezior, między którymi Krzyżacy zbudowali połączenie do dziś istniejące. Dodatkowo opowiadana jest krótka historia kanału;

6. Poziom 2 - skrzydło myśliwskie: przedstawieni pierwotnej zabudowy tej części budynku, jeszcze sprzed adaptacji, podkreślenie pozostałości zachowanych kolumn podtrzymujących sklepienia;

7. Poziom 1 - Wizyta na dziedzińcu wewnątrz zamku: jak wyglądał pierwotnie, czemu służy i jakie jest teraz jego przeznaczenie. Warto podkreślenie jest też omówienie zdjęć przedstawiających stan zamku przed adaptacją (fot. 51)³⁹⁸.

W zasobie zamku znajdują się repliki średniowiecznych zbroi, broni (siekier, mieczy, tarcz), ubioru oraz stroi przedstawionych na manekinach, które odzwierciedlają postacie historyczne związane z zamkiem oraz jego okolicą. Warto podkreślić także kolekcję oryginalnych włócznie na zwierza (VIII-XII w.), grotów, strzał do łuków, toporów (sportowych, rycerskich krzyżackich, typu "wiking" oraz typu "czekan" z IX-X w.), mieczy (XII-XIII w.), hełmów i szyszaków normańskich (X-XI w.) oraz monet³⁹⁹.

Tylko część wymienionych wyżej eksponatów jest przedstawiona za pomocą tabliczek informacyjnych z podpisem. Istniejące podpisy są wykonane tylko w języku polskim oraz niestety nie są wystarczająco czytelne ze względu na odległość która dzieli odbiorcę od eksponatu. Pozostałe przedmioty i elementy są przybliżone odbiorcom poprzez interwencję przewodnika.

Ekspozycja przeznaczona dla zwiedzających została zrealizowana po otwarciu hotelu oraz trwała około dwa lata. Przedsiębiorstwo trwale ją uzupełnia kupując eksponaty i repliki na podstawie ich wartości historycznej, estetyki oraz dostępności przestrzennej. Ścieżka zwiedzania została zorganizowana na podstawie zachowanych elementów architektonicznych oraz przestrzeni które udało się stworzyć podczas prac wykończeniowych budynku (fot. 52). Można uznać za stosowne stwierdzenie, iż wyposażenie tych przestrzeni zostało wybrane na podstawie wybranych wątków historycznych związanych z zamkiem, zachowanych elementów architektonicznych oraz aspektem estetycznym. Dobrym przykładem jest ekspozycja kilku replik średniowiecznych narzędzi tortur.

Ciekawym aspektem ścieżki zwiedzania jest przenoszenie jej elementów podczas sezonu letniego czyli w okresie największej liczby osób przebywających na terenie obiektu, w inne bardziej dostępne przestrzenie, szczególnie takie gdzie duża ilość zwiedzających nie przeszkadza gościom hotelu. Jest to pewien kompromis, który pozwala na zachowanie ścieżki zwiedzania, ale zaburza narrację, która jest prowadzona przez resztę roku. Dodatkowo, zachowane, oryginalne elementy architektoniczne znajdujące się w przestrzeniach niedostępnych dla zwiedzających podczas sezonu letniego, nie są przedstawiane odbiorcom,

³⁹⁸ Trasa zwiedzania określona przez przewodniczkę zamku, Panią Wiesławę Bujwid.

³⁹⁹ Ryn, [w:] *Mazury i Warmia. Travelbook*, Gliwice 2018, s. 88.

którzy korzystają z oferty zwiedzania. Jest to w pewien sposób postawienie ekspozycji na drugim miejscu w porównaniu do zapewnienia komfortu osobom korzystającym z usług hotelarskich. Wprowadza to pewien dysonans oraz podzielenie oferty w ciągu roku. Owszem, duża grupa zwiedzających powoduje pewien dyskomfort, szczególnie w częściach hotelowych. Jednak, aby umożliwić wszystkim zwiedzającym dostęp do tak newralgicznych części zaleca się łatwe rozwiązanie w postaci zakupu systemu *tour guide*⁴⁰⁰, nawet w określonej, mniejszej ilości. Dodatkowo, narracje, które odbywają się w części hotelowej można odbyć w przestrzeni poprzedzającej, skupiając się w niej na przekazaniu treści merytorycznej oraz przekazując odbiorcom informację, o sprawnym oraz dyskretnym przejściu danego pomieszczenia. Wyżej wymieniony system *tour guide* jest także bardzo dobrym zamiennikiem systemu nagłaśniającego, który jest stosowany przez przewodnika. Obecnie przewodnik korzysta z systemu nagłaśniającego złożonego z mikrofonu oraz małego, przenośnego głośnika. Dzięki systemowi *tour guide*, zwiedzający korzystaliby ze słuchawek a opowieść przewodnika nie byłaby ogólnie dostępna innym osobom korzystającym z obiektu. Dodatkowo, system *tour guide* pozwala na większym panowaniu nad dużą ilością osób, gdyż zwiedzający jest w dużej mierze odizolowany od bodźców zewnętrznych mając bezpośredni kontakt z głosem przewodnika.

Aspekt dostępności ekspozycji jest dużej mierze nie uwzględniony, prawdopodobnie ze względu na specyfikę architektoniczną obiektu.

4.11 Przestrzeń zewnętrzna

W związku z charakterem komercyjnym zamku w Rynie, przestrzeń zewnętrzna jest dedykowana gościom i zwiedzającym. Znajdują się tam głównie parkingi oraz infrastruktura umożliwiająca spędzanie czasu na świeżym powietrzu.

⁴⁰⁰ Czym są i do czego służą systemy *tourguide*, www.elektryka.org/artykuly/szczegoly/2890_czym-sa-i-do-czego-sluzsa-systemy-tour-guide, (dostęp dn. 04.05.2022).

4.12 Podsumowanie

Brak samodzielnej przestrzeni muzealnej w zamku w Rynie jest przykładem pominięcia aspektu przekazania wiedzy historycznej, archeologicznej i artystycznej dalszym pokoleniom w zabytkowym obiekcie, który został częściowo odbudowany i odrestaurowany. Jasne jest, że obiekt został zrekonstruowany w dużej mierze ze szczególną opieką nad zachowanymi elementami architektonicznymi, jednak nie da się nie podkreślić faktu, iż jego funkcją jest przede wszystkim usługa hotelarsko-wypoczynkowa gdzie ścieżka zwiedzania i drobne elementy ekspozycyjne, są tylko dodatkową atrakcją i ofertą proponowaną przez przedsiębiorstwo.

Pomijając jednak ten fakt, sądzę że uwzględnienie możliwości oprowadzania poprzez stworzenie ścieżki zwiedzania oraz ekspozycja zachowanych elementów, zakup artefaktów, eksponatów oraz replik przez kierownictwo zamku jest dobrą praktyką, która w czasie może zostać ulepszona i rozwinięta. Obecnie, nie jestem w stanie stwierdzić czy pomysł stworzenia ścieżki zwiedzania zaistniał na początku realizacji projektu czy podczas wykonywania prac wykończeniowych. W mojej ocenie pomysł narodził się w momencie kiedy realizacja odbudowy oraz rekonstrukcji pozwoliły na zachowanie oraz wyeksponowanie oryginalnych elementów architektonicznych. Prawdopodobnie także wartość i ilość zachowanych i odsłoniętych elementów doprowadziła do szerszej refleksji na temat ich udostępnienia. Tezę potwierdza także fakt, że ścieżka oraz jej elementy ekspozycyjne, nie zostały zaprojektowane podczas realizacji projektu wnętrza, lecz dopiero po zakończeniu prac i otwarciem obiektu.

Podsumowując można stwierdzić, iż zamek w Rynie zastosował pewien kompromis pomiędzy zachowaniem warstwy historycznej i jej udostępnieniem społeczeństwu, atrakcją turystyczną oraz przedsiębiorstwem, którego pierwszorzędną funkcją jest zysk. Na pewno realizacja elementu ekspozycyjnego jest godne uwagi i pochwały. Jednak w porównaniu do funkcjonalności obiektu jest element zbyt mały i uwzględniony tylko i wyłącznie jako “dodatek” do szerszej oferty atrakcji, na tym samym poziomie wartości jakim jest organizacja wydarzeń takich jak “Biesiada rycerska”.

Ścieżka zwiedzania jest skonstruowana dobrze, przewodnicy są przygotowani i posiadają szeroką wiedzę na temat zamku i okolicy. Największym atutem ścieżki jest wprowadzenie zwiedzających na cały teren zamku oraz przedstawienie tych elementów, które nie zostały zniszczone przez przebieg czasu lub liczne przebudowy obiektu. Bardzo dobrym elementem

zwiedzania jest także przedstawienie małej wystawy fotograficznej przedstawiającej stan zamku przed rozpoczęciem prac budowlanych i adaptacji obiektu na centrum wypoczynkowe.

Konkludując, zamek w Rynie nie posiada oddzielnego pomieszczenia, które ugościłyby ekspozycję. Wykonanie ścieżki zwiedzania jednak podkreśla fakt, że została zaplanowana pewna narracja wystawiennicza oraz zostały zakupione nieliczne materiały, które są eksponowane podczas zwiedzania oraz elementy, które umożliwiają ich odbiór. Ścieżka zwiedzania zapewnia dostępność komunikacyjno-informacyjną, dzięki przygotowanym merytorycznie przewodnikom. Obecnie nie istnieje jednak żadna oferta edukacyjna.

5. Muzealizacja obiektu z priorytetem usługowym niezanującym warstwy historycznej na przykładzie zamku w Giżycku oraz Wytrzyzszczce

5.1. Historia zamku w Giżycku

Giżycko (niem. Lötzen) to miasteczko położone nad jeziorami Kisajno i Niegocin, w województwie warmińsko-mazurskim, siedziba powiatu giżyckiego i gminy wiejskiej Giżycko. Według danych GUS liczba mieszkańców wynosi 28 803⁴⁰¹.

Zamek w Giżycku został wzniesiony na miejscu poprzedniej, zniszczonej w roku 1365 przez wojska litewskie drewnianej warowni⁴⁰². Zamek-strażnica został zbudowany prawdopodobnie pomiędzy rokiem 1335-1341 i służył jako siedziba prokuratora zakonnego⁴⁰³. Inicjatorem budowlę był wielki mistrz Dietrich von Altenburg⁴⁰⁴. Warownia była jedyną budowlą w okolicy, należała do za-instalowanych w głębi puszczy stanic, określanych w literaturze niemieckiej mianem *Wild-haus*⁴⁰⁵.

Spaloną w 1365 roku⁴⁰⁶ warownię krzyżacy odbudowali w latach 1377-99, posługując się tym razem cegłą i kamieniem. Nowy zamek pełnił funkcję siedziby zakonnego urzędnika niższego szczebla, zwanego komornikiem⁴⁰⁷. Wieś i targowisko wokół giżyckiego zamku rozwinęło się dopiero kilkadziesiąt lat po jego powstaniu. Pierwsza osada, która z czasem przekształciła się w wieś czynszową o nazwie Neudorf jest datowana na rok 1475. Z czasem rozwinęła się w miasto o nazwie Lec (Lötzen) które otrzymało prawa miejskie dopiero

⁴⁰¹ *Giżycko w liczbach*, www.polskawliczbach.pl/Gizycko, (dostęp dn. 18.05.2022).

⁴⁰² J. Bieszk, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*, Warszawa 2018, s. 185.

⁴⁰³ M. Knyżewski, *Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*, „Archaeologia Historica Polona”, t.26, Łódź 2018, s. 268.

⁴⁰⁴ *Giżycko - zamek prokuratorów krzyżackich*, www.zamkipolskie.com/gizycko/gizycko.html, (dostęp dn. 18.05.2022).

⁴⁰⁵ Ibidem.

⁴⁰⁶ A. Wakar, *Historia Giżycka* [w:] *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1983, s. 78.

⁴⁰⁷ Ibidem.

w roku 1612⁴⁰⁸. Nazwę Giżycko miasto otrzymało dopiero po wojnie, w roku 1946, od spolszczonego nazwiska Gustawa Gizewiusza (Giżyckiego)⁴⁰⁹.

Krzyżacka budowla na rzucie czworoboku, składała się ze trzykondygnacyjnego skrzydła o wymiarach 22 m x 14,5 m (domu mieszkalnego) i prostokątnego dziedzińca otoczonego murem i fosą. Był wykonany z cegły na kamiennych fundamentach, ze względu na niestabilny grunt dom główny został wsparty przyporami w narożnikach. Przedzamcze usytuowane po stronie zachodniej zamku, miało charakter gospodarczy i funkcjonował w nim folwark prowadzący gospodarkę rolną. Podzamcze posiadało także kilka własnych budynków⁴¹⁰.

Wartość murowanego zamku krzyżackiego wzrosła na początku XV wieku kiedy wprowadził się do niego zakonny prokurator. Jednak na skutek powstania antykrzyżackiego w 1455 roku zamek został zdobyty przez siły Związku Pruskiego, a rok później, ponownie wrócił w ręce krzyżackie⁴¹¹. W tym samym roku został spalony przez okoliczną ludność. Odbudowa i remont zamku zajął zakonie następne kilka dekad, wymienionym prokuratorem zamku był Jakob Reiff (Walther) dopiero w roku 1489⁴¹². Początek XVI wieku wiązał się z przejęciem zamku przez książęta pruskie i urządzenie w nim starostwa na skutek se-ku-la-ry-za-cji Pań-stwa Krzy-żac-kie-go w 1525 roku⁴¹³. Wyremontowany zamek został ponownie poddany przebudowie i konkretnej modernizacji w celu odejścia od średniowiecznych założeń i gotyckiego szyku. Prace zostały zlecone przez księcia Albrechta, który powierzył projekt Krzysztofowi Roemer. Zakończenie prac, w których zostały uwzględnione umocnienia i przede wszystkim dodanie widoczne do dziś, dwa późnorenesansowe szczyty, datowane jest na rok 1560⁴¹⁴. Kolejne prace, które ponownie zmienił wygląd i funkcjonalność budynku następują w latach 1614-1614 kiedy zamek stał się rezydencją myśliwską z czterema nowymi skrzydłami o charakterze mieszkalnym i gospodarczym⁴¹⁵. Niestety trzy zbudowane skrzydła zostały rozebrane w roku 1749 po czym jak zamek spłonął ponownie, pozostawiając tylko jedno skrzydło mieszkalne, które zostało zwieńczone szczytami⁴¹⁶. W pierwszej połowie XIX wieku w Giżycku została wybudowana Twierdza Boyen, która przejmuje całkowicie przeszłe

⁴⁰⁸ J. Bieszk, op. cit., s. 185.

⁴⁰⁹ *Mazury i Warmia, Travelbook*, Gliwice 2018, s. 46.

⁴¹⁰ J. Bieszk, op. cit., s. 186.

⁴¹¹ A. Wakar, op. cit., s. 78.

⁴¹² Ibidem, s. 187.

⁴¹³ *Zamek prokuratorów krzyżackich w Giżycku*, www.zamkipolskie.com/gizycko/gizycko.html, (dostęp dn. 18.05.2022).

⁴¹⁴ *Giżycko*, www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/6764/Gizycko/, (dostęp dn. 18.05.2022).

⁴¹⁵ J. Bieszk, op. cit., s. 187.

⁴¹⁶ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 150.

funkcjonalności zamku. Od tego momentu w byłej krzyżackiej warowni lokale są przeznaczone dla urzędów starostwa oraz miekszań dla m.in komendantów pobliskiej twierdzy⁴¹⁷. Podczas I wojny światowej zamek w Giżycku zamieszkiwał marszałek Paul von Hindenburg⁴¹⁸.

W trakcie działań wojennych drugiej wojny światowej uległo zniszczeniu skrzydło z XVII wieku wraz z owalną basztą. Po roku 1945 zamek przeszedł renowację i remont, został także wielokrotnie przebudowany. W latach 50-tych i 60-tych pełnił funkcję motelu, później działało w nim przedsiębiorstwo turystyczne⁴¹⁹. Następnie był jedynie obiektem kapitału spekulacyjnego i na przestrzeni dekad zmieniał tylko właścicieli⁴²⁰. W pierwszych latach dwutysięcznych pozostałości po giżyckim zamku, a w szczególności zachowany tylko jeden dwupiętrowy budynek służący oryginalnie jako skrzydło mieszkalne, popadało w ruinę. W 2007 roku, na skutek konkretnych uszczerbek na ścianach, prokuratura rozpoczęła śledztwo w sprawie niszczonego budynku. Postępowanie zostało umorzone gdyż prokuratura nie była w stanie dowieść, który z licznych właścicieli zamku doprowadził obiekt do stanu ruiny⁴²¹.

Popadający w ruinę zabytek, został zakupiony w roku 2009 przez Jana Karaszewskiego, którego planem była renowacja istniejącego jeszcze częściowo zamku oraz dobudowanie elementów straconych, w tym basztę oraz trzy skrzydła⁴²², aby otworzyć w Giżycku luksusowy hotel i stworzyć z miasta uzdrowiskowy kurort: “Choć hotel funkcjonował będzie w pokrzyżackim średniowiecznym zamku, stylem nawiązywać będzie do lat 20 XX wieku i funkcjonujących w tamtym okresie kurortów - uzdrowisk. Marzy mi się stworzenie w Giżycku kurortu na miarę Sopotu czy Międzyzdrojów, bo to miasto ma w sobie taki potencjał. Nie chcę się też w kwestii wystroju licytować z zamkiem w Rynie, który ściśle nawiązuje do swoich historycznych korzeni”⁴²³.

Prace renowacyjne i rekonstrukcyjne zamku w Giżycku zostały przeprowadzone przez firmę p.u.ladrillo-juntura, która zajmuje się renowacją, także ekstremalną, zabytkowych budynków ceglanych. W portfolio firmy są widoczne zdjęcia obiektu przed rozpoczęciem renowacji.

⁴¹⁷ R. Kempa, *Twierdza Boyen w Giżycku*, Giżycko 2012, (dostęp dn. 18.05.2022).

⁴¹⁸ J. Bieszk, op. cit., s. 187.

⁴¹⁹ Ibidem, loc. cit.

⁴²⁰ *Zamek prokuratorów krzyżackich w Giżycku*, loc. cit.

⁴²¹ *Odbudowano średniowieczny zamek w Giżycku - będzie w nim hotel*, [www.serwisy.gazetaprawna.pl/turystyka/artykuly/7982123,odbudowano-sredniowieczny-zamek-w-gizycku-bedzie-w-nim-hotel.html#:~:text=W%20hotelu%20b%C4%99dzie%2070%20pokoi,60%20os%C3%B3b](http://www.serwisy.gazetaprawna.pl/turystyka/artykuly/7982123,odbudowano-sredniowieczny-zamek-w-gizycku-bedzie-w-nim-hotel.html#:~:text=W%20hotelu%20b%C4%99dzie%2070%20pokoi,60%20os%C3%B3b,(dostęp dn. 17.05.2022).), (dostęp dn. 17.05.2022).

⁴²² *Zamek krzyżacki*, oficjalna strona internetowa miasta Giżycko, www.gizycko.pl/zamek-krzyzacki/, (dostęp dn. 17.05.2022).

⁴²³ *Odbudowano średniowieczny zamek...*, op. cit., loc. cit. (dostęp dn. 17.05.2022).

Wartość całego przedsięwzięcia to ponad 28 mln złotych, z czego ponad 10 mln zostało pozyskanych z dofinansowania unijnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Warmia i Mazury⁴²⁴. Ciekawostką jest także przeprowadzenie sondażu i głosowania wśród mieszkańców Giżycka na odrestaurowanie obiektu. 32% mieszkańców wyraziło chęć i zgodę na planowaną inwestycję⁴²⁵.

Od 2011 roku zamek w Giżycku to siedziba luksusowego, czterogwiazdkowego hotelu o nazwie Hotel St. Bruno⁴²⁶. Hotel oferuje nocleg w 70 pokojach, posiada także własne centrum SPA, basen, sale konferencyjne, restaurację oraz szereg różnorodnych atrakcji, takich jak m.in: klub zamkowy z kręgielnią, bawialnie, stół bilardowy i pingpongowy, wynajem rowerów itp.

5.2 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Według informacji udzielonej mi telefonicznie przez Centrum promocji i informacji turystycznej w Giżycku⁴²⁷, nie została stworzona stała oferta turystyczna, która uwzględnia zwiedzanie lub zapoznanie się z historią i wnętrzem pozostałości zamku w Giżycku. Hotel St. Bruno owszem udostępnia własne wnętrza i organizuje, spotkanie z przewodnikiem lecz tylko i wyłącznie po wcześniejszym uzgodnieniu spotkania z działem marketingu hotelu i na konkretną prośbę własnych gości lub zewnętrznych grup zorganizowanych.

Została także przeprowadzona rozmowa telefoniczna z działem marketingu Hotelu St. Bruno (po kilkukrotnych próbach kontaktowych via poczta elektroniczna oraz próba spotkania *in loco*), która potwierdziła, iż hotel posiada kontakty do przewodników turystycznych i umożliwia zwiedzanie zamku grupom zorganizowanym. Koszt przewodnika to około 200,00 zł. Nie uzyskałam także informacji, na temat genezy ścieżki zwiedzania, w związku z czym nie jestem w stanie wskazać czy dana ścieżka została zaprojektowana podczas prac budowlanych czy na skutek dużego zainteresowania gości hotelu.

⁴²⁴ *Zamek krzyżacki*, loc. cit.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Oficjalna strona hotelu St. Bruno, www.hotelstbruno.pl/, (dostęp dn. 17.05.2022).

⁴²⁷ Centrum promocji i informacji turystycznej w Giżycku, www.gizycko.pl/centrum-promocji-i-informacji-turystycznej.html, (dostęp dn. 17.05.2022).

5.3 Przestrzeń zewnętrzna

W związku z brakiem przestrzeni muzealnej oraz brakiem dostępu do ścieżki zwiedzania, nie są dostępne informacje czy dziedziniec lub przestrzeń zewnętrzna zamku jest udostępniona i przedstawiona zwiedzającym.

5.4 Podsumowanie

Zamek w Giżycku, który obecnie pełni funkcję luksusowego hotelu, nie posiada przestrzeni ekspozycyjnej. Wnętrza zamku są także wykonane ex novo i oprócz kilku zachowanych elementów architektonicznych (głównie widocznych z zewnętrznej strony), nie przedstawia dodatkowych elementów w postaci eksponatów czy replik. Warto podkreślić fakt, iż właściciel zamku wykonał adaptację i projekt wnętrz odbudowanej twierdzy na styl dwudziestolecia międzywojennego. Podsumowując zamek w Giżycku nie uwzględnia jakiegokolwiek działalności muzealnej, lecz udostępnia chętnym turystom i gościom hotelu kontakt ze współpracującym przewodnikiem, który na terenie hotelu omawia historię budowli i miasta Giżycko.

5.5 Historia zamku Tropsztyn w Wytrzyuszczce

Wytrzyuszczka to wieś położona w gminie Czchów, powiat brzeski, województwo małopolskie, która liczy 460 mieszkańców⁴²⁸. Wieś leży nad rzeką Dunajec. Jedną z najważniejszych atrakcji okolicy jest zrekonstruowany zamek o nazwie Tropsztyn.

Zamek w miejscowości Wytrzyuszczka jest jednym z nielicznych zamków w Polsce, który posiada nazwę własną. Tropsztyn jest złożony z dwóch wyrazów: Tropie, pobliska

⁴²⁸ *Wieś Wytrzyuszczka w liczbach*, www.polskawliczbach.pl/wies_Wytrzyuszczka, (dostęp dn. 19.06.2022).

miejsowość położona obecnie po wschodniej stronie Dunajca, oraz niemieckie słowo *stein* występujące w postaci *-sztyn*, które oznacza kamień, kamieniec lub budowla wykonana z kamienia⁴²⁹. Według sądeckiego historyka Feliksa Szczęsnego Morawskiego, nazwa wywodzi się z od niemieckiego słowa *tropfen* (kropla) lub *tropfen* (kapać, ciec) połączonego z wyrazem *stein*⁴³⁰. Zamek został zbudowany z kamienia, na planie nieregularnego czworoboku o powierzchni ok. 1200 mkw, wraz z wieżą w narożu północno-wschodnim. Zamek został usytuowany na skarpie na brzegu jeziora Czchowskiego, nadając mu funkcję siedziby warownej⁴³¹.

Zamek Tropsztyn powstał prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV wieku dzięki Zbrostawowi lub jego synowi Gniewomirowi z rodziny Gieratów-Ośmiorogów⁴³². Inne źródła podają za pierwszego właściciela i założyciela Dobrosława lub Wojsława, obydwu herbu Ośmioróg, umiejscawiając założenie w formie drewnianej w roku 1231/1240⁴³³⁴³⁴. Pierwsza wzmianka w źródłach pisemnych dotycząca założenia Tropsztyna pojawia się w roku 1382 opisując budowlę mieszaną kamienno-drewnianą, w tym cylindryczną wieżę, ogrodzoną kamiennym murem⁴³⁵. Następnie w 1390 roku źródła podają za właściciela zamku, już całkowicie wykonanego z kamienia, rycerza Ebde de Tropstein (Chebda z Tropsztyna) z rodu Starykoń⁴³⁶. Ród władał posiadłością aż do 1535 roku, rozbudowując budowlę o murowany dwukondygnacyjny budynek oraz pięciokondygnacyjną wieżę kamienną⁴³⁷, które są głównie zasługą syna Chebdy, Andrzeja. Następnym właścicielem zamku był Piotr Kmit z Wiśnicza - kasztelan sandomierski i marszałek wielki koronny, który zakupił budowlę już niezamieszkałą⁴³⁸. Po sześciu latach zamek ponownie zmienił swojego właściciela i został odkupiony przez braci Robkowskich. W 1556 roku zamek znalazł się już w rękach Doroty Gabańskiej, córki Pawła Robkowskiego,

⁴²⁹ S. Pietrzak, *U bramy sądeckizny zamek Tropsztyn*, https://web.archive.org/web/20030522160614/http://nsi.pl/almanach/art-miejsca/u_bramy_sadeccizny_zamek_tropsztyn.htm, (dostęp dn. 21.06.2022).

⁴³⁰ Wytrzyszczka - zamek Tropsztyn, www.atlasrezydencji.pl/wytrzyszczka-zamek-tropsztyn/, (dostęp dn. 21.06.2022).

⁴³¹ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 312.

⁴³² M. Węgrzyn, *Zamki w Polsce*, Warszawa 2018, s. 203.

⁴³³ Wytrzyszczka - zamek Tropsztyn, loc. cit.

⁴³⁴ S. Pietrzak, op. cit., loc. cit.

⁴³⁵ K. Petrus, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w II połowie XX wieku na wybranych przykładach małopolskich*, "Czasopismo Techniczne. Architektura", t. 3-A, zeszyt 19, Kraków 2009, s. 126.

⁴³⁶ M. Węgrzyn, op. cit., s. 203.

⁴³⁷ H. Rojowska, W. Niewalda, Wytrzyszczka, *Ruiny zamku Tropsztyn*, "Teka Komisji Urbanistyki i Architektury", t. 28, 1996, s. 269.

⁴³⁸ Zamek Tropsztyn w Wytrzyssce, www.zamki.pl/?idzamku=wytrzysszeczka, www.zamkiobronne.pl/zamek/wytrzysszeczka-tropsztyn/, (dostęp 23.06.2022).

która polepszyła rezydencję dodając kolejny budynek mieszkalny oraz Wawrzyńca Gabańskiego od roku 1581⁴³⁹. Przez kolejne lata zamek zyskał negatywną sławę, goszcząc we własnych murach burgrabiów, którzy zarządzali posiadłością i dokonywali pirackich napadów na transporty dóbr spławianych Dunajcem. W związku z pogarszającą się sytuacją, panowie sąsiedniego Różanowa podjęli decyzję o zdobyciu zamku i zakończeniu powtarzających się grabieży. Konsekwentnie w 1574 roku zamek został zdobyty i zniszczony⁴⁴⁰, co znajduje potwierdzenie w opisie biskupiej wizytacji parafii Tropie z roku 1608⁴⁴¹ gdzie podkreślono, iż zamek znajduje się w stanie dewastacji. Podczas XVII wieku poświadczeni źródłowo są jeszcze dwaj właściciele, którzy zarządzali posiadłością: w 1615 roku był to Samuel Stadnicki a w 1624 Andrzej Zborowski. Żaden z nich nie dokonał konkretnych prób odbudowy zrujnowanego zamku, co przyczyniło się do jego powolnej i nieuniknionej degradacji. Przez kolejne lata zamek istniał tylko jako popadająca w zapomnienie ruina. Między XVII a XX wiekiem zmieniał właścicieli kilkanaście razy co spowodowało jego całkowitą upadłość⁴⁴².

Ruiny Tropsztyna zyskały zainteresowanie archeologów dopiero pod koniec XIX w. kiedy to sądecki historyk Szczęśny Morawski, rozpoczął w 1863 roku pierwsze badania i próby odtworzenia jego historii⁴⁴³. Jednak dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. posiadłością zakupioną od Skarbu Państwa zaopiekował się Andrzej Benesz (1918-1976), prawnik i archeolog, w czasie wojny żołnierz Armii Krajowej (m.in. organizator ZWZ na terenie powiatu Bochnia). Od 1957 poseł na Sejm PRL, a w latach 1971-1976 wicemarszałek Sejmu PRL⁴⁴⁴. Według opowieści wicemarszałka, jest on potomkiem w linii prostej Tupaca-Amaru II - wodza powstania narodowego ludów andyjskich, zjednoczonych przez Inków, tworząc państwo Tawantinsuyu⁴⁴⁵. Według lokalnych legend oraz narracji rodziny Benesza, w ruinach zamku Tropsztyn lub w pobliskich grotach wzgórza na którym jest zniesiony, został ukryty skarb

⁴³⁹ H. Rojkowska, W. Niewalda, op. cit., s. 268-283.

⁴⁴⁰ M. Węgrzyn, op. cit., s. 203.

⁴⁴¹ B. Guerquin, op. cit., s. 312.

⁴⁴² P. Kumorek-Wiatr, *Poznaj zamek Tropsztyn w Wytrzyszczce*, www.moksir.czchow.pl/?g=1&i=1728, (dostęp dn. 21.06.2022).

⁴⁴³ *Wytrzyszczka - zamki znane i nieznane*, *Wytrzyszczka - zamek Tropsztyn*, www.zamkiobronne.pl/zamek/wytrzyszczka-tropsztyn/, www.atlasrezydencji.pl/wytrzyszczka-zamek-tropsztyn/, (dostęp dn. 23.06.2022).

⁴⁴⁴ *Andrzej Benesz*, dane osoby z katalogu kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL, www.katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/107089, (dostęp 23.11.2022).

⁴⁴⁵ P. Kumorek-Wiatr, *Poznaj zamek Tropsztyn w Wytrzyszczce*, www.moksir.czchow.pl/?g=1&i=1728, (dostęp dn. 21.06.2022).

Inków, którego miał być rzekomo spadkobiercą⁴⁴⁶. Andrzej Benesz zginął w wypadku samochodowym w 1976 roku co spowodowało, iż zamek pozostawał w niezmienionym stanie do lat dziewięćdziesiątych. Właśnie w roku 1990 została założona Fundacja Odbudowy Zamku Tropsztyn, która po wykonaniu niezbędnych prac archeologicznych w roku 1993, rozpoczęła odbudowę w roku 1995 wraz z dealerami Fiata z Krakowa⁴⁴⁷.

Według sprawozdania wykonanego po zakończeniu prac archeologicznych, finansowanych przez Fundację "Tropsztyn" i prowadzonych przez m.in mgr Eligiusza Dworaczyńskiego (archeologa oraz autora sprawozdania), mgr inż. arch. Waldemara Niewalda (architekt) oraz mgr Halinę Rojkowską (historyk) w 1993 roku zostało wykonanych 19 wykopów szerokoprzestrzennych oraz 11 wykopów w najbliższym otoczeniu. Dzięki pracom udało się określić funkcję poszczególnych elementów zabudowy oraz ustalić fazy rozbudowy założenia od XIV do XVI w. Dodatkowo prace wykopaliskowe odnalazły wiele tysięcy elementów w tym fragmentów naczyń glinianych, głównie z XIV i XV w., oraz przedmioty z żelaza i szkła⁴⁴⁸. Dzięki pracy zleconej badaczom przez właściciela zamku udało się także zaprojektować działania polegające na odbudowie założenia (na podstawie odsłoniętej bryle zamkowej) oraz zrekonstruowanie historii zamku dzięki uporządkowaniu bibliografii oraz szczątkowych informacji dotyczących jego właścicieli⁴⁴⁹.

Odbudowa, która trwała początku lat dwutysięcznych, odtworzyła ponad 80% straconej warstwy zamku⁴⁵⁰ jednak nie przywróciła w żaden sposób wizerunek warowni ze względu na całkowity brak źródeł przedstawiający wygląd budowli na przestrzeni wieków. Jedyne dostępne ikonografie przedstawiające zamek Tropsztyn są osobistymi i romantycznymi wizjami artystów, w związku z czym odbudowa opierała się tylko na pracy archeologów, którym udało się określić wygląd i położenie poszczególnych elementów założenia⁴⁵¹. Obecnie zamek Tropsztyn jest nowym, autorskim projektem, który nie nawiązuje do rzeczywistego wyglądu założenia z przeszłości. Jest siedzibą ekspozycji z wyraźną komercyjną funkcją

⁴⁴⁶ <https://przekroj.pl/kultura/skarb-inkow-w-polsce-tomasz-wisniewski>, (dostęp dn. 21.06.2022). Legenda zamku Tropsztyn wydaje się bardzo bliska legendy pobliskiego zamku Czorsztyn, według której w podziemiach budowli znajduje się ukryty skarb (U. Janicka-Krzywda, *Legenda Pienin*, Kraków 1996).

⁴⁴⁷ *Wytrzyszczka - zamek Tropsztyn*, op. cit., loc. cit.

⁴⁴⁸ E. Dworaczyński, *Wytrzyszczka, st. I, Zamek Tropsztyn, gm. Czehów, woj. tarnobrzskie, AZP 108-63/1*, "Informator Archeologiczny: badania 27", 1993, s. 102-103.

⁴⁴⁹ Oficjalna strona zamku Tropsztyn, www.polar.pl/tropsztyn/zamek_tropsztyn.html, (dostęp dn. 21.06.2022).

⁴⁵⁰ *Wytrzyszczka - zamki znane i nieznane*, op. cit., loc. cit.

⁴⁵¹ K. Petrus, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w II połowie XX wieku na wybranych przykładach małopolskich*, "Czasopismo Techniczne. Architektura", t. 3-A, zeszyt 19, Kraków 2009, s. 126.

obiekty. Ciekawym dodatkiem budowli jest np. lądowisko dla śmigłowców usytuowane na jednej z części zadaszonych zamku oraz wykorzystanie materiałów długowiecznych i niepalnych (stal, beton, kamień) z założeniem, iż budowla musi przetrwać dla kolejnych pokoleń przez najbliższe kilkadziesiąt lat⁴⁵². W rzeczywistości, odbudowa zamku została wykonana na podstawie współczesnych technik i korzysta tylko z dostępnych obecnie surowców, jedynie materiał murarski nawiązuje do historycznych metod budowlanych - przykładem jest czerwona dachówka, żelbetowa klatka schodowa i szyby windowe⁴⁵³. W planach fundacji jest także stworzenie muzeum kultury inkaskiej oraz innego rodzaju tematyczne ekspozycje⁴⁵⁴. Zamek jest otwarty i dostępny zwiedzającym tylko w miesiącach letnich (lipiec-sierpień). Nieznana jest także tożsamość właściciela.

5.6 Ekspozycja, sale ekspozycyjne, ścieżka zwiedzania

Ekspozycja mieszcząca się na zamku Tropsztyn jest dostępna dla zwiedzających tylko w miesiącach letnich (lipiec-sierpień). Dodatkowo zamek pozostał zamknięty dla ruchu turystycznego w okresie panowania pandemii COVID-19 w roku 2020-2022. Warownia w Tropsztynie nie posiada jednej, wyodrębnionej przestrzeni muzealnej, lecz ścieżkę zwiedzania, która obejmuje wszystkie dostępne przestrzenie na terenie budowli. Podczas ścieżki odbiorca może zapoznać się z całą budowlą, napotykać się na różnie wyposażone przestrzenie.

Kasa, składająca się głównie z jednego stołu z pamiątkami oraz jest prowadzona przez jednego pracownika przyjmującego opłaty tylko i wyłącznie gotówką, znajduje się w bramie wejściowej zamku i prezentuje się w sposób dość chaotyczny przez nadmiar tablic, informacji, gadżetów itp. (fot.104). Zamek można zwiedzić samodzielnie, nie istnieje możliwość skorzystania z przewodnika czy choćby audioprzewodnika. Koszt zwiedzania zamku to 15 zł dla osoby dorosłej oraz 8 zł dla dzieci do lat piętnastu. Historia zamku jest przedstawiona w formie chronologicznej na dużej tablicy (fot.103) umieszczonej w miejscu, gdzie rozpoczyna się wizyta i jest to jedyna treść dotycząca historii budowli. Nie jest udostępniana także żadna mapa

⁴⁵² *Być panem na zamku*, ww.kbprojekt.pl/aktualnosci-budowlane/byc-panem-na-zamku, (dostęp dn. 21.06.2022).

⁴⁵³ K. Petrus, op. cit., loc. cit.

⁴⁵⁴ Oficjalna strona zamku Tropsztyn, op. cit., loc. cit.

zwiedzania. Jedynym elementem, z którym może zapoznać się odbiorca jest mała broszura zawierająca słowo wstępu zarządu Fundacji Zamek Tropsztyn, linię chronologiczną widoczną na wcześniej wspomnianej tablicy oraz parę paragrafów opisujących założenia prac rekonstrukcyjnych oraz kilka zdań na temat historii zamku. Co ciekawe, według tekstu zawartego w ulotce, *tymczasowe lądowisko dla helikopterów*⁴⁵⁵ zostanie usunięte po wybudowaniu gotyckich dachów.

Ścieżka zwiedzania jest dobrze oznaczona poprzez strzałki (umieszczone na tablicach oraz na ziemi) lecz prezentuje różne czcionki, wielkości, formy i wysokości co powoduje chaos estetyczny oraz dyskomfort informacyjny, gdyż zwiedzający nie może przyswoić jednolitego przekazu informacyjnego (fot. 117). Przykładowo na zamku Tropsztyn można zauważyć tablice z napisem “ścieżka zwiedzania” wraz z kierunkową strzałką w kolorze czerwonym oraz duże strzałki w kolorze żółtym namalowane na ziemi lub schodach (fot. 111). Strzałki widoczne na małych białych tabliczkach są umieszczone na różnych wysokościach, np. bardzo blisko podłoża, na wysokości wzroku lub bardzo wysoko na ścianie. Niestety na wielu tablicach są umieszczone dodatkowe informacje dopisane odręcznie lub doklejone oddzielnie. Powoduje to także wrażenie brakującego profesjonalizmu lub wręcz prowadzenie organizacji obiektu przez osoby niedoświadczone. Jedynym pozytywnym aspektem wayfinding-u zamku Tropsztyn jest duża ilość wskazówek, która uniemożliwia zgubienie się na terenie budowli oraz prowadzi w sposób systematyczny dużą ilość osób jednocześnie, szczególnie w przestrzeniach problematycznych gdzie ruch zwiedzania jest wahadłowy. Niestety w mojej opinii ilość proponowanych wskazówek jest o wiele za duża i wymuszona właśnie chaosem informacyjnym panującym na ścieżce. Jedynym rozwiązaniem jest ujednolicenie wskazówek, informacji i grafik, co konsekwentnie spowoduje zmniejszenie ilości tablic i strzałek na terenie zamku. Niestety wszystkie informacje dotyczące ruchu lub zasad zwiedzania są tylko w języku polskim.

Wizyta w zamku Tropsztyn rozpoczyna się na poziomie 0 w tzw. “Sali rycerskiej” (fot. 105). Jest to duża sala ze zróżnicowanym wyposażeniem. Są to m.in. różnorodne zbroje, meble, narzędzia tortur, odzież oraz herby i ilustracje przedstawiające metody tortur umieszczone na dużych płótnach. Niestety w sali nie znajduje się żadna tablica informacyjna, która powinna podkreślić związek wyposażenia z historią zamku lub okolicy. Nie zostały umieszczone także

⁴⁵⁵ Tekst z broszury dostępnej w kasie zamku Tropsztyn.

podpisy elementów wyposażenia w związku z tym nie jest jasne czy elementy są oryginalne, jaka jest ich datacja oraz czy istnieje jakakolwiek narracja w przestrzeni ekspozycyjnej. Obecnie sala rycerska wydaje się tylko przedstawieniem przedmiotów turystycznie atrakcyjnych, które mają za zadanie nawiązać do społecznie błędnego wyobrażenia zamku oraz epoki średniowiecza.

Kolejną przestrzenią na ścieżce zwiedzania jest sala na poziomie -1, która prowadzi do trasy podziemnej. Jest ona wyposażona w cztery duże szklane gabloty oraz kilka starych i zniszczonych zdjęć przedstawiających zamek Tropsztyn na przestrzeni lat dziewięćdziesiątych podczas prowadzenia prac rekonstrukcyjnych. W gablotach mieści się niezrozumiały w kontekście zamku asortyment przedmiotów: skamieliny prehistorycznych zwierząt oraz roślin (np.: skamieniała żuchwa mozazaura, trylobity andalusiana, skamieniałe drewno, ryby i muszle), radioaktywne (według podpisu) i skamieniałe przedmioty (rafa, kokos oraz muszle) pochodzące z plaży Atolu Bikini pozyskane w 2018 roku (warto dodać iż wraz z przedmiotami zostały umieszczone zdjęcia z Atolu Bikini, które ewidentnie są zdjęciami pamiątkowymi z podróży - na jednym ze zdjęć jest widoczny także uczestnik wycieczki) oraz różnego rodzaju kamienie szlachetne takie jak kryształ górski, kwarc, geoda kwarcowa itp. (fot. 107, 108, 109, 110). Przedmioty posiadają podpisy oraz wyjaśnienia umieszczone wewnątrz gablot tylko w języku polskim. Nieznane jest połączenie narracyjne pomiędzy tym ciekawym asortymentem a zamkiem Tropsztyn. Jedynym wytłumaczeniem na ekspozycję takich elementów jest tylko i wyłącznie pasja kolekcjonerska właściciela i/lub mało oryginalna lub wręcz nachalna reklama i promocja, gdyż w sklepie zamkowym można zakupić właśnie różnego rodzaju skamieliny (w mojej opinii bardzo mało prawdopodobne) oraz wyroby z kamieni szlachetnych itp. Dodatkową zagadką jest zasadność umieszczenia radioaktywnych elementów w szklanej gablocie, do której mogą podchodzić nieświadome zagrożenia osoby, w tym dzieci i kobiety w ciąży. Wyjaśnienia dotyczące takiej decyzji mogą być tylko dwa: ekspozycja danych elementów jest tylko chwytem turystycznym i ich "radioaktywność" jest nikła w związku z czym mają tylko i wyłącznie zaskoczyć odbiorców; podczas ekspozycji nikt nie zdał sobie sprawy z wywołanego zagrożenia narażając własnych odbiorców na skutki promieniowania.

Następnie ścieżka zwiedzania prowadzi do trasy podziemnej, której wejście strzegą dwie repliki złotych lwów. Także w tym przypadku ścieżce towarzyszą jaskrawożółte strzałki. W przestrzeni, w której znajduje się wejście do podziemi, są umieszczone także plansze przedstawiające prace rekonstrukcyjne zamku Tropsztyn (fot. 112). Niestety plansze są zaniedbane, poszczególne fotografie są uszkodzone lub wyblakłe, są widoczne miejsca, w

których fotografie zostały usunięte, nie ma zachowanej chronologii działań, stelaże podtrzymujące plansze są widocznie zardzewiałe. Brakuje jakichkolwiek informacji dotyczących odbudowy i rekonstrukcji, czcionka tytułowa różni się od czcionki widocznej w poprzednich gablotach czy w strukturze wayfinding-u, nie został nawet przedstawiony autor zdjęć.

Trasa podziemna jest krótkim spacerem w ciasnych, kamiennych korytarzach, podczas którego można zapoznać się z podświetlaną geodą ametystową (fot. 114) (na tablicy znajdującej się przy wjeździe na teren zamku ten punkt został nazwany jako “magiczny kryształ górski”), której znaczenie w kontekście zamku pozostaje pod znakiem zapytania. Dodatkowo na ścieżce zwiedzania można zapoznać się z “prawdopodobnym⁴⁵⁶” wejściem do pionowego lochu (na którego dnie została umieszczona replika ludzkiego szkieletu), który miałby łączyć zamek Tropsztyn z zamkiem w pobliskim Czchowie oraz tunel, który rzekomo miałby prowadzić do Tropia, miejscowości znajdującej się po drugiej stronie Dunajca. Według towarzyszącego opisu, w tym korytarzu powinien także znajdować się objęty legendą skarb Inków: “Badania radiestetów wskazują na istnienie 17 m poniżej dużej komnaty i obecność różnych metali (Czyżby skarb Inków?)”(fot.114)⁴⁵⁷.

Następnie ścieżka zwiedzania kieruje się do kilku kondygnacyjnej wieży zamkowej, w której ewidentnie są nadal prowadzone prace budowlane. Jest to widoczne poprzez niedokończone posadzki czy schody oraz otwarty i pusty niezabezpieczony szyb windy.

W pierwszym pomieszczeniu wieży znajduje się pięć rzeźbionych portretów wykonanych z brązu autorstwa Karola Badyny, polskiego rzeźbiarza, profesora Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie (fot. 115). Także w tym przypadku, nie znane jest połączenie pomiędzy rzeźbiarzem, przedstawionymi portretami a zamkiem i jego historią. Informacja o wystawie jego prac jest umieszczona przy kasie oraz na broszurze. Jednak nie została podana informacja, w której przestrzeni znajdują się dzieła Badyny oraz jakie ona mają związek z zamkiem i okolicą. Podczas dalszej wizyty, okazuje się także że dzieła Badyny nie są umieszczone tylko w pierwszej przestrzeni wieży zamkowej, a na terenie całego zamku. Dodatkowo jego prace przedstawia różne obiekty: Starsza pani z jamnikiem, Kazimierz Jagiellończyk czy postać kobiety zatytułowana “Los”.

⁴⁵⁶ Tekst na tablicy informacyjnej brzmi: *Prawdopodobnie wejście do pionowego lochu i przejście do zamku w Czchowie.*

⁴⁵⁷ Tekst został spisany z tablicy informacyjnej.

W kolejnym pomieszczeniu zostały ulokowane miejsca siedzące dla zwiedzających, dwie duże plansze na których są widoczne zdjęcia zamku Tropsztyn oraz wyjście prowadzące do kawiarni, sklepu oraz na blanki murów (fot. 116). Informacje na planszach dotyczą polskiej flagi umieszczonej na wieży zamkowej oraz odbudowy zamku. Tekst na planszy nr 1 brzmi: “Odbudowa zamku Tropsztyn rozpoczęła⁴⁵⁸ w 1995 roku jako nr 1 rozpoczęła rewolucję z tzw. “Ruina Trwała”. Wymuszona tym zdarzenie zmiana zmuszałych przepisów uratowała wiele setek cennych zabytków przed zniknięciem z mapy Polski. Dziękujemy za gratulacje!!!”.

Następne dwa piętra mieszczą tzw. “Komnaty zabaw dziecięcych” (fot. 118, 119, 120). Na tych dwóch kondygnacjach zostały umieszczone różnego rodzaju zabawki i atrakcje dziecięce w tym trampolina, zjeżdżalnie itp. Na tych dwóch piętrach są także widoczne prowizoryczne zabezpieczenia, które w żaden sposób nie dbają o bezpieczeństwo najmłodszych odbiorców: szyb windy jest zabezpieczony deskami o różnych szerokościach i w różnym stanie (połamane, zgniłe, nieoszlifowane) (fot. 121). Dodatkowo są zainstalowane w różnych odległościach od siebie. Posadzka nadal jest w stanie początkowych prac (wylewka z betonu) w kilku miejscach pokryta różnymi wykładzinami, które ewidentnie nie są poddawane wymianie lub praniu.

Ostatnie piętro zamkowej wieży przedstawia wystawę fotograficzną autorstwa Michała Piotrowskiego⁴⁵⁹ oraz prowadzi na taras widokowy (fot. 122). W przestrzeni zostały wyeksponowane czarno-białe fotografie w formacie A4 bez podpisów i widocznej narracji czy schematu ekspozycyjnego. Zdjęcia zostały umieszczone w sposób przypadkowy oraz nie posiadają żadnego wyjaśnienia czy tytułu. Także w tym przypadku nie jest jasne jakie jest połączenie pomiędzy wystawą, fotografiami czy autorem a zamkiem Tropsztyn. Jedynym elementem informacyjnym jest krótki opis autora umieszczony tuż przy klatce schodowej w ramce wielkości A4. Niestety opis nie odnosi się do wystawy, jest tylko w języku polskim, czcionka różni się od innych znajdujących się na zamku oraz jest na tyle mała, że odbiorcy z problemami wzroku będą odczuwali dyskomfort podczas czytania. Instalacja opisu tuż przy schodach jest dużym błędem, gdyż blokuje przejście w obu kierunkach.

Taras widokowy umieszczony na dachu wieży zamkowej (fot. 123) umożliwia zapoznanie się z piękną panoramą okolicy i Dunajca. Niestety z wieży jest widoczne także lądowisko dla helikopterów (fot. 125), co nie tylko nie umożliwia zapoznanie się z całkowitą architekturą

⁴⁵⁸ Tekst został spisany z tablicy wraz z błędem.

⁴⁵⁹ Oficjalna strona Michała Piotrowskiego, www.fotna.dlm.pl/autor/autor.htm, (dostęp dn. 24.07.2022).

zrekonstruowanego zamku (w szczególności dachem), ale także stanowi niedopuszczalne zaburzenie krajobrazu tej części doliny Dunajca. Nieprzemyślanym elementem jest ławka ulokowana przy stosunkowo niskim i niedostatecznie zabezpieczonym krenelażem, którego najniższe części nie przekraczają wysokości 160cm. Jest to oczywiste zagrożenie dla zwiedzających, szczególnie najmłodszych. Na tarasie nie zostały także umieszczone żadne tablice informujące o potencjalnych zagrożeniach, jakimi może być właśnie niski krenelaż, śliska podłoga lub warunki atmosferyczne. Dodatkowo w posadzce zostały umieszczone dwa szklane szyby, które teoretycznie powinny zapewnić światło dzienne ostatniemu pomieszczeniu wieży. Jednak szkło jest mocno zniszczone i porysowane, a jedna z szyb jest mocno pęknięta i pobita oraz nie jest w żaden sposób zabezpieczona, w związku z czym zagraża bezpośrednio wszystkim osobom, które się po niej przemieszczają (fot. 124).

Po zakończeniu wizyty w wieży, zwiedzający jest kierowany ponownie na poziom 0, ścieżką zwiedzania, która prowadzi na mury zamkowe oraz wewnętrzny dziedziniec poprzez sklep i kawiarnię.

Ciekawym elementem tej części zwiedzania jest właśnie zamkowy sklep, który owszem nie powinien być analizowany pod kątem ekspozycji, jednak w przypadku Tropsztyna, jest w pewien sposób odzwierciedleniem wyposażenia i podjętych decyzji podczas aranżacji różnych przestrzeni (fot. 127, 128). Przede wszystkim w sklepie nie są dostępne publikacje, książki, magazyny czy czasopisma. Jest dostępna tylko mała, kilkustronicowa i nisko jakościowa publikacja opisująca okolice Wytrzyaszki. Za to zwiedzający mogą zakupić różnego rodzaju wyroby z kamieni szlachetnych, geody, biżuterię, prawdziwe (!) skamieliny muszli, roślin lub wręcz skamieniałych zębów dinozaurów. Oczywiście jest podana informacja na temat firmy i sklepu skąd pochodzą kamienie na sprzedaż. Dostępne są wielokolorowe pamiątki nawiązujące do kultury Inków, według opisów oryginalne oraz importowane bezpośrednio z Peru, pocztówki, niezliczona ilość zabawek, gadżetów, odzieży, przedmiotów, przekąsek, itp.

Kontynuując zwiedzanie, odbiorca jest kierowany na krótką trasę na murach zamkowych, z których może podziwiać wewnętrzny dziedziniec. Na murach można także zatrzymać się w punkcie obserwacyjnym bobrów, miejsca dla palaczy z dość oryginalną grafiką (fot. 129), trzema rzeźbami autorstwa Karola Badyny wyeksponowanymi na zielonym dywanie imitującym trawę, w tym *Starsza Pani z jamnikiem*, której towarzyszy tabliczka zachęcająca do głaskania psa, który powinien przynieść szczęście (fot. 130).

5.7 Przestrzeń zewnętrzna

Wejście na teren obiektu jest dobrze zasygnalizowane oraz prezentuje dużą tablicę informacyjną określającą godziny otwarcia, dostępne “szlaki” zwiedzania oraz inne atrakcje (fot. 101). Przy wejściu na zamek została także umieszczona duża tablica informująca o trudnościach, które można spotkać podczas wizyty oraz zasadach zwiedzania. Jest widoczna także informacja o trwających nadal pracach rekonstrukcyjnych oraz udostępnionych częściach dla turystów takich jak: podziemia czy wieża widokowa. Dodatkowo są dostępne informacje dotyczące dróg ewakuacyjnych, maksymalnej ilości osób która może przebywać na terenie zamku oraz oznaczenia trasy zwiedzania. Niestety obie tablice informacyjne są tylko w języku polskim.

Dziedziniec wewnętrzny zamku Tropsztyn posiada małą kolekcję replik armatek (fot. 131), rzeźbę damy z łasiczką (fot. 133), małą fontannę, dwie rzeźby z brązu przedstawiające lwy, bramę pierwotną z VIII w. (prawdopodobnie replikę) oraz miejsce na odpoczynek pod parasolem reklamowym jednego z polskich piw. Na dziedzińcu są dobrze wyeksponowane także pozostałości oryginalnego muru zamkowego z XIII w. Roślinność na dziedzińcu jest zadbana, lecz nie zrozumiała jest wybór kolorowych kwiatów doniczkowych, które nie wpisują się w kontekst zamkowy.

Po wyjściu z głównej bramy, zwiedzający ma także możliwość spaceru na tzw. Skalny szlak Inków (jedyna tabliczka z tłumaczeniem w j. angielskim), która jest tylko i wyłącznie trasą prowadzącą wokół budowli do wjazdu na teren zamku.

5.8 Podsumowanie

Podsumowując, ścieżka zwiedzania na zamku w Wytrzysszce jest aglomeratem elementów, które nie są ze sobą w żaden sposób połączone, nie utrzymują żadnej spójności ani narracji. Na zamku nie istnieje możliwość zapoznania się z jego historią czy wątkiem, który łączy go z kulturą Inków. Wizyta na zamku jest całkowicie samodzielna, nie są do dyspozycji wizyty z przewodnikiem czy broszury informacyjne. Widoczny jest całkowity brak poczucia estetyki

poprzez łączenie dywanów, sztucznej trawy, rzeźb czy prehistorycznych skamielin, które w żaden sposób nie wchłaniają się w klimat czy historię otoczenia. Dobrym przykładem jest np. gabarytowa rzeźba pt.: *Starsza Pani z jamnikiem*, ikona ludzkiej czaszki zamieszczona przy miejscu dla palaczy lub rzeźby lwów pilnujących wejścia na dziedziniec czy trasy podziemnej - jak widać żaden z tych elementów nie jest ze sobą spójny oraz nie nawiązuje do charakterystyki miejsca lub ścieżki zwiedzania. Organizacja wystaw czasowych jest dobrym pomysłem, szczególnie dla budowli, które nie posiadają oryginalnych eksponatów lub replik, jednak nie może to być przedstawieniem w różnych pomieszczeniach dzieł nieopisanych, którym nie towarzyszy żadne słowo wstępu, wyjaśniające powód ich ekspozycji lub łącznika z budowlą lub otaczającą go okolicą. Dobrą praktyką dla odbudowanych czy zrekonstruowanych budowli jest ekspozycja lokalnych artystów lub dzieł, które przedstawiają historię okolicy lub jego mieszkańców. Czy taki był także zamysł w zamku Tropsztyn pozostaje pod znakiem zapytania. Zorganizowanie także (aż) dwóch pomieszczeń dla dzieci wypełnionych wielokolorowymi zabawami i atrakcjami w zrekonstruowanej wieży jest w mojej ocenie złym wykorzystaniem potencjału. Owszem, dobrym pomysłem jest zorganizowanie odrębnej przestrzeni dla najmłodszych odbiorców, lecz w mojej opinii nie powinno to zajmować dwóch kondygnacji zrekonstruowanej wieży oraz powinno być umieszczone w przestrzeni bezpiecznej, gdzie nie trwają prace budowlane.

Informacje dotyczące kierunków, tytułów sali, nielicznych podpisów czy organizacji przestrzeni są dostarczone w sposób chaotyczny i niespójny graficznie. Także w tym przypadku można zanotować, iż główna czcionka inspirowana stylem gotyckim, który w żaden sposób nie łączy się ze stylem zamku Tropsztyn. Dodatkowo umieszczenie znaków graficznych wayfinding-u na różnych wysokościach powoduje iż odbiorca może poczuć się zagubiony podczas zwiedzania.

Budowla prezentuje także liczne bariery architektoniczne oraz liczne przeszkody i niezabezpieczone elementy. Na trasie zwiedzania zostały ulokowane kosze na śmieci, drobne narzędzia, dodatkowe ławki, siedziska i inne elementy, które zawężają minimalną szerokość przestrzeni przejściowej. Na terenie zamku są także widoczne bieżące prace budowlane, w tym szyb windy, który niestety nie jest odpowiednio zabezpieczony, szczególnie w przestrzeniach dedykowanych dla dzieci. Liczne są dodatkowe elementy, który wzbudzają głębokie kontrowersje i poczucie dyskomfortu. M.in to wyposażenie sklepu, bezsensowny skalny szlak Inków wokół zamku, parasol reklamowy, ekspozycja "radioaktywnych"

przedmiotów, skamielin, brak podstawowych zabezpieczeń i liczne bariery architektoniczne, które są problematyczne nie tylko dla osób z niepełnosprawnościami.

Ostatecznie w mojej opinii zamek w Wytrzyźnie jest prywatnym obiektem, w którym zostały umieszczone rodzinne pamiątki lub przedmioty i dzieła zaprzyjaźnionych postaci. W takim przypadku opłata za wejście na zamek jest nie tylko zbędna lecz nawet nieetyczna, gdyż zwiedzający nie mają nawet możliwości zapoznania się de facto z budynkiem, jego historią lub wpływem, który miał na okoliczne tereny. Tropsztyn zdaje się być odbudowaną budowlą na wzór wyobrażonego przez właścicieli zamku, w której panuje chaos i który nic nie wnosi do pozostałych pobliskich zabytków. Nie jest jasne także czy przestrzeń ekspozycyjna i ścieżka zwiedzania została zaprojektowana podczas odbudowy obiektu. W mojej ocenie aspekt ekspozycyjny i turystyczny został uwzględniony na początkowym etapie odbudowy, ale tylko w aspekcie teoretycznym.

Podsumowując, aranżację przestrzeni znajdujących się w zamku Tropsztyn trudno jest określić w ramach projektu muzealizacyjnego. Owszem, istnieją elementy muzealne takie jak ścieżka zwiedzania (aczkolwiek w mojej opinii można ją nazwać ścieżką poruszania się po obiekcie), gabloty z wyposażeniem, pojedyncze elementy dostępności informacyjnej, lecz nie są one w żadnym przypadku połączone jakąkolwiek narracją czy organizacją wystawienniczą.

6. Zamek Odescalchi w Bracciano - *case study* muzealizacji obiektu z zachowaniem warstwy historycznej wraz z częściowym priorytetem usługowym.

6.1 Historia zamku w Bracciano

Wspominany we wstępie niniejszej pracy, włoski zamek Odescalchi w Bracciano, jest przykładem muzealizacji obiektu zamkowego, który stał się studium przypadku oraz obiektem porównawczym na temat przestrzeni muzealnych w zamkach prywatnych w Polsce.

Budowla która obecnie jest znana jako zamek Odescalchi powstała na skutek rozbudowy i ewolucji średniowiecznego *castrum* Bracciano, powstałego na jednym ze wzgórz otaczających jezioro Bracciano w dzisiejszym regionie Lacjum we Włoszech. Pierwsze wzmianki dotyczące osady Bracciano, pod kontrolą rodziny prefektów di Vico, sięgają 1234 roku. W kolejnym dokumencie z 1290 roku miejsce to jest oznaczone jako “*castri rocce et burgi Barczani*” świadczący o istnieniu osady miejskiej bronionej przez twierdzę i otoczonej murami⁴⁶⁰. Osada wraz murowaną twierdzą pozostała w rękach de Vico do połowy XV wieku kiedy to to potężna rodzina rzymskich baronów Orsini przekierowuje własne interesy na terytorium na północ do Rzymu, będąc świadoma strategicznym położeniu osady. Od 1414 do 1432 roku Francesco, Carlo i Orsino Orsini⁴⁶¹ otrzymują wikariat w osadzie Bracciano tudzież stopniową kontrolę nad znajdującymi się tam włościami. Carlo Orsini pozostał jedynym panem Bracciano w roku 1433 dzięki podziałowi rodzinnego majątku. Zakupił więc podzieloną pomiędzy różnymi właścicielami obwarowaną średniowieczną osadę (którego pozostałości są widoczne do dziś) oraz zyskał prawa do wód i ziemi Bracciano, uzupełniając tak własności i prawa do terytorium. Rozbudowę twierdzy zaplanował i wykonał syn Carla Orsini, Napoleon, który miał na celu stworzenie renesansowego pałacu i zamku aby móc pokazać potęgę i sławę jego i jego rodziny⁴⁶². Budowa rozpoczęła się w roku 1470 prawdopodobnie za pomocą architektów i

⁴⁶⁰ C. Sodano, *Castello Orsini Odescalchi di Bracciano. Progetto di ricerca e prime ipotesi interpretative*, “Recupero e conservazione”, nr 143, 2017, s. 40.

⁴⁶¹ P. Litta, *Famiglie celebri di Italia. Orsini di Roma*, Tavola 1.

www.gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452326b/fl.item.r=Orsini.zoom, (dostęp dn. 17.01.2023).

⁴⁶² Ibidem, s. 41.

artystów pracujących także przy Kaplicy Sykstyńskiej: architekci Francesco del Borgo i Giovannino de Dolci uczestniczyli w fazie projektowej nowego budynku. Następcą Napoleona Orsini był jego syn Gentil Virginio, który skrupulatnie kontynuował projekt ojca. Do wzmocnienia militarnego twierdzy zaprosił Francesco di Giorgio Martini, jednego z największych inżynierów tamtych czasów. Pod koniec XV wieku zamek uzyskał także wspaniały dziedziniec honorowy (*Corte d'onore*) oraz wytworny klasyczny portal, który dawał dostęp do tzw. *piano nobile* czyli wyższej kondygnacji budowli, w której mieściły się głównie pomieszczenia o charakterze reprezentacyjnym⁴⁶³. Zakończenie prac budowlanych i rozpoczęcie aranżacji i dekoracji pomieszczeń, pod opieką malarza Antonio Aquili (zwanym Antoniazio Romano), nastąpiło około 1490 roku⁴⁶⁴.

Cytując słowa architektów Raffaele Ojetti i Luigi Borsari, którzy w 1895 roku opisali historię i architekturę zamku w *Il castello di Bracciano. Guida storico artistica*:

“Zamek stoi na stromym i odizolowanym wzgórzu z tufu wulkanicznego, w pobliżu południowego brzegu jeziora Bracciano. Zgodnie z zasadami architektury militarnej, które polegają na dostosowaniu się do ukształtowania terenu, zamek został zaprojektowany w nieregularnych kształtach: od północy, gdzie brzegi jeziora czyniły ataki wrogów mniej groźnymi, rozciąga się długa kurtyna; załamujące się kurtyny i liczne wieże od strony wsi. Mur jest z lawy tufowej i bazaltowej zmieszanej z wapnem. Sześć solidnych wież flankujących kurtyny, w których otwierają się trzy rzędy okien. Poniżej kamienny kordon, który biegnie wokół całej twierdzy, wyznacza skarpy. Nie brakuje łuków i dekoracji do upiększenia twierdzy, zwłaszcza na wieżach. Sprawiają one, że na pierwszy rzut oka zamek nie wygląda jak czysto militarny dwór, ale zmusza do podziwiania koncepcji siły i wdzięku. Z biegiem czasu dokonywano kolejnych zmian, przede wszystkim po to, aby zamek był jeszcze bezpieczniejszy”⁴⁶⁵.

Gentile Virginio zainicjował długi okres świetności i wielkości rodziny Orsini: ich fortece i pałace były synonimem bogactwa i sławy. W roku 1560 papież Pius IV mianował Bracciano księstwem, a Paola Giordano Orsini księciem Bracciano. Paolo Giordano I Orsini ożenił się z

⁴⁶³ *La costruzione del castello*, www.odescalchi.it/storia/.pl, (dostęp dn. 16.01.2023).

⁴⁶⁴ C. Sodano, N. Santopuoli, *Tecniche edilizia in area romana: il Castello di Bracciano in una perizia del 1803*, [w:] *Reuso 2020. Restauro: temi contemporanei per un confronto dialettico*, Firenze 2020, s. 357.

⁴⁶⁵ L. Borsari, R. Ojetti, *Il castello di Bracciano: guida storico-artistica*, Roma, 1895. www.archive.org/details/ilcastellodibrac00bors.it, (dostęp dn. 24.11.2019), tekst w tłumaczeniu autorki.

córką jednych z najsilniejszych rodzin tamtych czasów: de' Medici. Jego żona Isabella de' Medici, była córką Cosima I, księcia Florencji i wielkiego księcia Toskanii.

Z Polską związany był Virginio Orsini (ur. 17 maja 1615, zm. 21 sierpnia 1676 roku), pochodzący z linii rodu Orsinich z Bracciano⁴⁶⁶. W młodości wstąpił do rycerskiego zakonu joannitów i wstąpił się w walkach z Turkami na Morzu Śródziemnym. W grudniu 1641 roku papież Urban VIII mianował go diakonem. W roku 1666 uzyskał promocję do rangi kardynała prezbitera. W 1671 został mianowany kardynałem biskupem diecezji Albano, która została w 1675 roku wymieniona na diecezję Frascati. Był członkiem siedmiu kongregacji kardynalskich, między innymi Kongregacji *De Propaganda Fide* (Kongregacja Rozkrzewiania Wiary). Od czerwca 1647 roku zajmował się w Kurii sprawami Polski, jako kardynał komprotektor, a od kwietnia 1650 roku, po śmierci Gaspara Mattei protektorem Polski, mianowany przez papieża Innocentego X. Tę funkcję sprawował w okresie działalności w Rzeczypospolitej następujących nuncjuszy: Giovanniego de Torresa (1645-1652), Piotra Vidoniego (1652-1660), Antonia Pignatelliego (1660-1668), Galeattia Marescottiego (1668-1670), Francesca Nerliego (1670-1671), Angela Marii Ranuzziego (1671-1673), Francisca Buonvisi (1673- 1675) oraz Francesca Martelliego (1673-1681)⁴⁶⁷. Przeżył czterech papieży, a swą funkcję kardynała protektora Polski odbywał w czasie panowania Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego. Dla historyków okres sprawowania funkcji kardynała protektora do spraw Polski przez tego księcia Bracciano ma znaczenie nie do przecenienia. Zachowana bowiem korespondencja Orsiniego z królami Pierwszej Rzeczypospolitej, ukazuje znakomicie meandry polityki Rzymu wobec zawirowań politycznych ówczesnej Europy i roli Polski, w której Stolica Apostolska, ja wiemy, pokładała ogromne nadzieje. Jedynie tytułem przykładu przytoczyć tu można pewną sprawę związaną z nuncjaturą Vidoniego. Nuncjusz ten zaprzyjaźniony był od początku sprawowania swej misji w Polsce z królem Janem Kazimierzem i jego małżonką Ludwiką Marią Gonzagą. Ale gdy po śmierci papieża Innocentego X, misja nuncjusza została automatycznie zawieszona, król interweniował u nowego papieża, Aleksandra VII Chigi, wybranego w kwietniu 1655 roku, by nuncjaturę Vidoniego przedłużył. Tę sprawę jak i wiele innych możemy prześledzić dzięki

⁴⁶⁶ G. de Novaes, *Elementi di Storia de' Sommi Pontefici, la prima edizione, in sette volumi [...]*, la terza, corretta ed ampliata in diciassette volumi, fu pubblicata a Roma tra 1821 ed il 1823, t. IX, s. 280; *The Cardinals of the Holy Roman Church*, cardinal.fin.edu (dostęp dn. 10. 02. 2023); *Orsini*, Catholic Encyclopedia, new advent.org (dostęp dn. 10. 02. 2023).

⁴⁶⁷ H. D. Wojtyska, *Acta Nuntiaturae Polonae, t. I, De fontibus eorumque et editionibus. Instructio ad editionem, Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990, s. 259-275; H. D. Wojtyska, *Nuncjusze papiescy w Polsce od XVI do końca XVIII wieku*. Materiały pozostawione do publikacji przygotował do druku i wydał bp Jan Kopiec, Gliwice 2020, s. 256-299.

korrespondencji króla do kardynała Virginio Orsiniego, księcia Bracciano. Z materiału odnalezionego i opublikowanego przez Instytut Historyczny Polski Karoliny Lanckorońskiej w Rzymie, dysponujemy kapitalnym materiałem źródłowym świadczącym o przychylnym stosunku Orsiniego do Polski⁴⁶⁸.

Tymczasem nieumiarkowane wydatki i wysokie sumy wydawane na utrzymanie księstwa, doprowadziły na przestrzeni lat do powolnego upadku rodu i zamku pod jego kontrolą. Flavio Orsini w 1661 roku został zmuszony do podzielenia księstwa oraz do odsprzedania jego poszczególnych części, m.in. rodzinom Odescalchi i Chigi. Ród Chigi zakupił terytoria Campagnano, Cesano, Formello i Scrofano. Odescalchi zakupili terytorium Bracciano, w tym jego potężny zamek, który od tego momentu zmienił własną nazwę na zamek Odescalchi. Byli jego właścicielami sprzed około sto lat, aż do momentu sprzedaży lenny markizowi Giovanni Torlonia w 1803 roku przez księcia Livia II Odescalchi. Sprzedaż zamku jednak była uwarunkowana tzw. *jus rendimenti*, czyli możliwością odkupienia całego feudu za taką samą cenę zakupu (400.000 skudów) do pięćdziesięciu lat od momentu sprzedaży. Powrót Bracciano i jego zamku w ręce rodu Odescalchi nastąpił w roku 1848, dzięki Livio III Odescalchi i posagu który uzyskał na skutek małżeństwa z polską hrabianką Zofią Katarzyną Branicką⁴⁶⁹. Wraz z odzyskaniem zamku, Livio Odescalchi odkupił dobra w Bracciano, zakupił nowe w pobliskim Bassano, spłacił długi oraz restaurował gospodarkę swoich posiadłości „przyczyniając się do odbudowania świetnego niegdyś rodu”⁴⁷⁰. Na przełomie XVIII i XIX wieku, wnętrza zamku zostały zaadaptowane na potrzeby młodego małżeństwa, naruszając antyczną i oryginalną tkankę architektoniczną. To dzięki pierwotnemu Livia i Zofii, Baldassarre III, wnętrza zamku powróciły do swojego oryginalnego wizerunku dodatkowo tworząc w nim, pod koniec XIX wieku, pierwsze przestrzenie muzealne. Baldassarre III Odescalchi rozpoczął renowację pomieszczeń oraz organizację ich aranżacji około 1890 roku. Prace nad projektem muzealizacji Baldassarre powierzył włoskiemu architektowi Raffaele Ojettiemu, dostarczając mu także wskazówek i pomysłów. Właściciel zamku miał na celu m.in. przywrócenie oryginalnych elementów naruszonych przez rodzinę Torlonia, ale także dokonanie niektórych zmian konstrukcyjnych.

⁴⁶⁸ Jan Kazimierz do Virginio Orsiniego, 15 maja 1655, „Elementa ad Fontium Editiones”, ed. W. Wyhowska De Andreis, III, nr 181, list z 5 czerwca nr 190, 1961.

⁴⁶⁹ J. Wszolek, *Zofia Katarzyna Odescalchi (z domu Branicka)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Warszawa 1978, s. 535-536.

⁴⁷⁰ *Polska akcja dyplomatyczna w Watykanie*, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna w 1863-1864 r. Zbiór dokumentów*, t. II, red. Adam Lewak, Warszawa 1937, s. 147.

“Kiedy Bracciano odziedziczył Baldassarre, udało mu się ustawić meble tak, jak je widzimy dzisiaj. Meble nie mają ze sobą związku stylem czy epoką, ale indywidualnie harmonizują się z otoczeniem, w którym zostały umieszczone. Księżna Zofia Branicka Odescalchi zainicjowała projekt renowacji dużej sali zamkowej (sala XI), która służyła jako przedsionek mieszkania. Jest to bardzo duże i wysokie pomieszczenie, powstałe po wyburzeniu podłogi dzielącej pomieszczenie na dwie sale. Księżniczka postanowiła udekorować gigantyczny rzeźbiony drewniany strop malowidłami i złotem. Później (za czasów Baldassarra) dekoracje te usunięto, aby pomieszczenie bardziej współgrało z resztą zamku, nadając mu XV-wieczny styl”⁴⁷¹.

Prace renowacyjne trwały prawie przez cały XX wiek. Wyposażenie i kolekcje wewnątrz pomieszczeń są do dziś efektem zakupów i przeniesień z różnych posesji rodziny Odescalchi. Aranżacja pomieszczeń oraz ich ekspozycja została poddana częstym zmianom i rewolucjom⁴⁷².

Projekt Baldassarra III został rozszerzony i ewoluował za życia jego następców do czasów współczesnych. W roku 1925 sam zamek został uznany za włoski pomnik narodowy, a od lat pięćdziesiątych XX wieku w jego pomieszczeniach powstało oficjalnie muzeum historyczne otwarte dla publiczności⁴⁷³. Otwarcia dokonał Livio IV Odescalchi wraz z żoną Anną Marią. Ich córka, Maria della Pace Odescalchi kontynuuje muzealny projekt ojca oraz jest obecnie właścicielką zamku.

W roku 2010 Maria della Pace Odescalchi założyła fundację im. Livio IV Odescalchi, organizację non-profit, która uzyskała osobowość prawną w 2013 roku po zarejestrowaniu w Rejestrze Osób Prawnych Prefektury - Terytorialnego Urzędu Rządu Rzymu pod nr. 913/2013. Misją fundacji jest: “promowanie, rozwój i wspieranie, również poprzez zabytkową rezydencję Castello di Bracciano, działań i inicjatyw mających na celu ochronę i wzmacnianie dziedzictwa kulturowego, artystycznego i środowiskowego wszystkich cywilizacji, w celach edukacyjnych, rekreacyjnych i badawczych. Fundacja zajmuje się również promocją postępu w dziedzinie społecznej oraz ochroną praw człowieka ze szczególnym uwzględnieniem grup najbardziej defaworyzowanych”⁴⁷⁴.

⁴⁷¹ L. Borsari, R. Ogetti, *Il castello di Bracciano*, Roma 2014, s. 89-118.

⁴⁷² E. Felluca, *Il museo del castello di Bracciano* [w:] *Il castello di Bracciano*, Roma 2014, s. 128.

⁴⁷³ Według relacji księżnej Marii della Pace Odescalchi zamek został otwarty dla publiczności w roku 1970 dzięki jej rodzicom, księciu Livio IV Odescalchi i Anny Marii Odescalchi (www.vimeo.com/788330608). Jednak według innych źródeł, zamek został udostępniony już w roku 1952, (www.dimorestoricheitaliane.it/dimora/castello-odescalchi-di-bracciano/?lan=it), (dostęp dn. 16.01.2023).

⁴⁷⁴ Opis misji fundacji im. Livio IV Odescalchi, www.odescalchi.it/la-fondazione, (dostęp dn. 16.01.2023).

6.2 Ekspozycja oraz system muzealizacyjny zamku Odescalchi

Zamek Odescalchi nie jest zamkiem odbudowanym, lecz nadal pozostaje w rękach prywatnych rodziny Odescalchi. Dodatkowo część obiektu pozostaje na wyłączność obecnej właścicielki - księżny Marii della Pace Odescalchi. W pozostałych częściach zamku zostały zorganizowane sale ekspozycyjne, infrastruktura muzealna oraz spójna ścieżka zwiedzania.

W ramach ścieżki zwiedzania, zwiedzający mogą zapoznać się z różnymi pomieszczeniami zamku (kuchnia, ok. dwudziestu sal i pokoi, dziedziniec, ogród). Zamek jest także częściowo budynkiem usługowym, gdyż organizuje i udostępnia własne przestrzenie na różnego rodzaju uroczystości (bale, śluby, ceremonie) oraz spotkania i konferencje. W pomieszczeniach ekspozycyjnych zamku zostały wyeksponowane różnego rodzaju eksponaty w tym kolekcja dwunastu popiersi rzymskich cesarzy. W styczniu 2023 roku została także udostępniona ścieżka zwiedzania w formie audio-wideo (video tour) w języku włoskim i angielskim, która w swojej pierwszej części jest opowiadana przez samą Marię della Pace Odescalchi⁴⁷⁵. Video tour jest dostępne na portalu internetowym vimeo oraz jest udostępnione bezpłatnie, aby zwiedzający mogli zapoznać się samodzielnie z historią zamku i jego przestrzeniami. Infrastruktura muzealna obejmuje przestrzeń kas oraz sklepu muzealnego, wayfindig-u, wyjść ewakuacyjnych, informacji w postaci plansz oraz opisów. Dodatkowo, zamek Odescalchi zapewnia zwiedzającym szeroką ofertę ścieżek zwiedzania oraz zajęć dydaktycznych i edukacyjnych, dostosowaną m.in. do wieku odbiorców. Wizyty mogą być prowadzone w języku włoskim, angielskim, niemieckim oraz hiszpańskim. M.in dostępne ścieżki zwiedzania to:

- wizyta prywatna z przewodnikiem
- wizyta prywatna z przewodnikiem w zamku oraz apartamenty Medici Orsini (nie dostępne dla publiczności podczas podstawowego zwiedzania)

⁴⁷⁵ Video tour zamku Odescalchi, www.vimeo.com/788330608, (dostęp dn. 16.01.2023).

- wizyta prywatna z przewodnikiem w zamku, apartamencie Medici Orsini i tajemniczego ogrodu (nie dostępne dla publiczności podczas podstawowego zwiedzania)
- wizyta prywatna z przewodnikiem oraz zwiedzanie sekretnego ogrodu
- wizyta z przewodnikiem z degustacją
- wizyta z animatorem (księżniczką) dla dzieci i młodzieży
- wizyta historyczna z przewodnikiem
- wizyta z przewodnikiem zatytułowana “Przygoda”

Wizyta w zamku Odescalchi uwzględnia części zewnętrzne oraz wewnętrzne. Rozpoczyna się wejściem przez *Arco di Paolo Giordano Orsini* (łuk im. Paolo Giordano Orsini) oraz *Portale di Giacomo del Duca* (portal im. Giacomo del Duca), nad którym figuruje antyczna inskrypcja w łacinie. Inskrypcja, napisana w pierwszej osobie, miała na celu oddać głos samej budowli, która w ten sposób miała witać osoby przechodzące przez jego wejście. Następnie zwiedzający wkraczają do *Atrio d'ingresso* (hol wejściowy), który umożliwia wejście do poszczególnych przestrzeni zamku: w pierwszej kolejności do *Armerie* (zbrojownia) a następnie poprzez monumentalne schody na tzw. *Corte d'onore*, wewnętrzny dziedziniec z którego można udać się do przestrzeni eksponujących stare zamkowe kuchnie oraz przez *Passaggio per la Rocca del Vico* i *Rocca del Vico* na mury zamkowe z których są widoczne m.in. pozostałości po zamku średniowiecznym, który został rozbudowany i pochłonięty przez obecny zamek Odescalchi, wieżę panoramiczną (*Torre del Belvedere*) oraz *Camminamento di Ronda* (ścieżka patrolowa). Wejście do wnętrza zamku rozpoczyna faktyczną wizytę muzealną. Zwiedzający poruszają się przez szereg sal i pokoi zamkowych, w kolejności zwiedzania to *Sala degli stemmi* (sala herbów), *Sala etrusca* (sala Etrusków), *Sala del Gentil Virginio* (sala im. Gentil Virignio), *Loggia delle armi* (sala broni), *Sala del Baldacchino* (sala baldachimu), *Sala delle scienze* (sala naukowa), *Sala Felice della Rovere* (sala im. Felice della Rovere), *Scala della Loggia* (sala loggi), *Sala dei Cesari* (sala cesarzy), *Sala delle Donne* (sala kobiet), *Sala di Paolo Giordano II* (sala im. Paolo Giordano II), *Sala del Re* (sala królów), *Sala Papalina* (sala papieska), *Studiolo* (Kunstkamera). Każda z nich ma własną nazwę, widoczne są w nich krótkie opisy i tablice, większość (choć nie wszystkie) eksponaty posiadają podpisy lub krótkie opisy w języku włoskim.

Największym jednak atutem przestrzeni muzealnej dostępnej we włoskim zamku, jest sala Gentil Virginio (fot. 154), w której została wyeksponowana kolekcja zbroi oraz broni, głównie pochodzących z okresu renesansu. Wymieniona sala jest jedną z największych dostępnych

przestrzeni zwiedzania i reprezentuje bardzo dobrze wykonany projekt muzealizacyjny, który okazał się inspiracją do wykonania badań nad prywatnymi obiektami zamkowymi w Polsce.

W analizowanej przestrzeni zostały zachowane oryginalne podłogi oraz dekoracje sufitu. Delikatne i nie rzucające się w oczy oświetlenie (obudowane w kolorze czarnym) zostało zamontowane na wystającej strukturze poddasza i skierowane na konkretne eksponaty. Wzdłuż ścian oraz w przestrzeniach znajdujących się pomiędzy otworami okiennymi, zostały zamontowane czerwone, jednolite tła, na których umieszczono w tej samej formie, grupy eksponatów zawierających broń białą: włócznie, miecze, szable itp. (fot. 152). Dzięki takiemu zabiegowi, szczegóły pojedynczych eksponatów są odpowiednio widoczne i wyostrzone jednocześnie zachowując spójność i regularny układ ekspozycji nie tworząc wizualnego chaosu oraz pozwala na zapoznanie się z architektoniczną tkanką wnętrza. Z prawej strony sali zostały także umieszczone kwadratowe, szare i niskie podesty na których zostały wyeksponowane w sposób minimalistyczny części górne zbroi, w tym pancerze i hełmy. Na trzech podestach znajduje się łącznie czternaście zbroi i każda jest umieszczona na wysokim metalowym pręcie, tworząc wrażenie ekspozycji popiersia. Zabieg ten pozwala nie tylko na wyodrębnienie poszczególnych elementów, ale także na swobodne przemieszczenie się wokół eksponatów i zapoznanie się z jego szczegółami w perspektywie 360 stopni (fot. 155). Z lewej strony sali uwagę skupia kilkumetrowy fresk (fot. 153), umieszczony na oryginalnej strukturze i czerwonym tle, który oryginalnie znajdował się na zewnątrz, w przestrzeniach wejścia do *Corte d'onore*. fresk został zamówiony przez Gentil Virginio u malarza Antoniazza Romano w 1490 roku. Drugi koniec sali, na przeciwko wejścia, znajduje się także wnęka w której została wyeksponowana zbroja końska wraz z pełną zbroją jeźdźcy. Także ten element został umieszczony na specjalnym podeście a w jego tle góruje zbiór broni białej na czerwonym tle. Sala posiada także kilka eksponatów meblowych, w tym drewniane szafy i komody oraz ławki dla zwiedzających.

Z perspektywy muzealniczej, wymieniona sala jest bardzo dobrym przykładem aranżacji przestrzeni, która zachowuje swoją autentyczność i jednocześnie gości elementy współczesne, tak aby w jak najprostszy, bezpośredni i zrozumiały sposób przekazać odbiorcom przedstawione wątki historyczne, architektoniczne czy archeologiczne. Rozwiązania widoczne w zamku Odescalchi stanowią przykład dobrej organizacji przestrzennej w zamkowych wnętrzach oraz stały się inspiracją do analizy podobnych przestrzeni istniejących polskich prywatnych i odbudowanych obiektach.

7. Zakończenie

Muzealizacja obiektów zamkowych. Dziedzictwo historyczne w perspektywie współczesnej muzeologii na przykładzie prywatnych obiektów zamkowych w Polsce to praca, która wskazała obecny stan zabytkowych ruin zamkowych zakupionych przez osoby prywatne, fundacje lub spółki. Wskazuje w jakim stopniu ruiny wpisane do rejestru zabytków zostały zmienione i jakie budowle powstały na ich miejscu. Konsekwentnie zostały poddane analizie ich wnętrza oraz ich poziom udostępnienia społeczeństwu, poprzez stworzenie w nich struktur muzealnych w formie oddzielnych pomieszczeń, ścieżek zwiedzania. Zostały podkreślone także konsekwencje wynikające z całkowitego braku zaplecza wystawienniczego. Niniejsza praca określiła i rozpatrzyła formy, które przybrały badane struktury muzealne, biorąc pod uwagę współczesne możliwości i rozwój muzealnictwa w Polsce.

Temat niniejszej pracy doktorskiej narodził się podczas wizyty w wymienionym we wstępie zamku Odescalchi w Bracciano. Podczas zwiedzania jego wnętrza, aranżacja niektórych pomieszczeń oraz organizacja całej ścieżki zwiedzania i zaplecza muzealnego, okazała się innowacyjna i pomysłowa. Zamek Odescalchi jest żyjącym obiektem: jego właściciele, w duchu zgodnym z wizją własnych przodków, kontynuują misję rozpowszechniania wiedzy i edukacji społeczeństwa na temat długiej historii obiektu oraz jego okolic. Wystarczy podkreślić fakt, iż nie tylko zwiedzanie z przewodnikiem jest możliwe w wielu językach, ale dotyczy to także zajęć edukacyjnych, które dodatkowo są dostosowane do wieku dzieci i młodzieży. Dla porównania: w badanych przeze mnie polskich obiektach tylko jeden (zamek w Tykocinie) posiada zorganizowaną ofertę edukacyjną dla najmłodszych i jest ona dostępna tylko i wyłącznie w języku polskim.

Stworzony we włoskim zamku video tour, dostępny bezpłatnie (na własnym nośniku typu smartfon lub tablet) dla wszystkich użytkowników w dwóch językach (włoski i angielski), umożliwia wizytę bez opłacania przewodnika. Takie rozwiązanie niweluje konieczność zakupu oraz opieki nad urządzeniami typu audioguide. Niezwykłym zaskoczeniem było także odkrycie, iż pierwsza część wymienionego video tour-a została nagrana przez samą właścicielkę zamku, księżną Marię della Pace Odescalchi, której słowa brzmią: “Witam w zamku Bracciano, jestem Maria della Pace Odescalchi i mam zaszczyt opiekować się tą zabytkową rezydencją (...)”. Ten oryginalny przekaz podkreślający troskę nad zabytkiem, wskazuje, że właścicielka stawia siebie w roli “opiekunki” zabytku, a nie jako jego

ekskluzywnej posiadaczki. Jest to ciekawe dodatkowo ze względu na dostępność i misję, którą kontynuuje kolejna przedstawicielka rodu Odescalchi w porównaniu do “nowych” właścicieli zabytków analizowanych w niniejszej pracy, których dostępność a nawet tożsamość jest niezwykle trudna lub nawet niemożliwa do uzyskania. Tylko w dwóch przypadkach, podczas realizowania badań przedstawionych w niniejszej pracy, udało mi się skontaktować i uzyskać informacje od właścicieli obiektów i był to Łukasz Nazarko (zamek w Tykocinie) oraz dr Przemysław Nocuń (zamek w Chudowie). Trzymając się jeszcze przykładu video tour-u należy podkreślić, że tylko zamek w Chudowie oferuje podobne rozwiązanie w postaci nagranych i dostępnego na platformie youtube oprowadzania, które jest także bezpłatne i samodzielne w użytkowaniu.

Wymieniona wyżej rola posiadacza obiektu, która w przypadku Bracciano jest nierozłączna z udostępnieniem obiektu i jego historii, stawia właściciela bardziej w perspektywie tymczasowego protektora. Nieprzypadkowo Maria della Pace Odescalchi otworzyła specjalnie fundację, której misją jest przede wszystkim kontynuacja istnienia zamku jako materialnego dziedzictwa kulturowego, umożliwiającego różnorodne badania i pozyskanie nowej wiedzy. Zaledwie cień tej misji jest w pewnym stopniu widoczny w badanych przeze mnie obiektach. Osobiście zauważyłam go przede wszystkim w zamku w Bobolicach, gdzie budynki usługowe znajdują się poza jego murami, a wnętrza (oprócz jednej kondygnacji, w której znajdują się apartamenty senatora Laseckiego) goszczą strukturę muzealną; w zamku w Tykocinie, gdzie od samego etapu projektowania została wyodrębniona przestrzeń muzealna i powstała oferta edukacyjna dla najmłodszych; w zamku w Rynie gdzie grupy zwiedzających wraz z przewodnikiem mijają się bezproblemowo z gośćmi hotelu.

Jestem oczywiście świadoma, że zamek Odescalchi nie jest zamkiem odbudowanym i że właśnie ten aspekt różni go do tych obiektów, które analizowałam podczas pracy badawczej. Początkowo nie był to w mojej ocenie konieczny warunek: jasne jest w perspektywie historii sztuki i historii architektury, iż różnego rodzaju budowle, szczególnie te obronne lub pałacowe, zmieniają swój wygląd lub nawet funkcjonalność na podstawie zmian politycznych strategicznych czy nawet personalnych. Każdy nowy właściciel, szczególnie budynków wielkogabarytowych, obronnych i reprezentacyjnych, dokonywał istotnych zmian dotyczących szeregu różnorodnych elementów. Na skutek zniszczeń, pożarów, okupacji, grabieży, zmiany statusu, posagu czy nawet nowej mody dekoracyjnej, zabytkowe budowle zmieniały się w perspektywie dekad i wieków, stając się *de facto* wielowarstwowym dowodem dziedzictwa historycznego. Wystarczy wziąć pod uwagę inglobację poprzednich budowli

(najczęściej średniowiecznych czy wcześniejszych, wykonanych np. za pomocą materiałów drewnianych) znajdujących się w obrębie obecnych zabytków. Jak się okazało podczas opracowania poszczególnych obiektów, jest to *exemplum* samego zamku w Bracciano, który do dziś posiada we własnych murach pozostałości twierdzy *de Vico*, jak i zamku w Tykocinie czy Bobolicach.

Podczas rozpoczęcia pierwszych analiz i wyboru obiektów, kwestia ich “prywatności” okazała się ściśle związana z ich odbudową. Zainteresował mnie właśnie ten aspekt prywatności i samodzielności, w związku z czym skierowałam moją uwagę na te budowle, które będąc wpisane do rejestru zabytków, zostały zakupione przez osoby prywatne lub firmy i spółki. Z pierwszego punktu widzenia, nowy status zamku oraz zmiana jego właściciela wpisuje się jednoznacznie z kolejnym rozdziałem jego wielowiekowej historii: niezbędnym przykładem może być ponownie zamek w Bracciano, który został odkupiony przez Livio III Odescalchi w momencie kiedy ten dysponował środkami uzyskanymi na skutek małżeństwa z Zofią Branicką. Wejście w posiadanie obiektu oznaczało w konsekwencji wykonanie głębokich zmian w strukturze budowli, tak aby dostosować go do panującej mody oraz oczekiwanych przez nowych właścicieli udogodnień: sama Zofia Branicka podczas realizowanej renowacji dokonała drastycznych zmian, m.in. eliminację części stropu, aby połączyć wertykalnie dwa mniejsze pomieszczenia i urządzenie w nich salonu o wysokich sufitach. Z drugiego punktu widzenia, kolejnym ciekawym aspektem zmian i renowacji, była także świadomość bezcennej wartości obiektu i zawartych w nim elementach artystycznych, co podkreśla się podczas panowania na zamku Baldassara III, który nie tylko wykonał prace przywracające wcześniejszy aspekt budowli (tz. oryginalne aspekty w kontekście jego panowania), ale tworząc w jego wnętrzach pierwszą strukturę muzealną.

W związku z powyższym, został dokonany wybór zamków, które zakupione w formie ruin zabytkowych zostały następnie odbudowane i przekształcone wedle funkcjonalności nadanych im przez nowych właścicieli. Niezwykle ważnym aspektem tego wyboru i w konsekwencji prezentowanej analizy, jest przede wszystkim przedstawienie ich obecnego wyglądu i funkcji, czyli określenie ich nowej warstwy historycznej. Konsekwentnie badanie ich wnętrza zdefiniowało i sprecyzowało zachowane i wyeksponowane dziedzictwo historyczne lub podkreśliło jego całkowity brak.

Zatem, pojawiło się naturalnie pytanie: jakie nowe udogodnienia i zmiany nastąpiły w zabytkach, które uzyskały nowych właścicieli? Czy we współczesnym kontekście zabytkowości, te zmiany uwzględniły także realizację struktur muzealnych? Niesamowitym

wymiarem tego zagadnienia jest także w mojej ocenie uświadomienie faktu, iż struktura muzealna jest elastyczna i zmienia się jak sama budowla, gdyż jest tak samo pod kontrolą i zarządzaniem nowego właściciela.

Odpowiedź na te pytanie oczywiście nie jest wyczerpująca i jednoznaczna. Przykład giżyckiego zamku jest jednym z najgorszych scenariuszy, który może dotknąć odbudowany czy zrekonstruowany zabytek. Jest on w niniejszej pracy jedynym obiektem, który jest prawie hermetycznie zamknięty dla większości społeczeństwa (w szczególności jeżeli bierze się także pod uwagę koszty proponowanej usługi), a jego głównym celem jest tylko i wyłącznie prowadzenie usługi hotelarskiej, czyli oczywiście zarobku. Właściciele badanych budowli samodzielnie umieszczają się także poza granicami dostępności, projektując też na własnej posiadłości postawiony sobie cel. Niezwykle ważnym aspektem badań okazała się różnica w otrzymaniu informacji na temat utworzenia struktury muzealnej lub chociażby aranżacji pomieszczeń. Szczególnie trudne do uzyskania informacje dotyczą tych budynków, które są pod kontrolą spółek lub firm. Zamki w Rynie i Giżycku są ewidentnie budowlami, które utraciły prawie całkowicie swoją warstwę historyczną nie wpisując się w dyskurs dziedzictwa kulturowego, w konsekwencji dane dotyczące ich odbudowy i aranżacji nie są ogólnodostępne, a kontakt z właścicielami okazał się niemożliwy. Dlatego należy ponownie podkreślić, że jedyne informacje na temat muzealnej funkcjonalności zamku w Rynie i jego ścieżki zwiedzania, uzyskałam dzięki uprzejmości jednej z przewodniczek. Słuszną uwagą mógłby być przypadek pozostawienia w ryńskim zamku małej części historycznej warstwy architektonicznej w postaci murów itp., jednak trudno jest uznać ten aspekt za wartościowy kiedy w jego piwnicach i pomieszczeniach mieszczących się na najniższej kondygnacji, zostało stworzone centrum SPA, które dysponuje basenami, sauną, itd., a dziedziniec wewnętrzny został całkowicie obudowany i zamknięty, w celu uzyskania wielkiej otwartej i ocieplanej przestrzeni, w której istnieje możliwość zorganizowania imprez goszczących w tym samym momencie kilkaset osób. Sytuacja jest o wiele lepsza w przypadkach kiedy zabytek został zakupiony przez osobę prywatną, dla której cel odbudowy znajduje się pomiędzy dwoma misjami: 1) stworzenie budynku usługowego, turystycznego, przynoszącego zysk; 2) odtworzenie pewnej przestrzeni kulturowej, stając się w konsekwencji także “opiekunem” dziedzictwa historycznego. W takich przypadkach, kontakt ze strukturą nadzorczą lub samym właścicielem jest o wiele łatwiejsza, istnieje szereg ogólnodostępnych opracowań, publikacji popularyzatorskich, wywiadów, obiekty są zazwyczaj zarządzane rodzinnie oraz często wpisują się naturalnie w sferę kulturalną i turystyczną okolicy. Nieprzypadkowo na zamku w Tykocinie

restauracja proponuje tradycyjne potrawy kuchni staropolskiej czy żydowskiej, czy organizuje rekonstrukcje szturm na zamek: “Szturm zamku w Tykocinie to jedyna w Polsce zimowa inscenizacja historyczna, ukazująca wydarzenia z okresu Potopu. W sobotę (8.02.2020) wzięło w niej udział siedemnaście grup rekonstrukcyjnych z Polski i zagranicy. W sumie wystąpiło ponad dwieście osób”⁴⁷⁶.

Każda ekspozycja muzealna jest stworzona w celu przekazania pewnych informacji. W przypadku muzeów historycznych lub struktur muzealnych, które przedstawiają konkretne wątki historyczne (szczególnie w kontekście obiektu, w którym się mieści) głównym celem jest przedstawienie wybranej części przeszłości. Oczywiście, nie wszystkie tematy mają takie same oddziaływanie na publiczność oraz nie posługują się takim samym językiem czy formą. W związku z czym szczególną uwagę zwróciłam na struktury około muzealne, które powstały w odbudowanych obiektach, na ich wielkość, długość oraz prezentowane w nich tematy.

Z wykonanych badań wynika, że nie wszystkie odbudowane i prywatne obiekty zamkowe w Polsce posiadają odrębną przestrzeń muzealną. Część z nich dysponuje ścieżką zwiedzania uzupełnioną elementami wystawienniczymi, w jednym przypadku (zamek w Giżycku) nie została zaplanowana i zrealizowana jakakolwiek struktura ekspozycyjna. Każdy obiekt posiada własną procedurę użytkowania, która zależy od charakteru i funkcjonalności inwestycji. We wszystkich badanych obiektach można zauważyć brak wsparcia od strony państwowej, zrealizowane ekspozycje oraz ścieżki zwiedzania zostały przygotowane metodą gospodarczą przez pracowników i/lub właścicieli obiektów. Zamki, które takiej ścieżki nie mają, wykonały odbudowę tylko i wyłącznie w celach komercyjnych, a zachowane elementy są udostępniane tylko jako dodatkowa atrakcja, bez żadnej struktury czy nadzoru. Podczas prowadzonych wywiadów lub konwersacji z właścicielami lub osobami pracującymi w badanych obiektach, wybrzmiała świadomość braku wsparcia od państwa oraz chęć polepszenia sytuacji muzealnej własnych przestrzeni, gdyby oczywiście byłyby na to przeznaczone jakiekolwiek środki finansowe czy wsparcie merytoryczne.

W związku z powyższym, należy ponownie wspomnieć, iż wykonane badania prowadzą do wniosku, że występuje całkowity brak nadzoru nad użytkowaniem oraz aranżacją odbudowanych obiektów od strony państwowej. Nie istnieją także dostępne i aktualne listy zabytków wystawionych na sprzedaż oraz tych sprzedanych. W mojej ocenie, możliwość

⁴⁷⁶ Szturm zamku w Tykocinie, Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku, www.gov.pl/web/uw-podlaski/szturm-zamku-w-tykocinie, (dostęp dn. 17.01.2023).

zakupienia zabytku przez prywatne podmioty nie powinno oznaczać w konsekwencji faktycznego zakończenia opieki nad obiektem od strony państwowej (Generalnego Konserwatora Zabytków czy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Zaskakującym aspektem badań okazał się także brak dostępnej listy muzeów prywatnych, które znajdują się w obiektach wpisanych do rejestru zabytków i następnie sprzedanych i odbudowanych. Przykładem konsekwencji braku nadzoru nad sprzedanym obiektem jest zamek Tropsztyn (wpisany do Rejestru Zabytków województwa małopolskiego jako: ruiny zamku Tropsztyn, XIV, nr rej.: A-128 z 18.08.1977.), który obecnie nie tylko został odbudowany, ale posiada na jednej z powierzchni dachowych lądowisko dla śmigłowców.

Owszem, zmiana statusu prawnego zakupionego zabytku (z publicznego na prywatny) uwzględnia szereg praw nowego właściciela, który zarządza i dysponuje obiektem wedle własnego uznania. Nadzór państwowy jest głównie widoczny w momencie odbudowy lub rekonstrukcji czy w ramach kontroli i pozwoleń wydanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. W momencie zakończenia budowy, sposób zarządzania obiektem jest po stronie właściciela i to od niego zależą wszystkie decyzje dotyczące elementów związanych z aspektami muzealnymi czy turystycznymi. Należy zastanowić się czy w przypadkach kiedy właściciel wyraża chęć stworzenia przestrzeni muzealnej lub ścieżki zwiedzania we własnym obiekcie, nie istnieje możliwość zapewnienia wsparcia od strony państwowej, szczególnie, że pewne kroki w tym kierunku zostały już podjęte np. przez NIMOZ, który organizuje szkolenia skierowane do organizatorów i założycieli muzeów niebędących instytucjami kultury (tzw. muzea prywatne)⁴⁷⁷ lub przez Ministra Kultury Dziedzictwa Narodowego i Sportu, który przeznaczył stypendium na projekt “Muzea prywatne – zarządzanie i finansowanie” zrealizowany w roku 2021⁴⁷⁸. Zagadnienie, które pojawiło się podczas analizy badanych obiektów i które powinno się zagłębić dotyczy przepływu informacji pomiędzy publicznymi instytucjami a prywatnymi muzealnikami. Obecnie nie jest wystarczająco jasne czy osoby zakładające prywatne muzea są świadome dostępnych udogodnień i programów wsparcia.

Należy także zastanowić się czy w momencie odbudowy czy rekonstrukcji konserwator zabytków nie mógłby od samego początku pozwolić na odbudowę pod warunkiem, że w

⁴⁷⁷ Szkolenie dla organizatorów i założycieli muzeów niebędących instytucjami kultury (tzw. muzea prywatne) - edycja skierowana do osób, które rozważają założenie muzeum tzw. prywatnego, www.nimoz.pl/aktualnosci/szkolenie-dla-organizatorow-i-zalozycieli-muzeow-niebedacych-instytucjami-kultury-tzw-muzea-prywatne-edycja-skierowana-do-osob-ktore-rozwarzaja-zalozenie-muzeum-tzw-prywatnego.pl, (dostęp. dn. 16.01.2023)

⁴⁷⁸ Webinar poświęcony muzeom prywatnym, www.muzeon.pl/muzea-prywatne-zarzadzanie-i-finansowanie.pl, (dostęp dn. 16.01.2023).

nowym budynku będzie uwzględniony system ekspozycji, który przedstawiłby przebieg prac, np. w postaci wystawy czy dostępnych informacji *in loco*. Owszem najlepiej byłoby gdyby na początkowym etapie konserwator lub samo państwo postawiło warunek wyodrębnienia przestrzeni na muzeum lub na przestrzeń, która pokazywałaby historię budynku i/lub zmiany które go dotknęły. W tej samej mierze, jeżeli taki projekt jest uwzględniony przez właściciela, powinna być umożliwiona ekspozycja jakichkolwiek eksponatów, oczywiście pod warunkiem ich odpowiedniej opieki. Na podstawie wykonanych badań, powyższe stwierdzenie wydaje się niezbędne szczególnie w przypadku zamków w Giżycku i Wytrzeszcu, które niestety straciły całkowicie własną tożsamość historyczną: odbudowane ruiny nie posiadają żadnej funkcjonalności edukacyjnej czy kulturalnej, podkreśla się ewidentny brak przedstawienia prawdziwej historii obiektów oraz zmian, prac i ewolucji, które je dotknęły. Nie posiada się żadnych informacji dotyczących eksponatów, które zostały odnalezione *in loco* i, co najważniejsze, ich aspekt przed samą odbudową. Są to obecnie budowle, które stały się przedsiębiorstwami usługowymi znikając kompletnie z historycznej i kulturalnej mapy zabytków polskich.

Próba wykonania badania na temat muzealizacji prywatnych obiektów została podjęta świadomie, właśnie ze względu na ich status prawny. Badane obiekty różnią się przede wszystkim charakterem właściciela - i w konsekwencji - celem odbudowy i stworzenia muzeum lub ścieżki zwiedzania. Różnica okazuje się ewidentna: obiekt pod opieką fundacji prowadzoną przez historyków i pasjonatów dysponuje zaprojektowaną i zadbaną przestrzenią ekspozycyjną (zamek w Chudowie), bez przestrzeni o charakterze komercyjnym; obiekty zakupione i odbudowane przez spółki (tak jak w przypadku zamku w Rynie i Giżycku), szczególnie te które posiadają już zabytki lub inne infrastruktury o charakterze komercyjnym, nie planują oddzielnych przestrzeni wystawienniczych. Oddzielnym przykładem są obiekty zakupione i odbudowane przez prywatnych inwestorów (przykład senatora Laseckiego, właściciela zamku w Bobolicach oraz przedsiębiorcy Jacka Nazarko, właściciela zamku w Tykocinie) którzy zachowują pewien kompromis między funkcją komercyjną i turystyczną obiektu. W mojej ocenie zamek Tropsztyn pozostaje odrębnym przykładem: z jednej strony nie jest znana tożsamość właściciela i *de facto* osoby/osób zarządzających obiektem, z drugiej przestrzeń obiektu goszczą pewną strukturą muzealniczą, która została kompletnie pochłonięta nieudolną próbą przykucia uwagi publiczności. Na podstawie wykonanych badań stwierdza się, że przypadki obiektów odbudowanych, w których został zrealizowany projekt muzealizacyjny dotyczy budowli zarządzanych przez fundacje lub instytucje, których pierwszorzędnym celem

jest zachowanie historii obiektu. Podobne przypadki mają miejsce w sytuacjach kiedy prywatni inwestorzy uważają przestrzeń muzealniczą za dodatkowy atut oraz integralną część inwestycji.

Badane obiekty wskazują brak wsparcia oraz nadzoru przez organy państwowe w ramach kształtowania oraz organizacji przestrzeni ekspozycyjnej (muzeum lub ścieżki zwiedzania). Muzea oraz ścieżki zwiedzania zazwyczaj nie zapewniają wystarczającego dochodu wspomagającego działalności prowadzonej w obiekcie. Ewidentne jest, że szczególnie w przypadkach, w których obiekt dysponuje oddzielną przestrzenią muzealną, jej utrzymanie staje się trudne i pochłania wpłaty pochodzące ze sprzedaży biletów. Jasne staje się także, że wsparcie finansowe od strony państwa polepszyłoby nie tylko sytuację finansową danych przestrzeni lub zapewnionych ścieżek, ale pomogłaby w ich rozwoju oraz rozbudowie. Ewidentny brak nadzoru i opieki jest widoczny w komercjalizacji przestrzeni, braku wystarczającej ilości eksponatów czy rozwiązań technicznych. W przypadku kiedy obiekt nie dysponuje jakąkolwiek przestrzenią muzealną lub ścieżką zwiedzania podkreśla się utratę "historyczności" obiektu, staje się on całkowicie niedostępny pod kątem kulturalnym i edukacyjnym. W niniejszej pracy takim przypadkiem staje się głównie zamek w Giżycku, do którego mają wstęp tylko i wyłącznie goście hotelu, który w nim funkcjonuje. Przypadek zamku Tropsztyn w Wytrzyaszczce, udostępniany turystom, wykazuje jednak bardzo podobne aspekty, które są konsekwencją chaotycznej i nieprzemyślanej odbudowy i aranżacji przestrzeni. Zamki w Bobolicach, Chudowie, Rynie i Tykocinie pomimo, że różnią się sposobem muzealizacji, oferują jednak pewne elementy, które pozwalają zapoznać się chociaż częściowo z historią zabytku i jego okolicą. Pewnym wnioskiem niniejszej pracy jest stwierdzenie, że większa część badanych zabytków, które w dużej mierze następnie stają się obiektem komercyjnym, organizuje ofertę kulturalną za pomocą muzeów czy ścieżek zwiedzania. Niestety, nie wszystkie obiekty posiadają odrębne przestrzenie ekspozycyjne oraz nie planują takowych na poziomie projektu architektonicznego odbudowy. Należy także podkreślić także, że w przypadkach kiedy odbudowę poprzedzają badania archeologiczne, większa część wydobytych eksponatów nie pozostaje *in loco*: tykociński zamek posiada niewielką ilość eksponatów, które zostały odnalezione podczas prac budowlanych - według pracownika najcenniejszym eksponatem zamku są właśnie pozostałości po jego fundamentach⁴⁷⁹. Zamek w Rynie dysponuje tylko replikami, a podczas zwiedzania podkreśla autentyczność budowli poprzez wskazanie zachowanych oryginalnych elementów architektonicznych. W bobolickim zamku zostały przedstawione eksponaty, chociaż w bardzo małej ilości: są to drobne elementy

⁴⁷⁹ Wywiad dostępny na stronie 250.

odnalezione podczas wykonywania odbudowy obiektu. Zamek w Chudowie, który jest najlepiej zorganizowanym obiektem pod kątem muzealizacyjnym, przedstawia największą ilość oraz rodzaj eksponatów: są to w takiej samej mierze elementy architektoniczne jak i np. części przedmiotów codziennego użytku. Właśnie chudowski zamek przedstawia najlepiej zalety muzealizacji, dzięki której zapewnia się odwzorowanie straconych elementów architektonicznych, malarskich czy rzeźbiarskich, przedstawienie kontekstu historycznego oraz zapewnienie pamięci o zabytku. Za częściowo poprawny projekt muzealizacji można uznać zamki w Tykocinie i Bobolicach, które na etapie projektu wyodrębniły przestrzeń muzealną, w której przedstawia się historię budowli i okolic. Staje się więc ewidentne, że pozostawienie większej ilości artefaktów znalezionych na terenie budowli w trakcie prac archeologicznych czy budowlanych, zapewniłaby większe zainteresowanie oraz zachowanie autentyczności obiektu. Oczywiście, takowe przedmioty powinny być pozostawione *in loco* pod warunkiem odpowiedniego zapewnienia opieki, jednak bez profesjonalnego oraz ekonomicznego wsparcia, takie rozwiązanie dla prywatnych inwestorów czy podmiotów staje się wręcz niemożliwe. Nie dziwi więc fakt, że badane obiekty próbują wypełnić luki autentyczności za pomocą np. replik lub w ekstremalnych przypadkach, ograniczają dostęp do budowli czy szukają alternatywnych atrakcji, które w wielu przypadkach okazują się niedostateczne i wręcz wprowadzające w błąd odbiorców.

Odpowiadając także na wcześniej zadane przeze mnie pytanie: czy zabieg muzealizacji odbudowanych (dobrze lub nie) obiektów zamkowych nie mógłby pomóc w zachowaniu tej prawdy historycznej, która została utracona podczas prac budowlanych?

W mojej ocenie odpowiedź jest jak najbardziej pozytywna. Patrząc w szczególności na przykłady zamków w Chudowie i Tykocinie oraz częściowo w Rynie i Bobolicach, można stwierdzić, że projekt odbudowy podkreśla chęć przekazania historii obiektu oraz ekspozycji wszystkich elementów, które udało się odzyskać. Badania tych obiektów wskazują ewidentnie, że jest to istniejący fenomen, który warto wziąć pod uwagę i rozbudować, nawet jeśli sama odbudowa nie spełnia wszystkich wymogów architektoniczno-archeologicznych. Z drugiej strony, budynki, które po odbudowie prezentują się tak jak zamek Tropsztyn, powinny podwójnie podkreślić niezbędność takich projektów, aby nie powielać błędnych i kontrowersyjnych rozwiązań. Ratunkiem dla takich działań powinno być właśnie utworzenie muzeum, które zniwelowałoby błędne przekazy historyczne oraz podkreślały różnicę między oryginałem, a współczesnym budynkiem. Należy zacytować ponownie słowa Ratajczaka: “Za

50 lat odwiedzający Tykocin turyści pomyślą jednak, że obecny zamek stoi tam od wieków⁴⁸⁰”. Podkreślając ten aspekt, należy przytoczyć rozwiązania ukazujące małe wystawy fotograficzne przedstawiające przebieg prac budowlanych oraz zmiany, które nastąpiły podczas realizacji inwestycji. Chociaż częściowo takie wystawy mają na celu ukazanie obiektu w stanie “ruiny” oraz okazać odbudowę jako “ratunek” obiektu (takowa narracja jest ewidentna w zamku Tropsztyn) jest to rozwiązanie, które podkreśla głębokość ingerencji w budowlę lub zabytkową ruinę. Atutem takiego rozwiązania jest także dobre przygotowanie przewodników, którzy podczas oprowadzania zwiedzających przekazują informacje na temat odbudowy wliczając je w historię obiektu, nie ukrywając “współczesności” przedstawionego miejsca. Wystawy prezentujące prace budowlane oraz omówienie danych ingerencji są dostępne w zamku w Rynie, Bobolicach, Tykocinie i Chudowie.

Jednym z wyciągniętych wniosków uzyskanych podczas badań jest także fakt, że w Polsce zabytki w formie ruin są przede wszystkim kupowane przez prywatnych inwestorów, którzy kończąc etap budowy na podstawie wytycznych wojewódzkiego konserwatora zabytków, zarządzają, aranżują i wykorzystują budowle wedle własnej woli i zamierzonych celów do których oczywiście mają pełne prawo. Na podstawie prezentowanej tabeli na stronie 37 obecnie trzy obiekty są wystawione na sprzedaż, a kilkanaście znajduje się na etapie odbudowy, renowacji czy remontu. Ten fakt powinien podkreślić, że odbudowa ruin (oraz ich zakup i prawdopodobnie następnie ich przekształcenie w budynek usługowy) nie jest fenomenem marginalnym w Polsce. Ponadto jest to fenomen, który polskie społeczeństwo już zauważyło gdyż korzysta z odnowionych zamków wybierając te struktury podczas planowania podróży czy sposobu spędzania czasu wolnego. Sam fakt, że wybrane przeze mnie obiekty (nie tylko) są wpisane jako aktywne cele działalności turystycznej, powinien być punktem wyjścia nad refleksją jaki produkt zostaje przekazany użytkownikom, jaką formę dziedzictwa (prawdziwą lub nie) przyjmuje ten produkt, i co najważniejsze, czy wspomniani użytkownicy są świadomi zmian i przekształceń obiektów które zwiedzają.

Podsumowując, założenie muzealizacji w badanych prywatnych obiektach zamkowych jest w Polsce fenomenem dość rzadkim i realizowanym w sposób gospodarczy. Tylko część badanych obiektów zrealizowała oddzielnie pomieszczenia muzealne oraz zaplanowało narrację wystawienniczą. Oprócz zamku w Giżycku, odnotowuje się jednak obecność materiałów

⁴⁸⁰M. Kabsch, “Zamki na nowo”. *Moda na (od)budowę starych ruin*, www.bryla.pl/bryla/1,85301,13729550,_Zamki_na_nowo___Moda_na__od_budowe_starych_ruin___WYWIAD_.html, (dostęp dn. 28.12.2020).

eksponowanych w formie replik, modeli, manekinów, plansz czy małych wystaw fotograficznych. Tylko w nielicznych przypadkach są udostępniane oryginalne artefakty, chociaż większość obiektów zaplanowało ekspozycję zachowanych i oryginalnych elementów architektonicznych. Zaplecze techniczne jest także niewielkie: we wszystkich badanych wnętrzach brakuje urządzeń do pomiarów wilgoci czy temperatury. Występują jednak w dużej mierze urządzenia oświetleniowe oraz meble ekspozycyjne. Dostępność komunikacyjno-informacyjna jest bardzo zróżnicowana: w przypadku gdzie zwiedzający mogą poruszać się samodzielnie po wystawie występują dodatkowe elementy wayfinding-u czy dodatkowych plansz informacyjnych; w przypadku jednak kiedy wizyta jest możliwa tylko i wyłącznie pod opieką przewodnika, takowe nie zostały zrealizowane. W żadnym z badanych obiektów nie odnotowano realizacji odrębnych miejsc czy stanowisk na przyszłą pracę muzealniczą (archiwa, magazyny, zaplecze techniczne) oraz tylko w tykocińskim zamku została zrealizowana dodatkowa oferta edukacyjna dla dzieci i młodzieży.

Kończącym wnioskiem pracy badawczej jest stwierdzenie, że w obecnej sytuacji polskich prywatnych obiektów zamkowych, cel odbudowy rzadko współgra z założonym celem muzealizacji. Tylko w jednym przypadku jakim jest zamek w Chudowie, celem odbudowy jest rekonstrukcja i muzealizacja obiektu. W pozostałych obiektach muzealizacja jest projektem lub planem drugorzędnym, głównie dotyczącym tylko jedną część obiektu lub jest ogólnie pomijana. Należy na pewno podkreślić fakt, iż odbudowa, która nie zakłada jakiegokolwiek muzealizacji (całej lub częściowej) powoduje całkowitą „utrata” obiektu w perspektywie kulturalnej i edukacyjnej, stając się w ten sposób niedostępnym obiektem, którego celem jest tylko i wyłącznie stworzenie przestrzeni komercyjnej, która oczywiście może wpisać się w panoramę turystyczną, lecz tylko i wyłącznie w funkcji usługowej (hotelarskiej). Takim przypadkiem obecnie jest zamek w Giżycku.

Nadzieją pozostaje więc otwarcie nowej i owocnej dyskusji na temat przestrzeni powstających w obiektach zabytkowych, które zostają zakupione i prowadzone przez prywatne podmioty.

W szczególności mam nadzieję, że niniejsza praca przyczyni się do poszerzenia i pogłębienia trwającej dyskusji nad zasadnością odbudowy ruin lub ruin zabytkowych, zwłaszcza że jest to temat, który nadal występuje tylko w specjalistycznych kręgach naukowców. Uważam, że niezbędna jest w tym także edukacja, która wskaże na szeroką skalę nie tylko możliwości z których można skorzystać w przypadku opieki nad ruiną zabytkową, ale także na temat konsekwencji, które następują w momencie kiedy takową ruiną zostaje pochłonięta przez nowo wybudowany obiekt. Kwestia edukacji w mojej ocenie, jest niezbędnym elementem w zakresie

kontynuacji wspomnianej dyskusji, gdyż w głównej mierze ruiny zabytkowe, pozostawione bez opieki i popadające w coraz większy rozkład, są uznawane za bezwartościowe i są kompletnie niezrozumiałe. W takich przypadkach odbudowa i powstanie nowego obiektu łączy się z rozwojem i nową ofertą kulturalną. W ramach edukacji na temat pozostawienia i opieki ruin zabytkowych jednym z najlepszych współczesnych przykładów jest projekt pt. *Historia wczoraj i dziś*. Jest to przezroczysty panel na którym widnieje graficzny rysunek całej budowli uzupełniając w ten sposób brakujące części zabytku. Panele umieszczone w kalkuowanej odległości od ruin pozwalają w ten sposób zapoznać się z całokształtem budowli uwzględniając pozostałości. Projekt został wykonany w 2022 roku w Słowacji i obejmuje siedem słowackich ruin zamkowych⁴⁸¹.

W mojej ocenie niezbędne jest otwarcie także dyskusji nad zasadnością uwarunkowania odbudowy takich obiektów, chociażby w celu stworzenia w nich przestrzeni pozwalających na użytkowanie jak największej liczby odbiorców, a nie tylko wybranych osób, które są w stanie z nich korzystać. W tym przypadku należy wziąć pod uwagę głównie tworzenie oddzielnych przestrzeni przedstawiających: historię budowli i jej okolic, przebieg prac budowlanych, zmiany które przekształciły jego aspekt oraz ścieżki zwiedzania, chociażby w określonych przestrzeniach. Uważam za niezbędną także dostępną i bezpłatną bazę wiedzy. Jest to dyskusja, która powinna także uwzględnić analizę form istniejących już struktur muzealnych, szczególnie uświadamiając, iż takie struktury istnieją oraz że można je wesprzeć i rozbudować. Niniejsza praca wskazała także zasadność i formę takich struktur, które na różne sposoby przedstawiają obiekty i ich historie wpisując się jednocześnie w proces upowszechniania utraconego dziedzictwa historycznego.

Niezbędnie ten dyskurs należy połączyć z sytuacją kiedy struktury muzealne nie istnieją lub przedstawiają kompletnie nie sprawdzone informacje: w takim przypadku powinno się zaakcentować, że dane obiekty zostają całkowicie stracone i rozpowszechniają nieprawdziwą historię.

Reasumując, uzyskanie pozwolenia na utworzenie obiektu usługowego jakim może być hotel nie powinno być jednoznaczne z całkowitą utratą obiektu. Istnieją narzędzia, które zniwelowałyby takie zagrożenie i takim narzędziem mogłoby być właśnie muzeum, które należy przypomnieć: jest przestrzenią i ideą w ciągłym rozwoju.

⁴⁸¹ Ruiny zamku regionu Trenczyn przez "okno" w przeszłość, www.trencinregion.sk/pl/86208/ruiny-zamku-regionu-trenczyn-przez-okno-w-przeszlosc, (dostęp dn. 17.01.2023).

Warto w tym miejscu zacytować ponownie słowa Anety Pawłowskiej: “Konieczne jest ustanowienie równowagi pomiędzy ochroną dziedzictwa kulturowego i historycznego a jego komercyjnym zagospodarowaniem turystycznym”⁴⁸².

⁴⁸²A. Pawłowska, *Zagospodarowanie turystyczne polskich zamków i dworów obronnych jako działanie na rzecz poprawy atrakcyjności dawnych fortyfikacji i ochrony krajobrazu warownego*, “Architektura obrazu”, nr 4, Wrocław 2013, s.72.

Aneks

Zdjęcia i ilustracje

(fot.1) Część frontu zamku w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 2) Zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 3) Gablota w sali ekspozycyjnej na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 4) Sztaluga informacyjna, sala ekspozycyjna na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 5) Ekspozyty w gablocie sali ekspozycyjnej na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 6) Sala ekspozycyjna na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

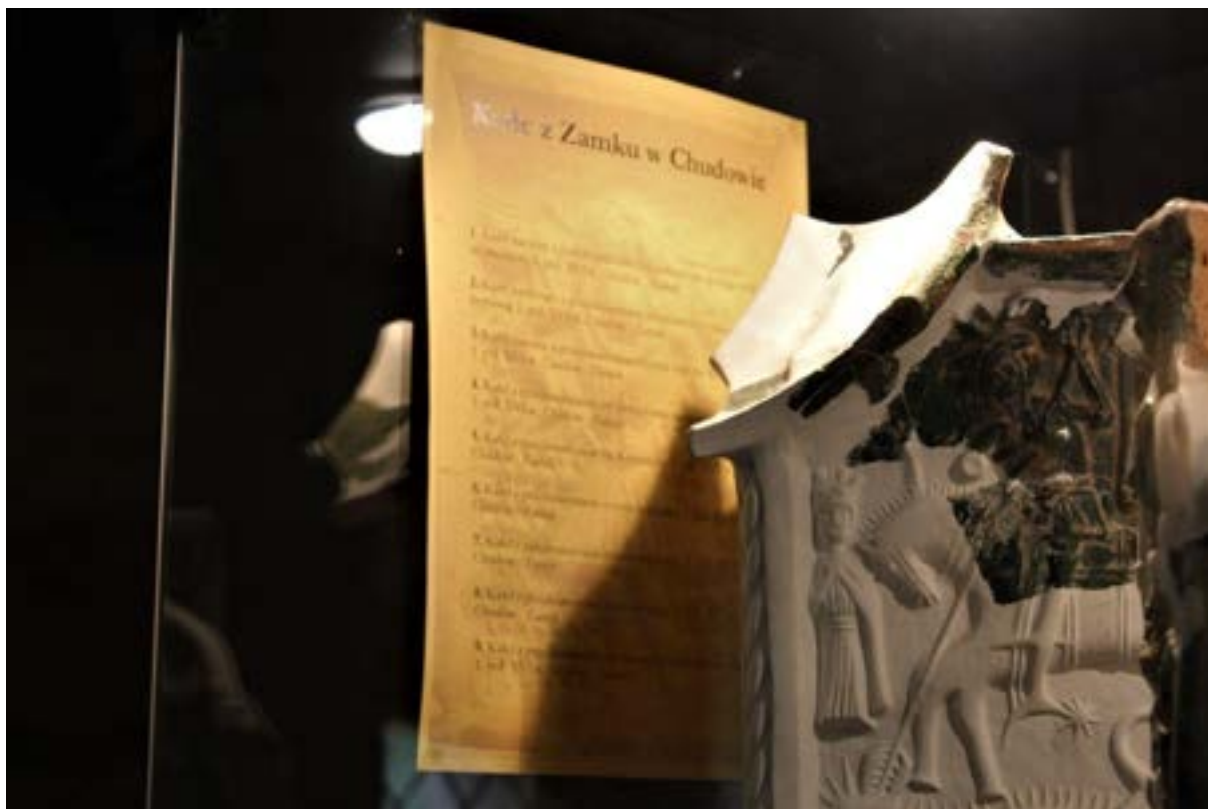
(fot. 7) Sala ekspozycyjna na trzecim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 8) Ekspozaty w gablocie sali ekspozycyjnej na trzecim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 9) Gablota z zabytkowymi kaflami, sala ekspozycyjna na trzecim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 10) Podpisy eksponatów w gablocie z zabytkowymi kaflami, sala ekspozycyjna na trzecim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 11) Sala ekspozycyjna w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 12) Gabloty w sali ekspozycyjnej w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 13) Tablice informacyjne w sali ekspozycyjnej w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 14) Sala ekspozycyjna na czwartym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 15) Dziedziniec oraz mury, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

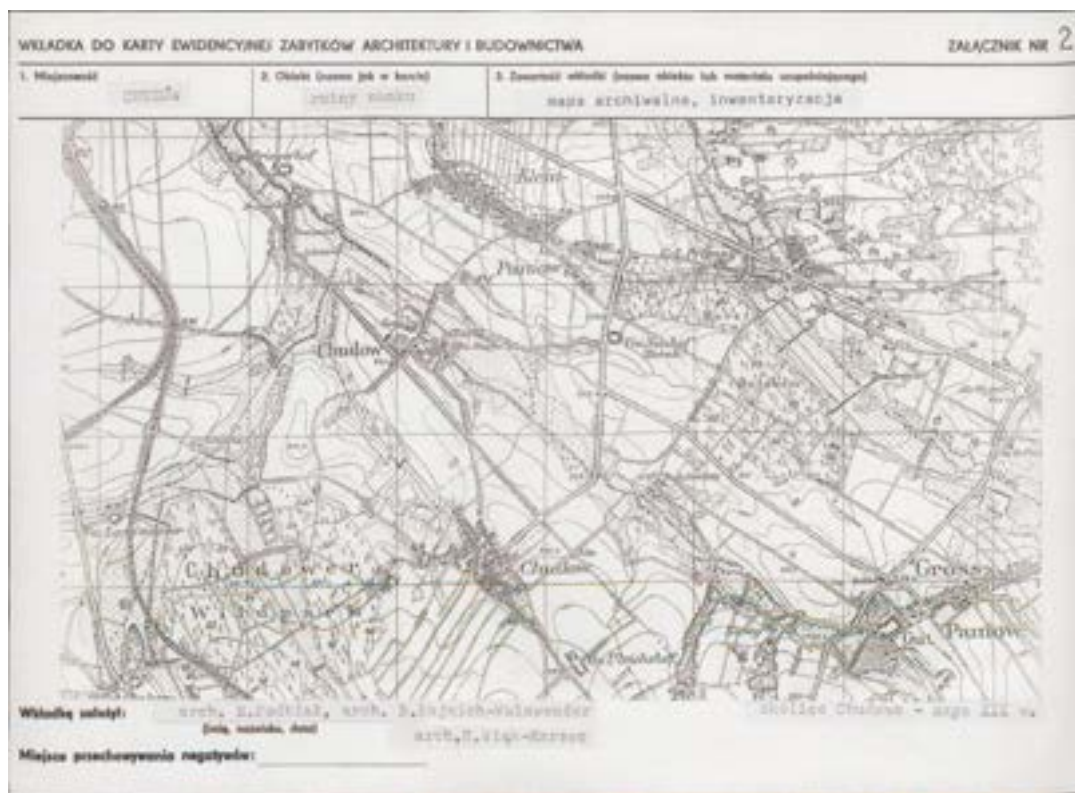
(fot. 16) Działaliniec oraz Lapidarium, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

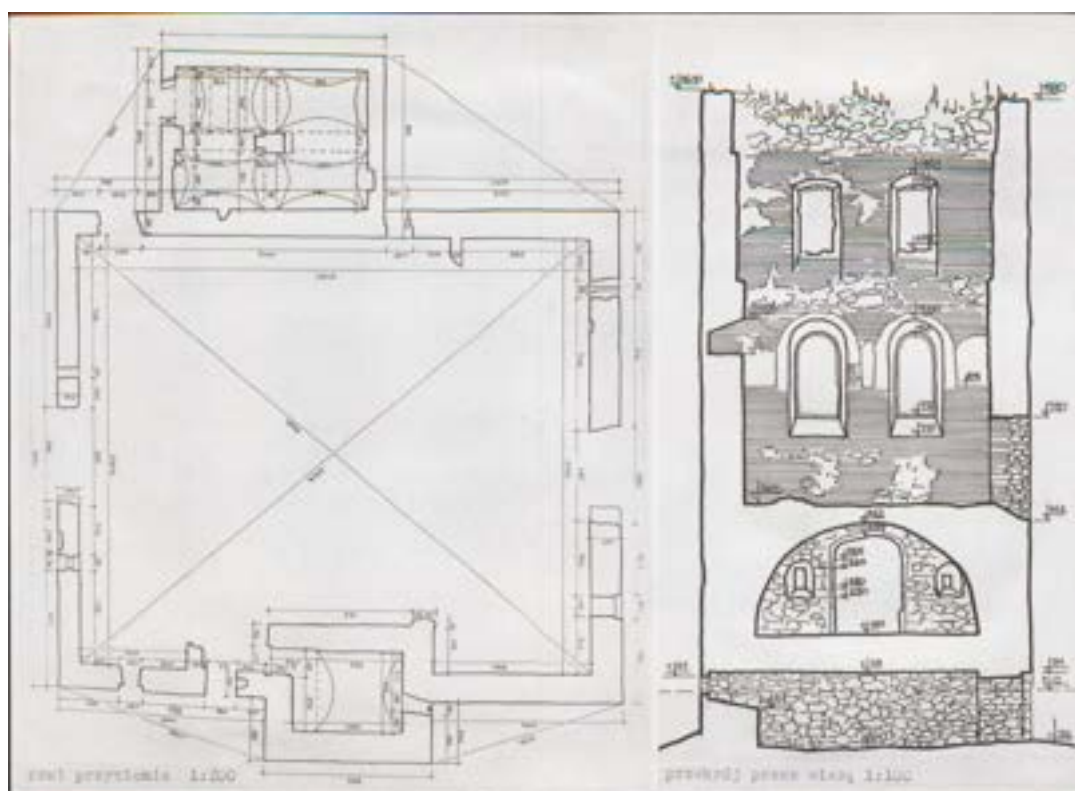
(fot. 17) Wieża zamkowa od strony dziedzińca, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r.

(fot. 24) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5.

(fot. 25) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6.

(fot. 26) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7.

(fot. 27) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 8.

WZGLĄDKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA			ZALĄCZNIK NR 3
1. Miejscowość <u>CHUDÓW</u>	2. Obiekt (nazwa jak w źródle) <u>zamek</u>	3. Zawartość zdjęcia (nazwa obiektu lub materiału fotografowanego) <u>zamek</u>	
 zamek, widok południowo-wschodni		 zamek, widok północno-wschodni	
 zamek, widok północno-wschodni			
Wzrostki założył: <u>arch. R. Fedziak, arch. R. Najmich-Ślesinger</u> Wzrostki założył: <u>arch. R. Najmich-Ślesinger</u> Miejsce przechowywania negatywów: <u>zbiory prywatne</u>			

(fot. 28) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 9.

(fot. 29) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10.

WZGLĄDKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA			ZALĄCZNIK NR 4
1. Miejsce(s)	2. Obiekt (nazwa, data w której)	3. Zawartość wlotki (nazwa obiektu lub materiału wystawczego)	
zamek	ruiny zamek	zdjęcia	
 rekonstrukcja opaski okiennej w pół.-zach. elewacji			
 arch. L. Podkościelny, arch. E. Bojarski - Malawski Wzrostki zabytki: arch. C. Nigh-Gorczyca (zwią. zabytków, data) Miejsce przechowywania nagrydek: zbiory prywatne		 rekonstrukcja L. Nigh-Gorczyca w przekroju pół.-zach.	

(fot. 30) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11.

(fot. 31) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 12.

(fot. 32) Zamek w Tykocinie, zdjęcie Korsan Studio, lipiec 2020 r.

(fot. 33) Makieta zamku w Tykocinie, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 34) Gabłota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 35) Szczegół sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablotami), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 36) Gablota w sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablota), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 37) Gablota w sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablota), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 38) Gabloty w sali ekspozycyjnej oraz repliki, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

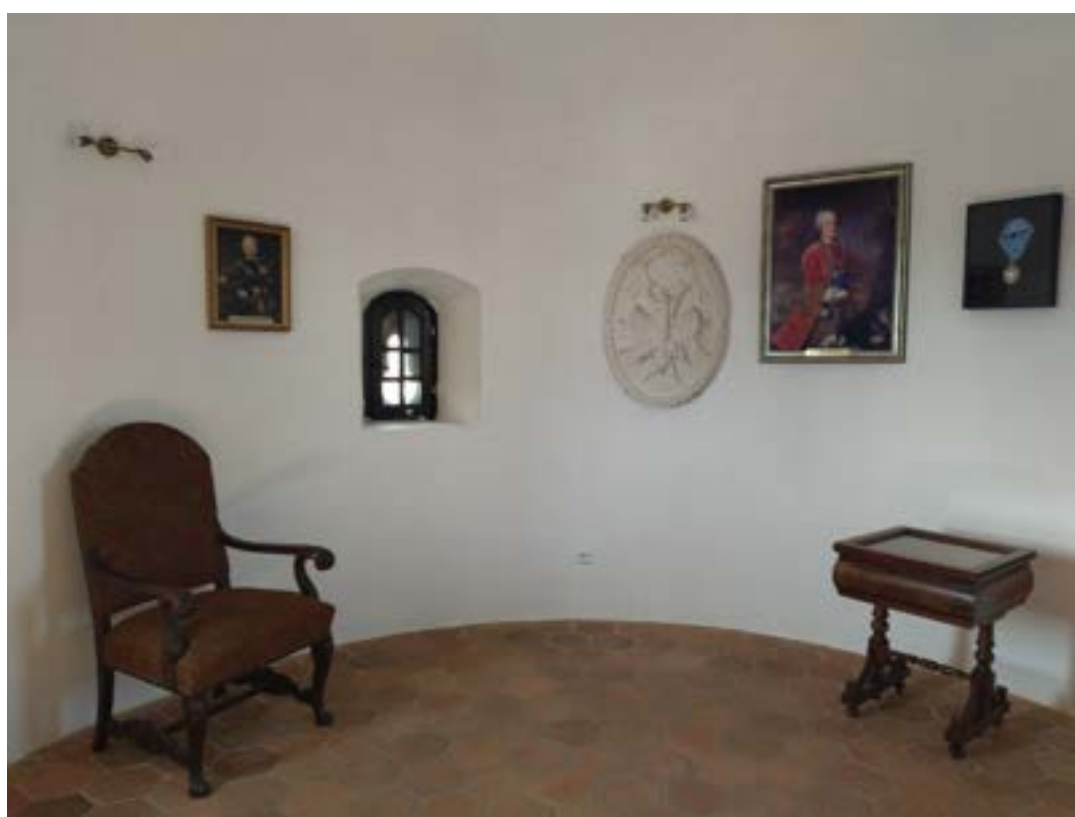
(fot. 39) Gablota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

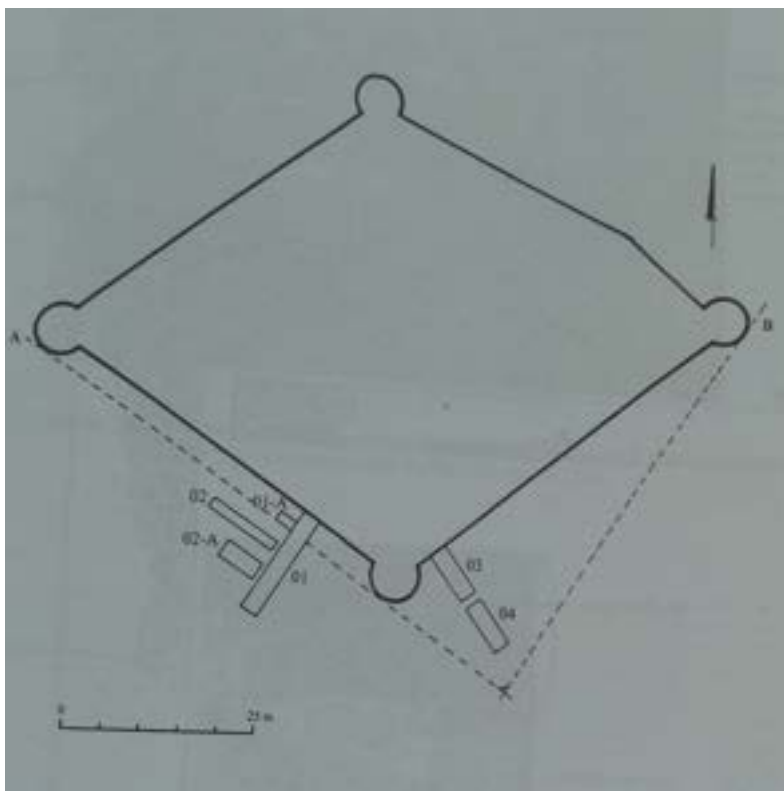
(fot. 40) Gabłota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 41) Sala Szklana oraz replika pieca kaflowego, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 42) Sala orderu Orła Białego, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022.

(fot. 43) Obrys zewnętrzny zrekonstruowanych murów zamku w Tykocinie, rys. W. Bis [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001*, Białystok 2002.

(fot. 44) Pozostałości po zamku w Tykocinie [w:] *Tykocińskie Impresje*, Zespół Parków Krajobrazowych woj. Białostockiego, Supraśl-Tykocin, 1994.

(fot. 45) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 46) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 47) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 48) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 49) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 50) Manekiny na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 51) Zadaszony dziedziniec, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 52) Wyeksponowane szczegóły zachowanych ścian zamku, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 53) Zamek w Rynie, widok z frontu, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 54) Zamek w Rynie wejście główne, zdjęcie własne, maj 2019.

(fot. 55) Wyeksponowane szczegóły zachowanych ścian zewnętrznych zamku w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019.

1. Nazwa obiektu Zamek		2. Data sporządzenia 11 pol. XII w., prob. w 11 pol. XIX w./1853, 1861/.	3. Miejscowość Ryn
4. Adres Ryn 5. Nazwa brak danych		6. Przynależność administracyjna województwo świętokrzyskie powiat Ryn	
7. Przynależność administracyjna przed 1 VII 1918 województwo ostępyńskie powiat Głogów		8. Właściciel i jego adres U.K. w Rynie	
9. Użytkownik i jego adres U.K. w Rynie		10. Inne uwagi/zastrzeżenia	
11. Data sporządzenia 9.04.79		12. Data 9.04.79	

SKALA 1:700

zdjęcie z archiwum
Z. Gajdoszewski
data wykonania 06.12.78 r.
nazwa planu/tytułu rysunku

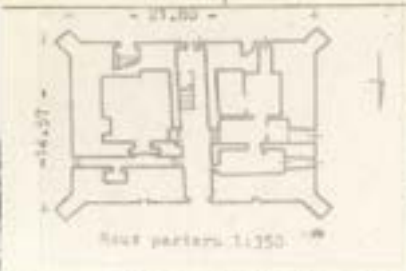
(fot. 56) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

11. <u>Kategoria: historia obiektu, przebieg budowy</u> Zamek został zbudowany przez Łoksa Krzyżacki w II poł. XIV wieku. Ostatnie zakończenie budowy nastąpiło w 1373r. na rozkaz Wielkiego Mistrza Władysława von Kniprode. W latach 1394-1422 zamek był siedzibą Komture, a w następnych krzyżackiego wójta oraz władzy administracyjnej. W 1603r. został przeznaczony na magazyn wojakowy. W 1863r. zamek gruntownie przebudowano na więzienie. W 1861r. nastąpił pożar dachu i północno-wschodniego skrzydła. W trakcie odbudowy dokonano gruntownej przebudowy zamku oraz wzniesiono skrzydło północno-wschodnie. W XIX w. do wyzwolenia w zamku mieścił się sąd oraz więzienie. Po wyzwoleniu do chwili obecnej pomieszczenia zamku są użytkowane przez władze administracyjne, spółdzielczość, instytucje kulturalne. Zamek wpisany w stylu północnego gotyku, w wyniku licznej przebudowy, wiele stracił ze swojej pierwotnej wartości.	12. <u>Opis sytuacji, materiałów i konstrukcji, stan bryły, otwarte, zamknięte wyposażenie, instalacje</u> Zamek położony jest w sąpiedztwie dawnego placu targowego, na wzniesieniu między J. Rydykła, a J. Olsów. Jest obiektem wolnostojącym składającym się z 4-osk./pięterem 3-osk./prostokątnych skrzydeł, które tworzą zamknięty czworobok z dziedzińcem pośrodku. W bryle budynku można wyróżnić następujące skrzydła: - <u>skrzydło północno-zachodnie</u>: posiada jedną kondygnację podziemną i ostery nadziemne, - <u>skrzydło południowo-zachodnie</u>: ostery kondygnacje nadziemne i jedną podziemną, - <u>skrzydło północno-wschodnie</u>: trzy kondygnacje nadziemne i jedną podziemną, - <u>skrzydło południowo-wschodnie</u>: ostery kondygnacje nadziemne i jedną podziemną. Główny wjazd do zamku znajduje się od strony południowo-zachodniej /drugi wjazd jest w skrzydło północno-wschodnie/. Od strony dziedzińca w skrzydło północno-wschodnie znajduje się wieża z kłosałnicą. W narożniku zachodnim zamku występuje jest baszta obronna. <u>Konstrukcja mury</u> zamku murowana z cegły oraz polnych kamieni /piwnice/. Oklepania krzyżowe i kolebkowe /walowe/, w części nadziemnej; zamki stropy przeważnie drewniane-piaskie. Dach na wszystkich skrzydłach posiada więzby płaskowe-kleszczowe, jest dwa i tróspadowy o nachyleniu połaci pod kątem ok. 45°, kryty dachówką ceramiczną. <u>Wyposażenie dziedzińca</u>: bitumiczna /pod nią znajduje się zawieszona wyszlachana z kamieni polnych/.
---	---

(fot. 57) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2.

14. <u>Kategoria:</u> ok. 36 000 m ³	15. <u>Powierzchnia użytkowa</u>	16. <u>Powierzchnia zabudowy</u> zamek obronny	17. <u>Użytkowanie obecne/pomieszczenia</u> biurowe, gospodarskie.
18. <u>Przebieg budowy i konserwacji, rok budowy i dokumentacja</u> 19. <u>Wyposażenie wnętrza i wyposażenie</u> Wnętrze zamku posiada liczne uszkodzenia i spękania ścian. Najbardziej zagrożone są więzby dachowe wazetek uszkodzeń pokrycia obrzeżek blaszanych oraz porażki elektrotechnicznych. Obiekt jest poważnie zagrożony i posiada uszkodzone stropy. Do najbardziej zagrożonych części należy skrzydło południowo-zachodnie i południowo-wschodnie. 20. <u>Najbliższe otoczenie i otoczenie</u> W najbliższym jest przede wszystkim remont dachu wymiana stropów na stropy ogólnokształtne.			

(fot. 58) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3.

WARMIŃSKO-MAZURSKIE		
1. Nazwa ZAMEK	2. Czas powstania XIV w.	3. Miejscowość GIŻYCKO
		4. Adres Giżycko ul. Moniuszki
		5. Nazwa obiektu zamek
6. Opis obiektu zamek		7. Nazwa obiektu zamek
8. Wskazanie i jego adres Giżycko-Mazurskie Przedsiębiorstwo Turystyczne "Wigry" w Suwałkach		9. Wskazanie i jego adres 1-w.
10. Data wybudowania 14.07.1979		11. Data wybudowania 14.07.1979

(fot. 64) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

12. Opis obiektu, historia obiektu, opis obiektu. Zamek został wzniesiony przed 1340 r. Koniec XIV w. i wiek XV przyniosły duże zmiany w budownictwie. W 1361 r. zamek pał wojaka litewskiego, w 1455 r. miejscowa ludność opanowała i zniszczyła zamek, w wyniku których pozostało jedynie przysięganie. W II połowie XV w. w latach 70-ych zamek został odbudowany. Wg analizy materiału był to wówczas budynek dwupiętrowy. W 1560 r. dokonano gruntownej renowacji obiektu z m.in. opatrzone go nowymi oknami. Rok 1614 to kolejny etap rozbudowy zamku / odbudowane 4 skrzydła spalone w h.XVI w. / W latach 1765-1772 przy zamku przebudowano kanał oddzielający miasto. W 1794 r. zamek i skrzydła spalone. Przedpokładnie około 1799 r. rozpoczęto odbudowę w 1827 r. notuje się obecność 3 budynków oraz zamku. W 1852 r. adaptowane wnętrza zamku na mieszkanie dla inżynierów budujących twierdzę Boyena. W 1855 r. skruszono skrzydła / domy / zamku, zachowując jedynie dom południowy. W 1887 r. wnętrza zamku przygotowane na mieszkanie dla komendanta twierdzy Boyen. W 1918 r. adaptowane części pomieszczeń zamku na muzeum. Po II wojnie światowej, w latach 1948-1949 zamek był siedzibą garnizonu. W latach 1957-1959 użytkowano go jako "Pojenie" adaptując go na hotel. W latach 60-ych zamek przekształcono w Pałac Kultury i Sztuki. W 1962 r. na fundamentach budynku wzniesiono budynek mieszkalny i przebudowano piwnicę i przysięganie. W 1963 r. wzniesiono metal, wykonano betonowy podjazd i ułożono pole campingowe. Zamek ten wchodził w skład pasa umocnień krzyżackich zamykających od wschodu zamek Sakonu Krzyżackiego. Należał do niewielkich zamków o b. skromnych układach przestrzennych / zamki wój-	13. Opis obiektu, materiał i konstrukcja, rozmiar, bryła, otwory, dach, wnętrza wyposażenie, detale itp. Zamek w Giżycku znajduje się na przemyśle lądu oddzielającym jez. Niegocin i jez. Kiszajno, otaczającym w obrębie szlaku Wielkich Jezior Mazurskich naturalne przejście na kierunku wschód - zachód. Jest to obiekt trypiętrowy, częściowo podziemny z dodatkową kondygnacją mieszkalną w podziemiu, założony na planie prostokąta, murewany w całości cegłą i podzielenie z dachem gładkim i w kondygnacjach wyższych z cegły. Kryty dachem dwuspadowym zamkniętym po bokach szczytami. Układ wnętrza kondygnacji naziemnych dwu- i półtraktowy z wykorzystaniem skrajnych i centralnych części przemieszczających się głębokości obydwu traktów. III piętro niższe od pozostałych utworzone przez wtórne podzielenie stryżu w wysokości II piętra. Piwnice są przykryte sklepieniami kolebkowymi i pomieszczenia kondygnacji naziemnych przykryte stropami drewnianymi. Schody w piwnicach i pomieszczeniach parteru ceglane. Główne aneksy łączące poszczególne kondygnacje / do wysokości II piętra / posiadają konstrukcję ceglano-żelazną w formie lukowych sklepień, opartą na belkach spornikowych ukrytych w ścianach. Stolarstwo okienne z XVIII i XIX w. postawione ości stylowych. Stolarstwo drzwiowe typowe, dwukierunkowe. Wnętrze dachowe o konstrukcji krokwiowo-jętkowej wzmocnione sterczami i płatniami. Zamek oskrępowany na narożach wykładką ciekawą unikalną / o jedynym takim rodzaju / sięgającą gzymsu koronującego. Klawce drzwiowe 5-osiowe o nieregularnym rozstawie okien ze ścianami są dekoracyjne listwy drewniane i szerokie gzymsy i na osi elewacji znajdują się główne wejścia, nad nim balkon. Klawce kątowe dwuosłowe o nieregularnym rozstawie okien. Stropy wiszące elewacje - rzeźbione, wprowadzają płaskie lizery. Wymiary zamku : 21,8 x 14,6 m. Wysokość do dachu - 12,6 m, wysokość dachu - 10 m.
---	--

(fot. 65) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2.

1. Kategoria 6200 m³	2. Powierzchnia użytkowa ok. 900 m²	3. Przeznaczenie pierwotne zamek	4. Użytkowanie obecné Hotel - obiekt turystyczny
5. Opis budownictwa i konserwacji, stan prawny i dokumentacja 1918 r. - adaptacja części zamku na muzeum 1945-49 r. - prace zabezpieczające i adaptacyjne/na mieszkanie i pomieszczenia garażowe/ 1957-59 r. - adaptacja na hotel 1968 r. - przebudowa piwnic i przyziemia 1975 r. - badania architektoniczne		6. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, dach, wykończenia, wyposażenie, otoczenie, krajobraz, drogi, parki, ogrody, wyposażenie i instalacje) Stan ogólnie dobry. Wynaga kapitalnego remontu.	
7. Wyniki badań i konserwacji Badania i prace konserwacyjne. Przed przystąpieniem do prac należy przeprowadzić szczegółowe badania specjalistyczne (odkrywanie na różnych poziomach ścian). Trzeba przemyśleć układ wnętrza.			

(fot. 66) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3.

8. Akty archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania) 9. Zbiory ikonograficzne i fotograficzne (rodzaj, miejsce przechowywania, opis) - M. H. H. H., Studium historyczno-urbanistyczne miasta Giżycka, Toruń 1953 r., - A. Boettcher, Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, H. VI, Königsberg 1896 r.	10. Bibliografia - H. Domański, Dokumentacja historyczno-architektoniczna zamku w Giżycku, 1974 r., - J. Tytus-Wachowicz, Badania architektoniczne zamku w Giżycku, IP XII Oddział w Gdańsku, Zakład w Olsztynie, Olsztyn 1975 r., - H. G. G., Zamki w Polsce, W-wa 1974 r., - H. Schmidt, Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen, Berlin 1935 r., - G. Dehio, H. G., Deutsches Denkmäler, München-Berlin 1933 r.,
11. Uwagi 12. Uwagi 13. Uwagi 14. Uwagi 15. Uwagi 16. Uwagi 17. Uwagi 18. Uwagi 19. Uwagi 20. Uwagi 21. Uwagi 22. Uwagi 23. Uwagi 24. Uwagi 25. Uwagi 26. Uwagi 27. Uwagi 28. Uwagi 29. Uwagi 30. Uwagi 31. Uwagi 32. Uwagi 33. Uwagi 34. Uwagi 35. Uwagi 36. Uwagi 37. Uwagi 38. Uwagi 39. Uwagi 40. Uwagi 41. Uwagi 42. Uwagi 43. Uwagi 44. Uwagi 45. Uwagi 46. Uwagi 47. Uwagi 48. Uwagi 49. Uwagi 50. Uwagi 51. Uwagi 52. Uwagi 53. Uwagi 54. Uwagi 55. Uwagi 56. Uwagi 57. Uwagi 58. Uwagi 59. Uwagi 60. Uwagi 61. Uwagi 62. Uwagi 63. Uwagi 64. Uwagi 65. Uwagi 66. Uwagi 67. Uwagi 68. Uwagi 69. Uwagi 70. Uwagi 71. Uwagi 72. Uwagi 73. Uwagi 74. Uwagi 75. Uwagi 76. Uwagi 77. Uwagi 78. Uwagi 79. Uwagi 80. Uwagi 81. Uwagi 82. Uwagi 83. Uwagi 84. Uwagi 85. Uwagi 86. Uwagi 87. Uwagi 88. Uwagi 89. Uwagi 90. Uwagi 91. Uwagi 92. Uwagi 93. Uwagi 94. Uwagi 95. Uwagi 96. Uwagi 97. Uwagi 98. Uwagi 99. Uwagi 100. Uwagi	11. Uwagi 12. Uwagi 13. Uwagi 14. Uwagi 15. Uwagi 16. Uwagi 17. Uwagi 18. Uwagi 19. Uwagi 20. Uwagi 21. Uwagi 22. Uwagi 23. Uwagi 24. Uwagi 25. Uwagi 26. Uwagi 27. Uwagi 28. Uwagi 29. Uwagi 30. Uwagi 31. Uwagi 32. Uwagi 33. Uwagi 34. Uwagi 35. Uwagi 36. Uwagi 37. Uwagi 38. Uwagi 39. Uwagi 40. Uwagi 41. Uwagi 42. Uwagi 43. Uwagi 44. Uwagi 45. Uwagi 46. Uwagi 47. Uwagi 48. Uwagi 49. Uwagi 50. Uwagi 51. Uwagi 52. Uwagi 53. Uwagi 54. Uwagi 55. Uwagi 56. Uwagi 57. Uwagi 58. Uwagi 59. Uwagi 60. Uwagi 61. Uwagi 62. Uwagi 63. Uwagi 64. Uwagi 65. Uwagi 66. Uwagi 67. Uwagi 68. Uwagi 69. Uwagi 70. Uwagi 71. Uwagi 72. Uwagi 73. Uwagi 74. Uwagi 75. Uwagi 76. Uwagi 77. Uwagi 78. Uwagi 79. Uwagi 80. Uwagi 81. Uwagi 82. Uwagi 83. Uwagi 84. Uwagi 85. Uwagi 86. Uwagi 87. Uwagi 88. Uwagi 89. Uwagi 90. Uwagi 91. Uwagi 92. Uwagi 93. Uwagi 94. Uwagi 95. Uwagi 96. Uwagi 97. Uwagi 98. Uwagi 99. Uwagi 100. Uwagi

(fot. 67) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4.

WZGLĘD NA KARTY EVIDENCYJNE ZASTĘPNO ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA		
1. Nazwa obiektu	2. Nazwa i adres obiektu	3. Data i autor zdjęć
GIZYCKO	Zamek	Fotografia - J. Kochanowski, 1965 r.

Złoty widok z d. zach.

Portał

Złoty widok z d. zach.

Wzrost obiektu: J. Kochanowski, 1965 r.

Wzrost obiektu: J. Kochanowski, 1965 r.

„Złoty widok” z d. zach. 1965 r.

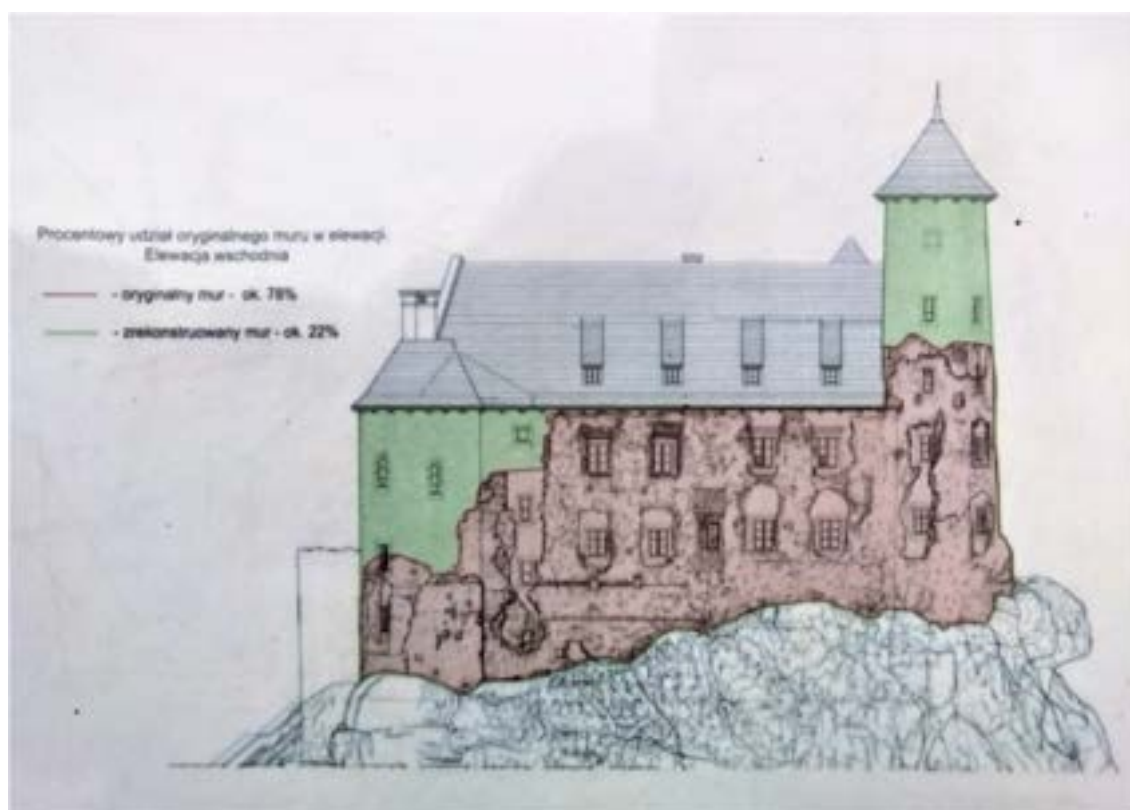
(fot. 68) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5.

Nr	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
1. Nazwa obiektu		ZAMEK w MONUSZKACH 1																							
2. Miejsce		GIŻYCKO / LOTEN																							
3. Wzrost		XIV-XV																							
4. Styl		gotyk, renesans																							
5. Rodzaj obiektu		4192																							
6. Powierzchnia w m ²		4192																							
7. Materiał budowlany		ceglany																							
8. Rodzaj budowlany		ceglany																							
9. Rodzaj budowlany		ceglany																							
10. Rodzaj budowlany		ceglany																							
11. Rodzaj budowlany		ceglany																							
12. Rodzaj budowlany		ceglany																							
13. Rodzaj budowlany		ceglany																							
14. Rodzaj budowlany		ceglany																							
15. Rodzaj budowlany		ceglany																							
16. Rodzaj budowlany		ceglany																							
17. Rodzaj budowlany		ceglany																							
18. Rodzaj budowlany		ceglany																							
19. Rodzaj budowlany		ceglany																							
20. Rodzaj budowlany		ceglany																							
21. Rodzaj budowlany		ceglany																							
22. Rodzaj budowlany		ceglany																							
23. Rodzaj budowlany		ceglany																							
24. Rodzaj budowlany		ceglany																							
25. Rodzaj budowlany		ceglany																							
26. Rodzaj budowlany		ceglany																							
27. Rodzaj budowlany		ceglany																							
28. Rodzaj budowlany		ceglany																							
29. Rodzaj budowlany		ceglany																							
30. Rodzaj budowlany		ceglany																							

(fot. 69) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

(fot.72) Tablica informacyjna przedstawiająca ruiny zamku przed rekonstrukcją, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 73) Szczegół tablicy informacyjnej przedstawiającej ruiny zamku przed rekonstrukcją, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot.74) Tablica informacyjna przedstawiająca historię zamku, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 75) Pomieszczenie kuchenne, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 76) Gabloty z eksponatami, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 77) Monety i medale Królestwa Polskiego za panowania dynastii Piastów (X-XIVw.), zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 78) Ceramika znaleziona na terenie boboliczkiej warowni, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 79) Tabliczka z podpisem opisującym kominek myśliwski, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 80) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 81) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 82) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 83) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 84) Kaplica, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

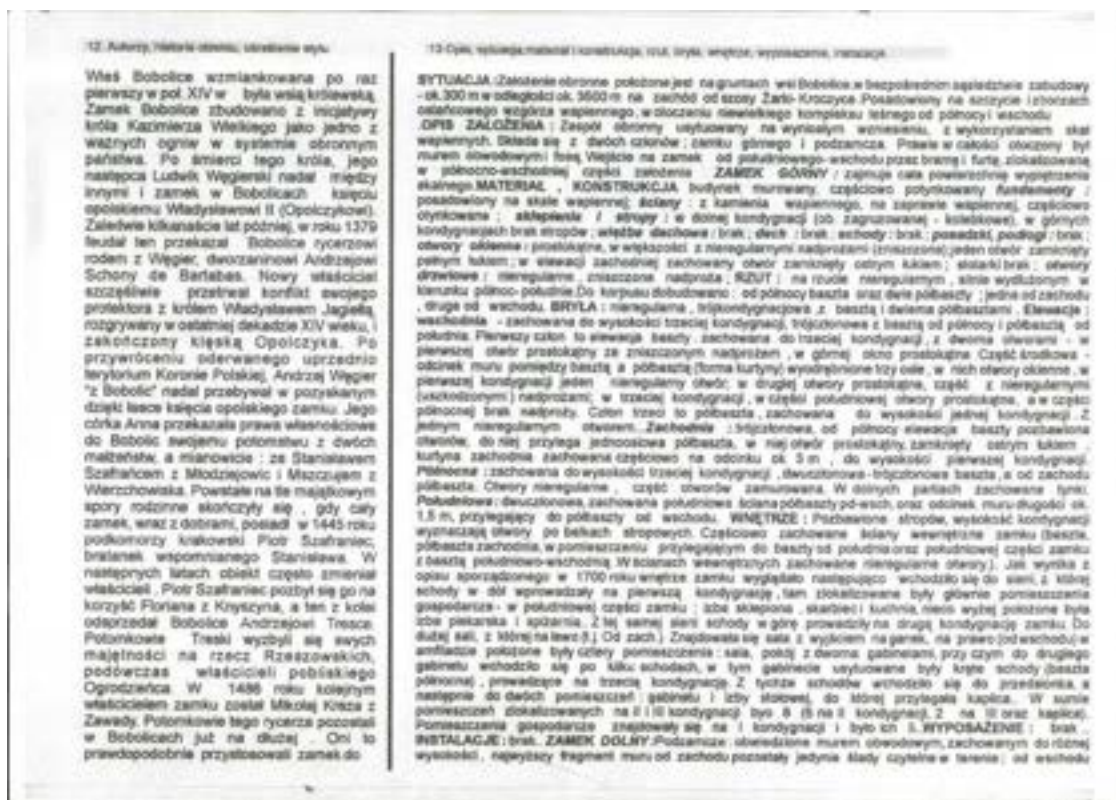
(fot. 85) Zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

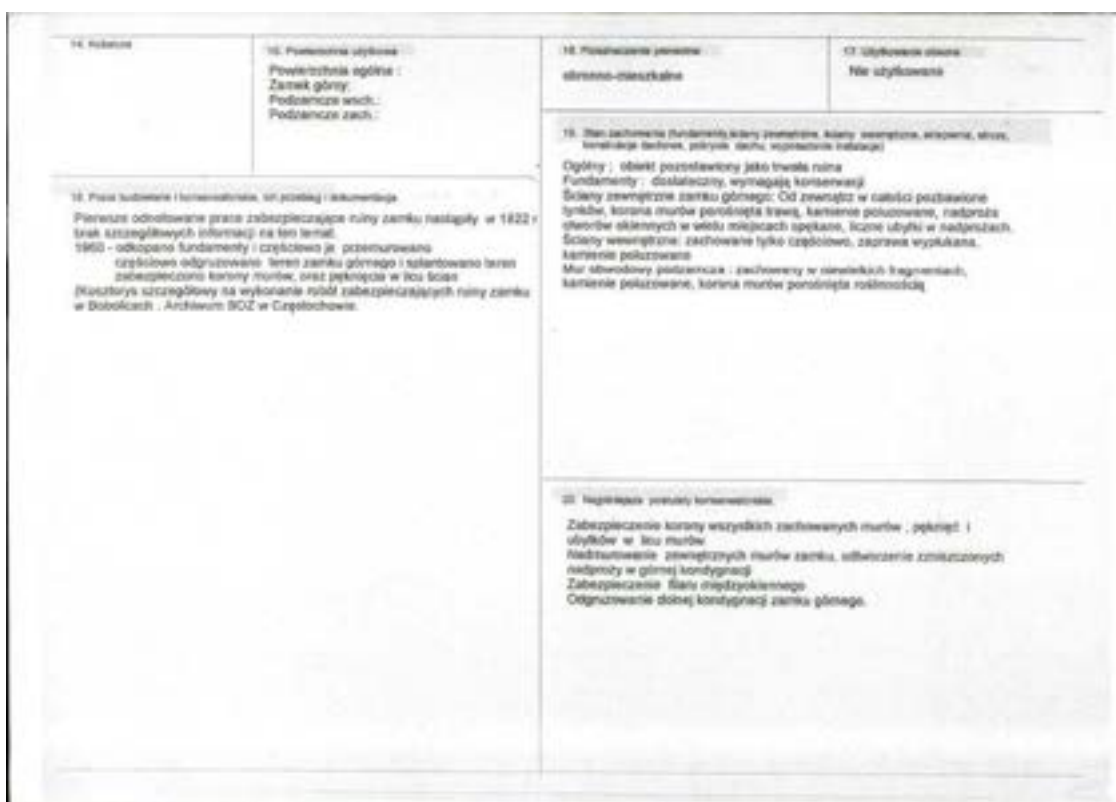
(fot. 86) Zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022.

OŚRODEK DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW W WARSZAWIE KARTA EWIDENCYJNA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA		ABC DEFGHIJKLMNOPRSTUVWXYZ	Nr 3681
1. Obekt ZAŁOŻENIE OBRONNE	2. Czas powstania 2 poł.XIV w. XV, 2 poł.XVI 1 poł.XVII w.	3. Miejscowość BOBOLICE	
 Zdjęcie od poł.-zach.	4. Adres ul. [nieczytelne] [nieczytelne] [nieczytelne]		
	5. Podział administracyjny Województwo Śląskie Powiat Mysłowski Gmina Mogilno		
	6. Poprzednia nazwa miejscowości		
	7. Podział administracyjny przed 31. XII 1945 Województwo Częstochowskie Powiat [nieczytelne]		
 ORIENTACJA 1:0000	8. Wskazanie na mapie [nieczytelne]		
	9. Użytkownik i jego adres [nieczytelne]		
10. Rejestr zabytków Nr 100 [nieczytelne] Data 1960 [nieczytelne] 9.02.1960			

(fot. 87) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

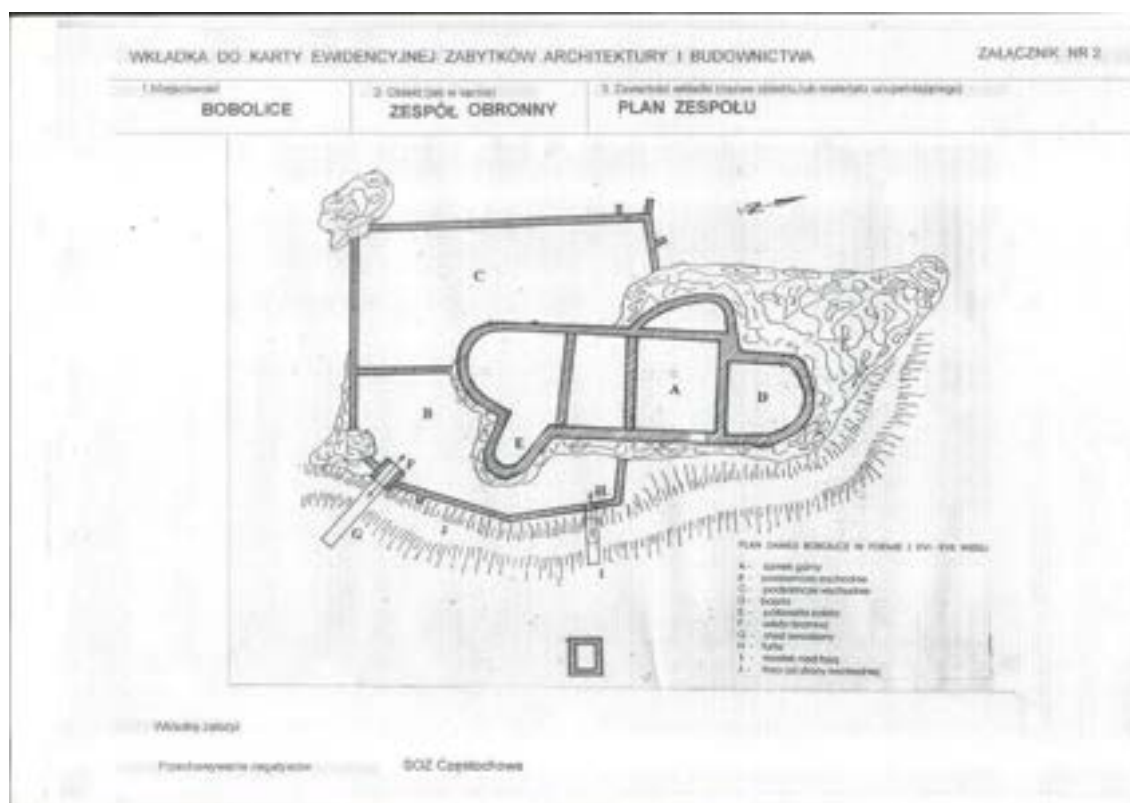
(fot. 88) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2.

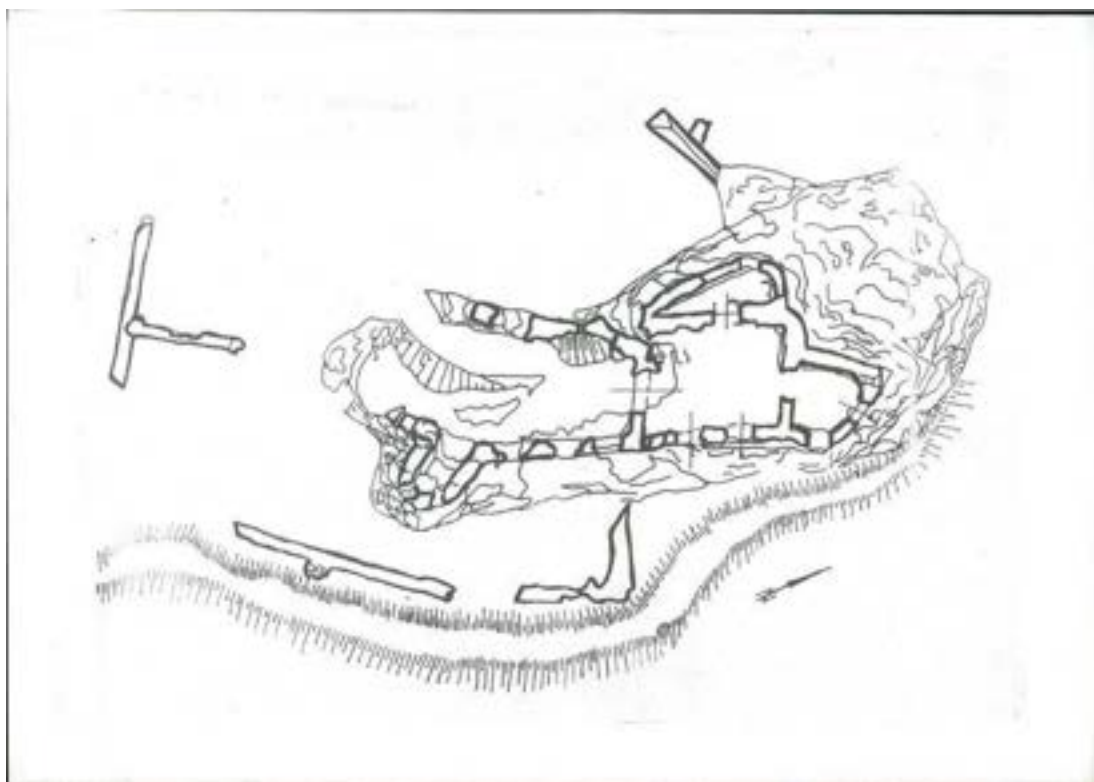
(fot. 89) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3.

(fot. 92) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6.

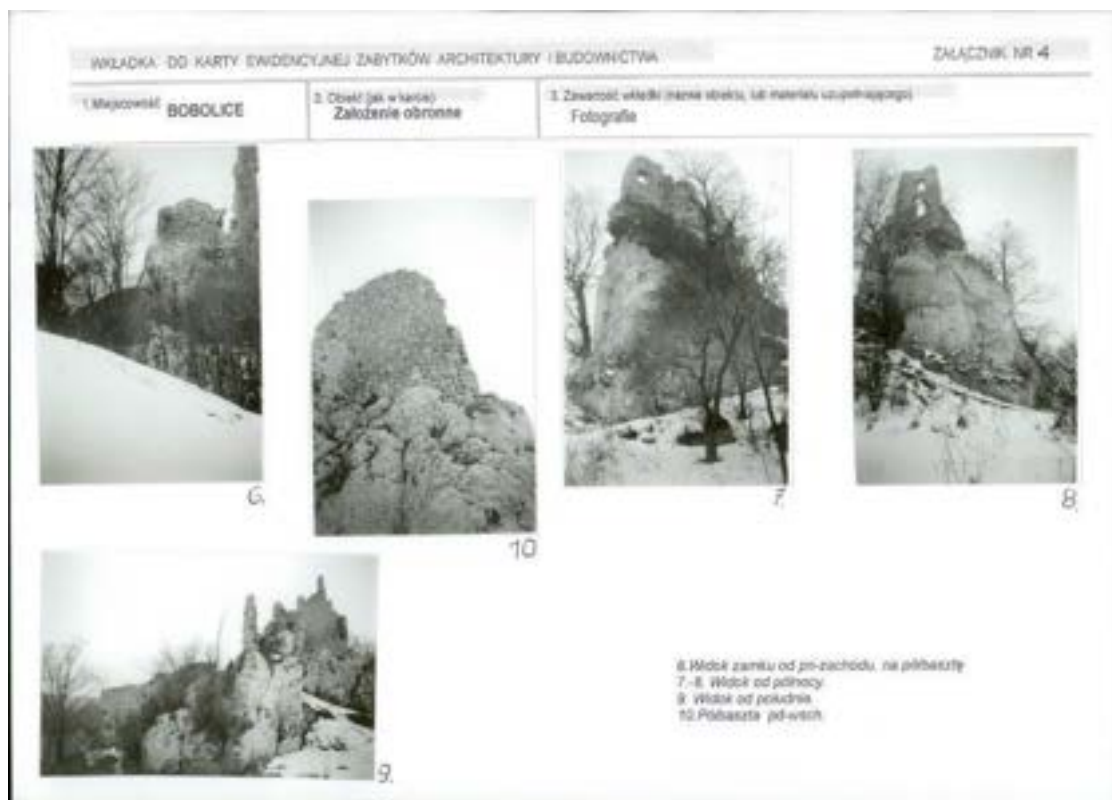
(fot. 93) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7.

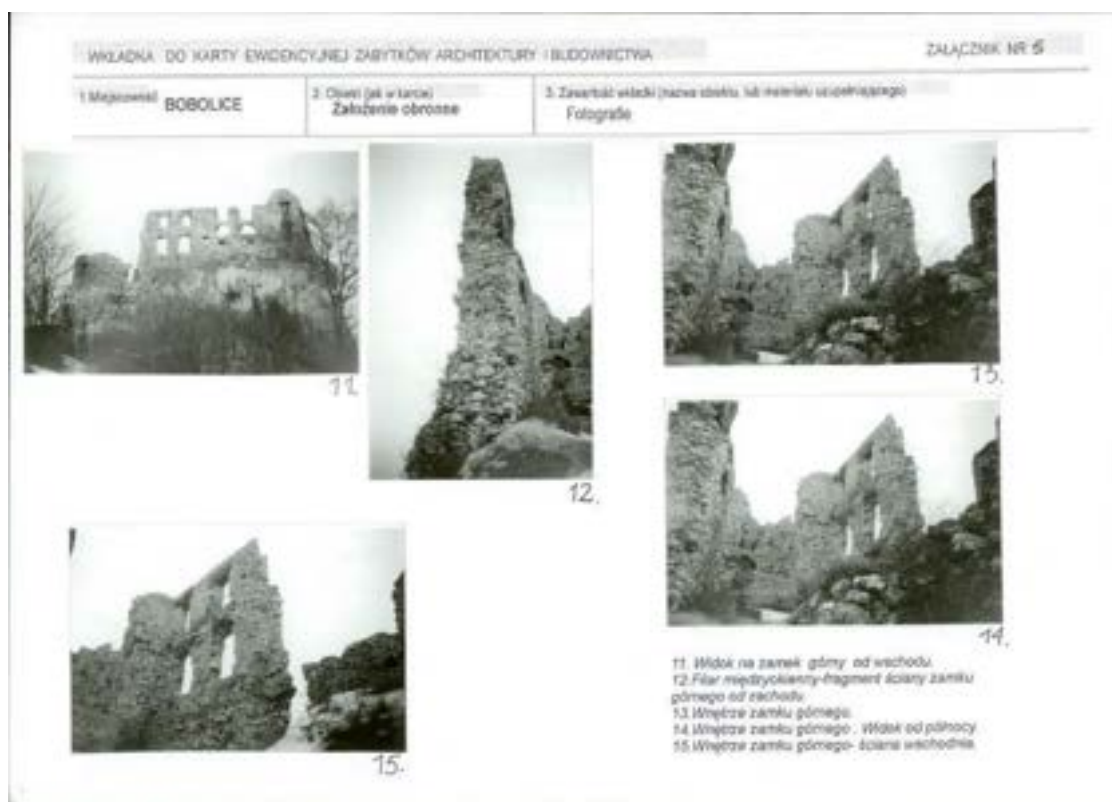
(fot. 94) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7.

(fot. 95) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 8.

(fot. 96) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10.

(fot. 97) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11.

WŁAŚCICIEL DO KARTY EVIDENCYJNEJ ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA			ZAŁĄCZNIK NR 6	
1. Miejscowość BOBOLICE	2. Obiekt (jeśli w karcie) Założenie obronne	3. Zawartość zdjęcia (nazwa obiektu, rok materiału fotograficznego) Fotografie		
				
16	17	18		
				
19	16-17. Mur szkodowy podziemia wschodniego. 18. Planica od pd. Wsch. 19. Planica od pd. Wsch. budynku gospodarczego - ułamek od Wsch.			

(fot. 98) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 12.

Nr		SLASKIE																									
		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	
1. Obiekt zabytkowy ZAMEK / ZWINE / BOBOLICE		2. Miejscowość BOBOLICE																									
3. Wiek XV	4. Styl gotycki	5. Kategoria m ²												6. Powierzchnia w m ² a) całkowita b) użytkowa													
7. Materiał budowlany		11. Rodzaj budowlany												14. Grunty należące do zabytku													
a) ceglany b) kamień c) drewno d) inny		12. Rodzaj kondygnacji												a) ogrody stylowe b) ogrody i grunty uprawne c) lasy d) wody e) inne													
8. Wyposażenie architektoniczne		13. Użytkowanie wewnątrz wewnątrz obiektu												20. Proponowane administracyjne													
a) wyposażenie b) wyposażenie c) wyposażenie d) wyposażenie e) wyposażenie		a) tak niekiedy b) tak niekiedy c) tak niekiedy d) tak niekiedy e) tak niekiedy												a) wydział b) wydział c) wydział d) wydział e) wydział													
9. Autorzy i data budowy i przebudowy		15. Przeznaczenie pierwotne budynku												21. Stosunek													
10. Udział w budowie		16. Użytkowanie w latach ubiegłych												22. Wzrost i jego adres													
11. Udział w budowie		17. Użytkowanie obecnego												23. Użytkownik i jego adres													
12. Udział w budowie		18. Nadaje się do użytku na												24. Inwestor i jego adres													
13. Udział w budowie		19. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												25. Rejestr zabytku Nr													
14. Udział w budowie		20. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												26. Nazwa kasy Np. Np. Np.													
15. Udział w budowie		21. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												27. Nr Np. Np.													
16. Udział w budowie		22. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												28. Adres													
17. Udział w budowie		23. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												29. Fotografie													
18. Udział w budowie		24. Data, rodzaj i stopień zniszczenia i odbudowy												30. Inwestor i jego adres													

(fot. 99) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

219

(fot. 105) Fragment Sali rycerskiej z widocznymi replikami narzędzi tortur, zamek Trosztyn w Wytrzyaszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 106) Fragment ścieżki zwiedzania z widocznymi barierami na trasie, zamek Tropsztyn w Wytrzyzszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 107) Szczegół pierwszej sali na poziomie 0, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 108) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 z radioaktywnymi pamiątkami z plaży Bikini Atoll, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 109) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 ze skamielinami i geodami kwarcowymi, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 110) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 ze skamielinami, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 111) Wejście na trasę podziemną, zamek Trosztyn w Wytrzysszcze, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 112) Jedna z tablic prezentujących odbudowę zamku, zamek Tropsztyn w Wytrzysszcze, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 113) Tzw. Magiczny kamień (geoda kwarcowa) na trasie podziemnej, zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 114) Szczegół na trasie podziemnej, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 115) Ekspozycja rzeźb Karola Badyńskiego, wieża zamkowa, zamek Trojsztyn w Wytrzybszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 116) Tablice informacyjne, wieża zamkowa, zamek Trojsztyn w Wytrzybszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 117) Szczegół wayfinding-u, wieża zamkowa, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 118, 119, 120) Tzw. Komnaty zabaw dziecięcych z nieodpowiednio zabezpieczonym szybem windowym, wieża zamkowa, zamek Trosztyn w Wytrzyście, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 121) Nieodpowiednio zabezpieczony szyb windowy w jednej z przestrzeni dedykowanych dla dzieci, wieża zamkowa, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 122) Wystawa fotografii Michała Piotrowskiego, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 123) Taras widokowy na wieży zamkowej, zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 124) Uszkodzona szyba podłogowa na tarasie widokowym, zamek Tropsztyn w Wytrzyście, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 125) Panorama z tarasu widokowego wieży zamkowej z widocznym lądowiskiem dla śmigłowców, zamek Trosztyń w Wytrzybszcz, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 126, 127, 128) Wejście do sklepiku oraz jego wyposażenie, w tym pamiątki z Peru oraz skamieliny, zamek Trosztyn w Wytrzysszce, zdjęcie własne, lipiec 2022.

(fot. 129, 130, 131) Kacik palacza, rzeźba Starszej Pani z jamnikiem oraz armatki eksponowane na dziedzińcu, zamek Tropsztyn w Wytrzysszycie, zdjęcie własne, lipiec 2022.

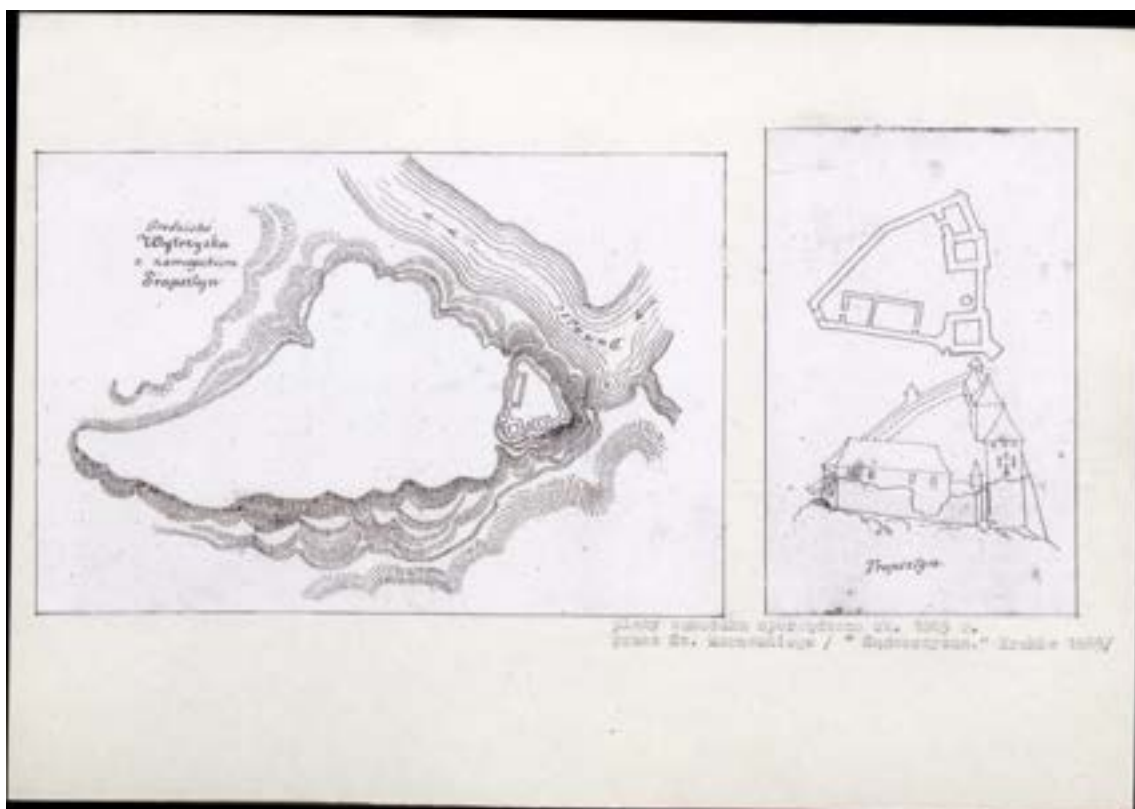
(fot. 132, 133) Lwy przy bramie wejściowej oraz dama z łasiczką, dziedziniec wewnętrzny, zamek Troszcin w Wytrzybszcz, zdjęcie własne, lipiec 2022.

OŚRODEK DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW W WARSZAWIE		ALFABETYCZNA LISTA ZABYTEKÓW																										MAŁOPOLSKIE	
KARTA DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I ZAGROBOWIA		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Nr			
1. Nazwa WITKI ZAMKU "TROPSZCYN"																												2. Czas powstania XIV w.	
3. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												4. Adres Wytrzybszcz	
5. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												6. Adres Wytrzybszcz	
7. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												8. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
9. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												10. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
11. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												12. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
13. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												14. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
15. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												16. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
17. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												18. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
19. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												20. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
21. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												22. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
23. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												24. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
25. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												26. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
27. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												28. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
29. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												30. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
31. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												32. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
33. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												34. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
35. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												36. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
37. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												38. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
39. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												40. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
41. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												42. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
43. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												44. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
45. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												46. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
47. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												48. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
49. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												50. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
51. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												52. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
53. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												54. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
55. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												56. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
57. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												58. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
59. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												60. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
61. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												62. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
63. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												64. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
65. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												66. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
67. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												68. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
69. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												70. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
71. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												72. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
73. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												74. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
75. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												76. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
77. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												78. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
79. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												80. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
81. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												82. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
83. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												84. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
85. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												86. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
87. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												88. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
89. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												90. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
91. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												92. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
93. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												94. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
95. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												96. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
97. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												98. Wzrost WYTRZYBSZCZA	
99. Wzrost WYTRZYBSZCZA																												100. Wzrost WYTRZYBSZCZA	

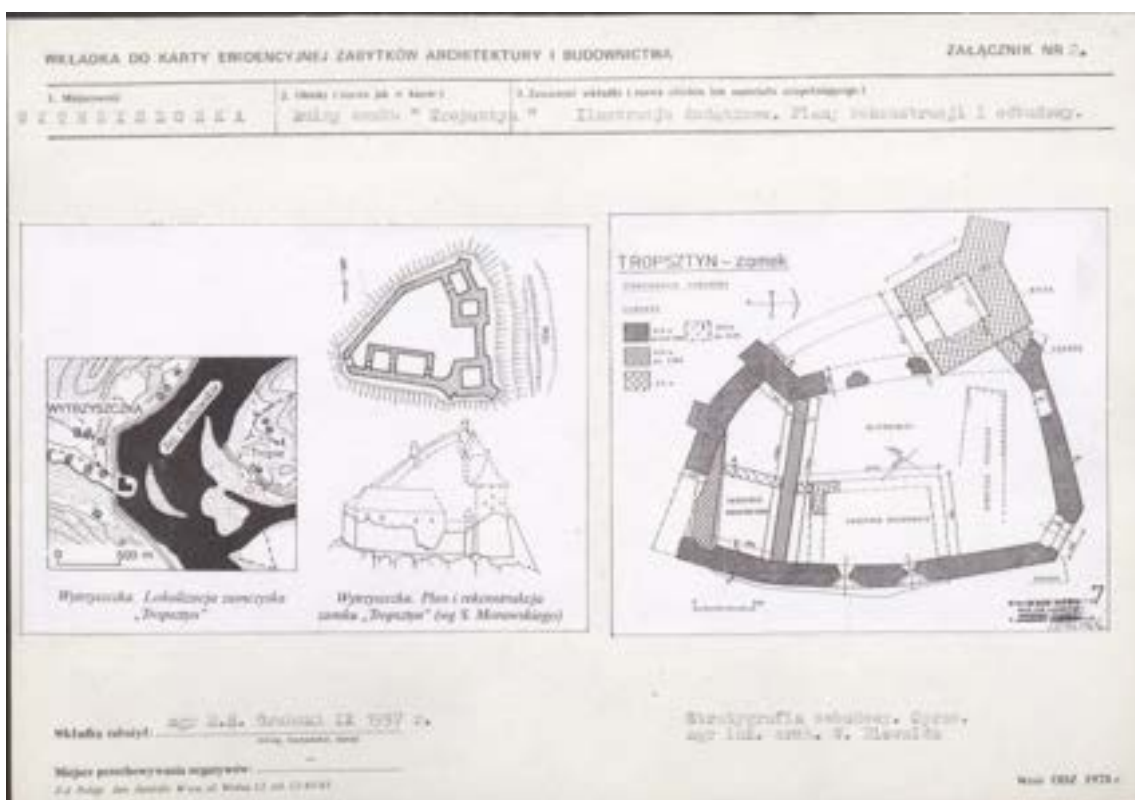
(fot. 134) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Troszcin w Wytrzybszcz, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

(fot. 135) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2.

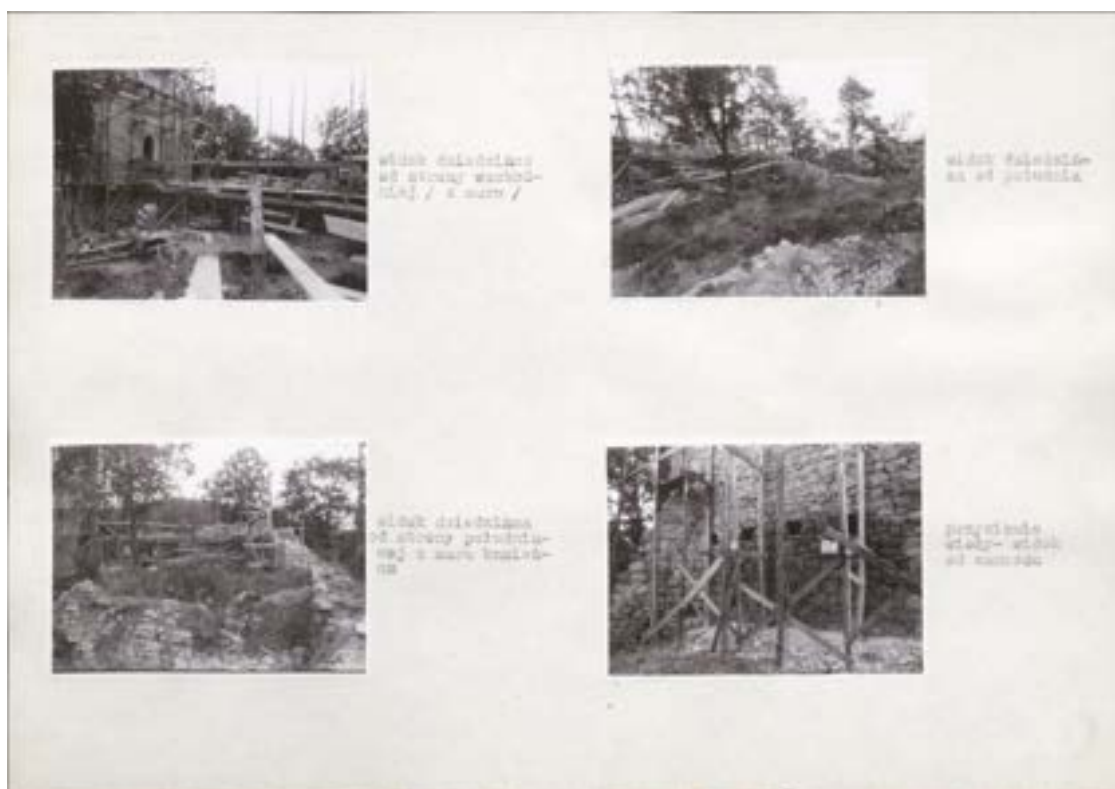
(fot. 136) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3.

(fot. 139) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Troszów w Wytrzybszcze, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6.

(fot. 140) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Troszów w Wytrzybszcze, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7.

(fot. 143) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzybszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10.

(fot. 144) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzybszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11.

14. Kategoria	15. Powierzchnia użytkowa ~ 700m²	16. Stronowanie obiektu STRAŻNICA NADDUKIAJECKA	17. Udziałowniki obrotu Prywatny teren lotniskowy
18. Plan budowlany (komunikacyjny) lub planing i dokumentacja		19. Opis techniczny (historia, stan, przebieg, stan, warunki, opis, rysunki, mapy, plany, zdjęcia, itp.)	
20. Wyniki badań i konserwacji		Wieża stronna zachowała się do wysokości 3 m nad obecnym poziomem terenu. Wewnątrz zabudowania, który zamieszkuje zabudowania sięga do wysokości ok. 1,5 m np. terenu dziedzińca. Cały obiekt jest zbudowany z kamienia i cegły oraz porośnięty drzewami i krzewami. Wewnątrz murów obok siebie widoczne zostały ślady nieidentyfikowanych obiektów, zapewne nieokreślonych oraz jedno kamienne schowanie. Brak natomiast elementów kamienia oraz wyraźnych śladów po otworach wejściowych, okiennych i strzelniczych.	
21. Wyniki badań i konserwacji			
Przeprowadzenie badań archeologicznych i architektonicznych. Wykonanie zabezpieczenia techn. ruin przy jednoczesnym odgruzowaniu ich do pierwotnych poziomów użytkowych wraz z odczyszczeniem. Wykonanie prześwietlenia istniejącej ziemi niskiej i wysokiej.			

(fot. 147) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzysszce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2.

22. Autoryzacja obiektu, strona, opis, itp.	23. Opis techniczny (historia, stan, przebieg, stan, warunki, opis, rysunki, mapy, plany, zdjęcia, itp.)
Stronnica w Wytrzysszce została wpisana do rejestru zabytków w 1978 roku w ramach zabezpieczenia szlaku prowadzącego z Krakowa przez Górną do Siedmiu i na Węgry oraz wodnego szlaku dąbrowskiego. Jest to obiekt gotycki na po wykamie zniszczenia oraz jego plan i typ wnętrza kamienicy.	Zameczek - stronnica w Wytrzysszce użytkowany jest na niewielkie wędrówki opadające strona do Dunajowa, a stanowiący najbar dziej na rzucie wysunięty ostróg wzniesień lewego brzo Dunajca, od których oddziela je droga Górną-Rowy Rąb. W pobliżu wsi przelazła granica województwa łódzkiego i mazowieckiego. Zameczek składał się pierwotnie z wieży stronnicej na planie kwadratu o bokach 6,7x6,7 i zespołu budowlanych otaczającego muru obronnego. Całe zabudowanie miało kształt prostokąta o bokach ok. 13x 15 m z niekierującymi narożnikami. Wieża zachowała się do wysokości ok. 3 m i zajmowała północno-zachodni narożnik zabudowania. Całość murów z kamienia łamanego z różnych rozmiarach. Kamienie były również ślady innych, szczególnie zachowanych obiektów oraz fragmentów zachowane schowanie lokalizowane na wschód od wieży. Na północnej stronie placu, na którym znajdują się ruiny stronnicy znajdują się drugie, użytkowane obecnie rolnictwo, posiadające szlifowaną powierzchnię, na którym był może znajdowały się budynki gospodarcze, stajnie i mieszkanie ślady. W liściach zachowanych ścian wieży oraz murów obronnych występuje nieregularny walec kamienia na zaprawie wapniowo-glinowej z tendencją do wydrętwienia warstw. W wewnętrznych ścianach wieży widoczna jest odciska oraz gładzie po belkach stropowych. Narożnik północno-zachodni podpięty od zewnętrznej krawędzi przypada w szer. ponad 30. Należące skłapy zabezpieczają pozostałości wschodni narożnik muru obronnego.

(fot. 148) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Tropsztyn w Wytrzysszce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3.

[illegible]

(fot. 151) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1.

(fot. 152) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019.

(fot. 153) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019.

(fot. 154) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019.

(fot. 155) Sala Gentil Virginio, sposób ekspozycji zbroi w formie 360 stopni, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019.

Wywiady

Konwersacja online z dr Przemysławem Nocunem ws. Zamku w Chudowie, 19.08.2019 r.:

KMZ: Czy posiadają Państwo bibliografię na temat zamku?

PN: Wydaliśmy monografię historyczną zamku (napisaną m.in. przez historyków, pracowników Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego). Do kolekcji kafli piecowych wydany został również katalog (wśród autorek jest najbardziej znana badaczka tematu - dr Maria Dąbrowska z IAI PAN)

KMZ: Muzeum które znajduje się w zamku, przez kogo było planowane, organizowane i wykonane?

PN: Muzeum zostało zaplanowane przez pracowników Fundacji na podstawie badań architektonicznych wieży podczas jej odbudowy. Pod uwagę brano również eksponaty pozyskane podczas badań archeologicznych obiektu.

KMZ: Czy utrzymują państwo statystyki zwiedzających?

PN: Od 2018 roku prowadzimy statystykę sprzedawanych biletów z podziałem na normalne i ulgowe - innych statystyk nie prowadzimy.

KMZ: W tym momencie zamek (i muzeum) jest prywatne. Czy w jakiś sposób Państwo pomaga w utrzymaniu zamku? W jaki sposób zamek jest zarejestrowany?

PN: Państwo nie pomaga w żaden sposób w prowadzeniu lub utrzymaniu muzeum. Muzeum nie jest odrębną osobą prawną tylko funkcjonuje w ramach działalności Fundacji "Zamek Chudów" dlatego też nie ma statutu ale regulamin (uzgodniony z MKiDN).

Konwersacja mailowa (częściowa) z Łukaszem Nazarko, współwłaścicielem zamku w Tykocinie oraz osobą odpowiedzialną za ekspozycję:

KMZ, 02.08.2019 r.:

1. Jaka jest wielkość pomieszczenia, w którym mieści się ekspozycja stała?
2. Czy mogę wiedzieć (lub dostać wykaz) eksponatów oraz przedmiotów/replik które są w posiadaniu zamku? Interesują mnie tylko przedmioty które mieszczą się w pomieszczeniu muzealnym, lub wzdłuż ścieżki oprowadzającej. Chciałabym też wiedzieć ile eksponatów jest replikami, ile jest ich w depozycie (i mniej więcej jakie instytucje/osoby prywatne złożyły w depozycie) a ile jest oryginałów. Do tego, chciałabym wiedzieć ile przedmiotów (ogólnie) została w posiadaniu zamku po zakończeniu prac archeologicznych (wiem że większa część została zabrana).
3. Czy eksponaty oryginalne są w jakiś sposób zarejestrowane?
4. Czy eksponaty w gablotach mają podpisy?
5. Czy oprócz nagrania z rekonstrukcji szturmu na zamek, na telewizorze mieszczącym się na ekspozycji są wyświetlane inne treści?
6. Czy w projekcie Pani Dudy, pomieszczenie w którym jest teraz ekspozycja, zostało zaplanowane od początku? Kto i jak zaprojektował wnętrza które służą jako gabloty - istnieje dokumentacja dot. projektu gablot?
7. Istnieje jakikolwiek projekt aranżacji ekspozycji? Jeżeli tak kto brał przy tym udział?
8. Czy posiadają Państwo jakiekolwiek wykazy liczebności zwiedzających oraz ich pochodzenie?

ŁN, 02.08.2019 r.:

- Wymiary sal ekspozycyjnych: sala główna (piwnica) ok 160 m² plus 16 m² sala orderu orla białego.
- Przedmioty w gablotach były podpisane, lecz po lekkiej zmianie przed sezonem zostały zdjęte. Zimą podpisy zostaną wykonane jako dwujęzyczne (pol. i ang.).
- Na chwilę obecną wyświetlany jest jedynie film ze szturmu.
- Na Muzeum nie ma projektu ani dokumentacji. Muzeum było organizowane metodą gospodarczą.
- Muzeum odwiedza ok 20-25 tys. zwiedzających rocznie.

KMZ, 08.03.2022 r.:

1. Czy posiadają Państwo listę eksponatów i replik w muzeum?
2. Czy posiadają Państwo eksponatów i replik aktualnie eksponowanych na wystawie?
3. Jakie są najcenniejsze eksponaty w posiadaniu muzeum? Jaka jest ich proveniencja?

ŁN, 08.03.2022 r. :

- Nie posiadamy listy eksponatów i replik, zaś najnowszym eksponatem jest makieta twierdzy produkcji własnej.

Wywiad (częściowy) z przewodniczką zamku w Tykocinie, 24.03.2022 r. :

KMZ: Na ekspozycji znajdują się eksponaty i repliki. Jaka jest proporcja pomiędzy eksponatem a repliką, ile mniej więcej eksponatów mieści się na ekspozycji i czy posiadacie eksponaty w magazynach, które np. są wykorzystywane podczas zmian na wystawie?

P: Jako, że jesteśmy muzeum prywatnym posiadamy mniejsze zasoby. To jest muzeum, które pokazuje przedmioty użytkowe od końca XIX w. do XX w. więc jest znacznie ciężiej takie eksponaty zdobyć. Mamy więc i wypożyczenia i repliki, których jest sporo: np. broń jest tylko w formie replik. Jeżeli mamy możliwość wypożyczenia to dotyczy to drobniejszych elementów, jak np. cegły, gwoździe, zawiasy, kule, elementy studni. Obrazy to reprodukcje.

KMZ: Od kogo wypożyczacie eksponowane przedmioty?

P: Jeżeli wypożyczamy to głównie z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.

KMZ: Co ile czasu zmieniacie ekspozycję?

P: Muzeum działa od 2012 roku, więc to nie jest długo, szczególnie jeżeli jest to muzeum prywatne. W związku z czym na razie mamy ten widoczny trzon [narracyjny]. Delikatnie koncepcja się zmieniała, ale trzon mniej więcej wygląda tak jak obecnie. Dochodzą elementy, tak jak makieta. Jeżeli coś dodajemy lub zmieniamy to są drobne rzeczy, np. jeżeli coś można zamienić miejscami (...).

KMZ: Jaki jest Państwa najcenniejszy eksponat?

P: (...) Mamy mało cennych rzeczy, ponieważ jest znacznie mniej wysiłku, aby o takie rzeczy zadbać. Jeżeli się ma coś bardzo cennego to wtedy ten wysiłek jest znacznie większy, np.: sprawdzanie temperatury, wilgoci..

KMZ: Posiadacie urządzenia do pomiaru wilgoci?

P: Nie, na razie jeszcze nie. (...). Ogólnie w całym obiekcie [najcenniejszy element] to pozostały fundament. Nie było tego dużo, ale to co pozostało to drobne przedmioty związane z samą budową tak jak np. cegły, dachówki, (...) fragmenty skorup kafli, drobne kule, elementy związane z samą budową. Same świadectwa, że budynek tutaj istniał.

KMZ: Ile przewodników pracuje w muzeum podczas sezonu?

P: Około 3 osób.

Konwersacja mailowa (częściowa) z Wiesławą Bujwid, przewodniczką zamku w Rynie:

15.04.2019

WB: Właściciel zamku bywa u nas tylko z wizytą raz w tygodniu, więc nie ręczę, że akurat będzie w tym czasie. Jestem chyba najlepiej zorientowaną osobą, która wie najwięcej o zbiorach. Dotyczą one głównie średniowiecza. Nie potrzeba specjalnych wniosków - uprzedzę o Pani wizycie Panią Dyrektora Generalną (...).

01.05.2022

KMZ: w referacie Pana Dyrektora, jest napisane, że został opracowany projekt wystroju wnętrz (wraz z zespołem i architektem wnętrz). Czy "ekspozycja", którą widzimy podczas oprowadzania, została ustalona przez architekta wnętrz na etapie projektu czy została opracowana później, na potrzeby ruchu turystycznego? Mogłaby mi Pani w krótkich punktach, określić także kolejność ścieżki oprowadzania? (...).

WB: W rozmowie z Janem Budnym prosił żeby obok nazwiska było tylko podane stanowisko - Dyrektor - nic więcej, oczywiście w Hotelu. Wystrój wnętrz był był opracowywany już przed remontem - adaptacja na hotel. Natomiast ekspozycja przeznaczona dla zwiedzających była komponowana już po otwarciu hotelu i przez około dwóch lat uzupełniana. Niektóre eksponaty zakupione zostały nawet 2-3 lata temu. Jak coś ciekawego znajdziemy i jest na to miejsce, to staramy się zakupić. Niektóre przedmioty czasami zmieniają swoje miejsce ekspozycji -

dostosowujemy to do np. do sezonu letniego, kiedy jest bardzo dużo grup zwiedzających, a nie chcemy też przeszkadzać naszym gościom. Dlatego np. narzędzia "tortur" ze skrzydła Więziennego przenosimy do sali Króla Jagiełły na parterze.

Przyjęta na stałe jest następująca trasa zwiedzania:

1. poziom piwnic przy Recepcji - gabloty z eksponatami [monety - szelągi, miecze, topory, strój rycerza], sala z pozostałością studni po krzyżackiej,
2. poziom 2 - skrzydła Rycerskie i Komturskie - zachowane najstarsze odsłonięte elementy ścian tzw. domu konwentu, pozostałości po zabudowie krużganków, okna gotyckiego, ślady po licznych przebudowach, informujemy również, co mieściło się w tych częściach zamku za czasów krzyżackich, głównie przeznaczenie pomieszczeń, [refektarz, kapitułarz, dormitorium..]kto mieszkał, itp..
3. poziom 3 skrzydło Komturskie - przejście basztą - nadal odkryte najstarsze elementy ścian, ciekawostka skierowana głównie do dzieci - odciski śladów zwierzęcia na średniowiecznej cegle, legenda o Księżnej Annie,
4. poziom 3 skrzydło Więzienne - repliki narzędzi tortur, [na miesiące lipiec i sierpień przenoszone], historia skrzydła, dlaczego więzienne
5. poziom 3 skrzydło Myśliwskie - jego historia, dlaczego tak je nazywamy, widok z okna na jedno z jezior, między którymi Krzyżacy przekopali połączenie do dziś istniejące - historia kanału
6. poziom 2 skrzydło Myśliwskie - pokazanie pierwotnej zabudowy tej części jeszcze przed adaptacją, pozostałości zachowanych kolumn podtrzymujących sklepienia
7. poziom 1 - Działziniec wewnątrz zamku - jak wyglądał pierwotnie, czemu służył i teraz jego przeznaczenie, omówienie zdjęć przedstawiających stan zamku przed adaptacją.

To tak w skrócie. Oczywiście trasa jest czasami modyfikowana w zależności gdzie mamy w danej chwili dostęp, np. z powodu konferencji czy innych działań marketingowych (...).

Wykaz zdjęć i ilustracji

(fot.1) Część frontu zamku w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 159.

(fot. 2) Zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 159.

(fot. 3) Gablota w sali ekspozycyjnej na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 160.

(fot. 4) Sztaluga informacyjna, sala ekspozycyjna na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 161.

(fot. 5) Ekspozyty w gablocie sali ekspozycyjnej na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 162.

(fot. 6) Sala ekspozycyjna na pierwszym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 162.

(fot. 7) Sala ekspozycyjna na drugim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 163.

(fot. 8) Ekspozyty w gablocie sali ekspozycyjnej na drugim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 163.

(fot. 9) Gablota z zabytkowymi kaflami, sala ekspozycyjna na drugim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 164.

(fot. 10) Podpisy ekspozatów w gablocie z zabytkowymi kaflami, sala ekspozycyjna na drugim piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 165.

(fot. 11) Sala ekspozycyjna w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 165.

(fot. 12) Gabloty w sali ekspozycyjnej w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 166.

(fot. 13) Tablice informacyjne w sali ekspozycyjnej w pomieszczeniu piwnicznym, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 166.

(fot. 14) Sala ekspozycyjna na czwartym piętrze, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 167.

(fot. 15) Dziedziniec oraz mury, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 167.

(fot. 16) Dziedziniec oraz Lapidarium, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 168.

(fot. 17) Wieża zamkowa od strony dziedzińca, zamek w Chudowie, zdjęcie własne, wrzesień 2019 r., s. 169.

(fot. 18) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1, s. 170.

(fot. 19) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2, s. 170.

(fot. 20) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1, s. 171.

(fot. 21) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2, s. 171.

(fot. 22) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3, s. 172.

(fot. 23) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4, s. 172.

(fot. 24) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5, s. 173.

(fot. 25) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6, s. 173.

(fot. 26) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7, s. 174.

(fot. 27) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 8, s. 174.

(fot. 28) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 9, s. 175.

- (fot. 29) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10, s. 175.
- (fot. 30) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11, s. 176.
- (fot. 31) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Chudowie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 12, s. 176.
- (fot. 32) Zamek w Tykocinie, zdjęcie Korsan Studio, lipiec 2020 r., s. 177.
- (fot. 33) Makieta zamku w Tykocinie, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 177.
- (fot. 34) Gablota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 178.
- (fot. 35) Szczegół sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablotami), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 179.
- (fot. 36) Gablota w sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablotą), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 180.
- (fot. 37) Gablota w sali ekspozycyjnej (w tym eksponaty znajdujące się poza gablotą), zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 181.
- (fot. 38) Gabloty w sali ekspozycyjnej oraz repliki, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 181.
- (fot. 39) Gablota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 182.
- (fot. 40) Gablota w sali ekspozycyjnej, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 183.
- (fot. 41) Sala Szklana oraz replika pieca kaflowego, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 184.
- (fot. 42) Sala orderu Orła Białego, zamek w Tykocinie, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 184.
- (fot. 43) Obrys zewnętrzny zrekonstruowanych murów zamku w Tykocinie, rys. W. Bis [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001*, Białystok 2002, s. 185.
- (fot. 44) Pozostałości po zamku w Tykocinie [w:] *Tykocińskie Impresje*, Supraśl-Tykocin, 1994., s. 185.

- (fot. 45) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 186.
- (fot. 46) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 186.
- (fot. 47) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 187.
- (fot. 48) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 188.
- (fot. 49) Gablota na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 189.
- (fot. 50) Manekiny na ścieżce zwiedzania, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 189.
- (fot. 51) Zadaszony dziedziniec, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 190.
- (fot. 52) Wyeksponowane szczegóły zachowanych ścian zamku, zamek w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 190.
- (fot. 53) Zamek w Rynie, widok z frontu, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 191.
- (fot. 54) Zamek w Rynie wejście główne, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 191.
- (fot. 55) Wyeksponowane szczegóły zachowanych ścian zewnętrznych zamku w Rynie, zdjęcie własne, maj 2019 r., s. 192.
- (fot. 56) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1, s. 192.
- (fot. 57) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2, s. 193.
- (fot. 58) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3, s. 193.
- (fot. 59) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4., s. 194.
- (fot. 60) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5., s. 194.
- (fot. 61) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6., s. 195.
- (fot. 62) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 195.

(fot. 63) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Rynie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 196.

(fot. 63) Zamek w Giżycku, zdjęcie własne, maj 2022 r., s. 196.

(fot. 64) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 197.

(fot. 65) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 197.

(fot. 66) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3., s. 198.

(fot. 67) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4., s. 198.

(fot. 68) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5., s. 199.

(fot. 69) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 199.

(fot. 70) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Giżycku, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 200.

(fot. 71) Tablica informacyjna dotycząca dofinansowań, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 200.

(fot. 72) Tablica informacyjna przedstawiająca ruiny zamku przed rekonstrukcją, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 201.

(fot. 73) Szczegół tablicy informacyjnej przedstawiającej ruiny zamku przed rekonstrukcją, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 201.

(fot. 74) Tablica informacyjna przedstawiająca historię zamku, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 202.

(fot. 75) Pomieszczenie kuchenne, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 203.

(fot. 76) Gabloty z eksponatami, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 204.

(fot. 77) Monety i medale Królestwa Polskiego za panowania dynastii Piastów (X-XIV w.), zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 204.

(fot. 78) Ceramika znaleziona na terenie bobolickiej warowni, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 205.

(fot. 79) Tabliczka z podpisem opisującym kominek myśliwski, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 205.

(fot. 80) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 206.

(fot. 81) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 207.

(fot. 82) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 208.

(fot. 83) Wnętrze jednej z przestrzeni ekspozycyjnych, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 208.

(fot. 84) Kaplica, zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 209.

(fot. 85) Zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 210.

(fot. 86) Zamek w Bobolicach, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 211.

(fot. 87) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 211.

(fot. 88) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 212.

(fot. 89) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3., s. 212.

(fot. 90) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4., s. 213.

(fot. 91) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5., s. 213.

(fot. 92) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6., s. 214.

(fot. 93) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7., s. 214.

(fot. 94) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7., s. 215.

(fot. 95) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 8., s. 215.

(fot. 96) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10., s. 216.

(fot. 97) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11., s. 216.

(fot. 98) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 12., s. 217.

(fot. 99) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 217.

(fot. 100) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek w Bobolicach, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 218.

(fot. 101, 102, 103, 104) Tablica informacyjna przed wjazdem na teren zamku, tablica informacyjna umieszczona przy bramie wejściowej, tablica informacyjna z chronologią zamku Tropsztyn oraz kasa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 219.

(fot. 105) Fragment Sali rycerskiej z widocznymi replikami narzędzi tortur, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 220.

(fot. 106) Fragment ścieżki zwiedzania z widocznymi barierami na trasie, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 221.

(fot. 107) Szczegół pierwszej sali na poziomie 0, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 222.

(fot. 108) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 z radioaktywnymi pamiątkami z plaży Bikini Atoll, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 222.

(fot. 109) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 ze skamielinami i geodami kwarcowymi, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 223.

(fot. 110) Gablota w pierwszej sali na poziomie 0 ze skamielinami, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 223.

(fot. 111) Wejście na trasę podziemną, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 224.

(fot. 112) Jedna z tablic prezentujących odbudowę zamku, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 225.

(fot. 113) Tzw. Magiczny kamień (geoda kwarcowa) na trasie podziemnej, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 226.

(fot. 114) Szczegół na trasie podziemnej, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 227.

(fot. 115) Ekspozycja rzeźb Karola Badyny, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 228.

(fot. 116) Tablice informacyjne, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 228.

(fot. 117) Szczegół wayfinding-u, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 229.

(fot. 118, 119, 120) Tzw. Komnaty zabaw dziecięcych z nieodpowiednio zabezpieczonym szybem windowym, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 230.

(fot. 121) Nieodpowiednio zabezpieczony szyb windowy w jednej z przestrzeni dedykowanych dla dzieci, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 231.

(fot. 122) Wystawa fotografii Michała Piotrowskiego, wieża zamkowa, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 232.

(fot. 123) Taras widokowy na wieży zamkowej, zamek Tropsztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 232.

(fot. 124) Uszkodzona szyba podłogowa na tarasie widokowym, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 233.

(fot. 125) Panorama z tarasu widokowego wieży zamkowej z widocznym lądowiskiem dla śmigłowców, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 234.

(fot. 126, 127, 128) Wejście do sklepiku oraz jego wyposażenie, w tym pamiątki z Peru oraz skamieliny, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 235.

(fot. 129, 130, 131) Kącik palacza, rzeźba Starszej Pani z jamnikiem oraz armatki eksponowane na dziedzińcu, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 236.

(fot. 132, 133) Lwy przy bramie wejściowej oraz dama z łasiczką, dziedziniec wewnętrzny, zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, zdjęcie własne, lipiec 2022 r., s. 237.

(fot. 134) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 237.

(fot. 135) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2., s. 238.

(fot. 136) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3., s. 238.

(fot. 137) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4., s. 239.

(fot. 138) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 5., s. 239.

(fot. 139) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 6., s. 240.

(fot. 140) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 7., s. 240.

(fot. 141) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 8., s. 241.

(fot. 142) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 9., s. 241.

(fot. 143) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 10., s. 242.

(fot. 144) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 11., s. 242.

(fot. 145) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 12, s. 243.

(fot. 146) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1., s. 243.

(fot. 147) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 2, s. 244.

(fot. 148) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 3, s. 244.

(fot. 149) Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (tzw. biała), zamek Trosztyn w Wytrzysszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 4, s. 245.

(fot. 150) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek Tropsztyn w Wytrzyyszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1, s. 250.

(fot. 151) Karta ewidencyjna architektury i budownictwa (tzw. zielona), zamek Tropsztyn w Wytrzyyszczce, Narodowy Instytut Dziedzictwa, zabytek.pl, s. 1, s. 251.

(fot. 152) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019 r., s. 251.

(fot. 153) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019 r., s. 252.

(fot. 154) Sala Gentil Virginio, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019 r., s. 252.

(fot. 155) Sala Gentil Virginio, sposób ekspozycji zbroi w formie 360 stopni, zamek Odescalchi w Bracciano, zdjęcie własne, marzec 2019 r., s. 253.

Bibliografia

Adamska-Heś Dagmara, Heś Robert, Szołtysek Roman, *Dzieje zamku w Chudowie*, Kraków 2001.

Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych o współczesnych funkcji użytkowych, red. Szmygin Bogusław, Warszawa – Lublin 2009.

Affelt Waldemar J., *O różnorodności form wyrazu kulturowego technofaktów i ich znaczeniu*, [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, red. Szmygin Bogusław, Warszawa 2015.

Affelt Waldemar Jerzy, *Program funkcjonalno-użytkowy rewitalizacji zasobu dziedzictwa techniki wobec jego wartościowości i pamięci kulturowej*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. Szmygin Bogusław, Warszawa 2014.

Antinucci Francesco, *Il problema centrale della fruizione museale*, “Studi di estetica. Il museo oggi”, t. 45, Bologna 2012.

Baranowski Jerzy, *Tykocin*, Kraków 1971.

Baranowski Jerzy, *Walory historyczne i ekspozycyjne zabytków Tykocina*, “Rocznik Białostocki”, t. XVI, 1991, s. 67.

Bieszk Janusz, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce*, Warszawa 2018.

Bis Magdalena, Bis Wojciech, *Archeologia na zamku w Tykocinie – problemy i postulaty badawcze*, [w:] *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko – białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2006.

Bis Magdalena, Bis Wojciech, *Tykocin. Zamek nad Narwią (XV-XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961-1963 i 1999-2007*, Warszawa 2015.

Bis Magdalena, Bis Wojciech, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na zamku w Tykocinie w 2001 roku*, [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001*, red. M. Karczewska, M. Karczewski, Białystok 2002.

Borsari Luigi, Ojetti Raffaele, *Il castello di Bracciano: guida storico-artistica*, Roma 1895.
www.archive.org/details/ilcastellodibrac00bors (dostęp dn. 24.11.2019).

Borsari Luigi, Ojetti Raffaele, *Il castello di Bracciano: guida storico-artistica*, (red.) Felluca Elena, Bracciano 2014.

Borusiewicz Mirosław, *Nauka czy rozrywka? Nowa Muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków 2012.

Bracciano e gli Orsini nel '400: Bracciano, Castello Odescalchi, 27 giugno-27 agosto 1981, catalogo a cura di Anna Cavallaro, Almamaria Mignosi Tantillo, Rosella Siligato, Roma 1989.

Bucci Fernando, *Il castello Orsini-Odescalchi di Bracciano: storia, tesori e segreti*, Manziana 2017.

Budny Jan, *Rekonstrukcja, restauracja i rozbudowa pokrzyżackiego zamku komturego w Rynie dla potrzeb Mazurskiego Centrum Kongresowo-Wypoczynkowego "Zamek Ryn"*, referat niepublikowany, kopia opracowania w zbiorach autorki.

Cukiernik Tomasz, *Jak radzi sobie prywatne muzeum?*, tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-wolnorynkowe/jak-radzi-sobie-prywatne-muzeum, (dostęp dn. 13.12.2022).

Cecchini Tiziana, Chinappi Eleonora, D'Anna Cinzia, *Al castello di Bracciano e dintorni*, Viterbo 2015.

Chlebda Wojciech, *Szkice do językowego obrazu pamięci. Pamięć jako wartość*, "Etnoligwistyka", nr 23, 2011, s. 83-98.

Chlebowicz Piotr, *Sytuacja prawna właścicieli obiektów zabytkowych*, "Ochrona Zabytków", nr 1-2, Warszawa 2004.

Cudny Waldemar, Rouba Rafał, *Hotelarstwo jako sposób na rewitalizację zabytkowych obiektów militarnych pochodzących z XIX i XX wieku*, "Ochrona Zabytków", nr 3-4, Warszawa 2012.

Czekalska Martyna, *Łowicz. Zwiedzanie ruin zamku prymasowskiego*, www.lowicz24.eu/artykul/lowicz-zwiedzanie-ruin/1194375, (dostęp dn. 20.05.2022).

Dąbkowska Monika, *Wywłaszczenie nieruchomości zabytkowej*, “Ochrona Zabytków”, nr 3, Warszawa 2008.

de Novaes G., *Elementi di Storia de' Sommi Pontefici, la prima edizione, in sette volumi [...]*, t. IX, Roma 1823.

Doroz-Turek Małgorzata, *Współczesna utilitas w sakralnych obiektach zabytkowych na przykładach klasztorów i synagog*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. Szmygin Bogusław, Warszawa 2014.

Duch Wojtek, *Zamek w Bobolicach czyli Wawel z Korony królów*, www.historia.org.pl/2018/09/10/zamek-w-bobolicach-czyli-wawel-z-korony-krolow/, (dostęp dn. 21.11.2022).

Dworaczyński Eligiusz, Niewalda Waldemar, Rojkowska Halina, Wytrzyszczka, st. 1, *Zamek Tropsztyn, gm. Czchów, woj. tarnobrzeskie, AZP 108-63/1*, “Informator Archeologiczny: badania 27”, 1993.

Edukacja w muzeum rzeczywistym i wirtualnym, red. Folga-Januszewska Dorota, Grygiel Elżbieta, Kraków 2013.

“Elementa ad Fontium Editiones”, ed. W. Wyhowska De Andreis, III, nr 181, 1961.

Fabrizzi Fabio, *Con le rovine. La musealizzazione contemporanea del sito archeologico*, Firenze 2015.

Feliks Anna, *O ciekawym przedwojennym projekcie rewaloryzacji i powojennych adaptacjach wnętrza pałacu w otwocku wielkim*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014.

Felluca Elena, *Il museo del castello di Bracciano* [w:] *Il castello di Bracciano*, Roma 2014.

Fijałkowski Wojciech, Mansfeld Bogusław, *Rozmowy o muzeach, wystawach i...muzeologii*, “Muzealnictwo”, nr 31, 1988.

Filipow Krzysztof, *Order Orła Białego*, Białystok 1995.

Fiorio Maria Teresa, *Il museo nella storia – dallo studiolo alla raccolta pubblica*, Roma 2018.

Folga-Januszewska Dorota, *1000 muzeów w Polsce. Przewodnik*, Olszanica 2011.

Folga-Januszewska Dorota, *Dzieje i pojęcia muzeum i problemy współczesne - wprowadzenie do dyskusji nad nową definicją muzeum ICOM*, “Muzealnictwo”, nr 61, Warszawa 2020.

Folga-Januszewska Dorota, *Kultura, technologie i polityka. Muzeum w procesie rewitalizacji miejsc trudnych*, [w:] *Muzeum jako atrakcja lokalna. Samorządowe Instytucje Kultury*, materiały konferencji, Warszawa 14-15 kwietnia 2011.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzea w Polsce 1989-2008*, „Muzealnictwo”, nr 50, Warszawa 2009.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzea, Wystawy, Wypożyczenia*, Kraków 2012.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzeologia neuronalna. Inne spojrzenie na muzeum XXI wieku*, [w:] *Muzeum XXI wieku. Teoria i praxis*, materiały konferencji, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno 2010, www.neurohistoriasztuki.umk.pl/pliki/dfj1.pdf, (dostęp dn. 25.01.2023)

Folga-Januszewska Dorota, *Muzeologia, Muzeografia, Muzealnictwo*, „Muzealnictwo”, nr 47, Warszawa 2006.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzeum: definicja i pojęcie. Czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo”, nr 49, Warszawa 2008.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzeum: fenomeny i problemy*, Kraków 2015.

Folga-Januszewska Dorota, *Seria Muzeologia*, „Muzealnictwo”, nr 53, Warszawa 2012.

Funkcje muzeum współcześnie Wyzwania i interpretacja oferty muzealnej, red. Grążawski Kazimierz, Hochleitner Janusz, Narojczyk Krzysztof, Malbork 2015.

Gajewska M., Kruppé J., *Archeologia w sukurs historii czyli badania na tykocińskim zamku*, „Z otchłani wieków”, r. 39, 1973.

Giżyńska Urszula, *Turystyczny skarb pięknieje*, www.gazetacz.com.pl/turystyczny-skarb-pieknieje-9889/ (dostęp dn. 21.11.2022).

Golat Rafał, *Jak założyć prywatne muzeum?*, „Muzealnictwo”, nr 49, Warszawa 2008.

Golat Rafał, *Nowelizacje ustawy o muzeach*, „Muzealnictwo”, nr 59, Warszawa 2018.

Golat Rafał, *Przegląd zmian z 2018 r. ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz ustawy o muzeach*, „Muzealnictwo”, nr 60, Warszawa 2019.

Grabowski Michał, *Artefakty, symulakry, rekonstrukcje. Nowoczesne ekspozycje historyczne w zabytkowych wnętrzach*, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, Lublin 2015.

Greco Antonella, *Gli architetti e un nuovo concetto di museo*, “Studi di estetica. Il museo oggi”, t. 45, Bologna 2012.

Gregotti Vittorio, *Il territorio dell'architettura*, Milano 2008.

Gruszecki A., *Metoda i wyniki badań fortyfikacji bastionowej zamku w Tykocinie*, “Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XII, 1966.

Gruszecki A., *Tykocin*, [w:] *Leksykon zabytków w Polsce*, Warszawa 2004.

Guerquin Bohdan, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.

Hilczer-Kurnatowska Zofia, *Zakładzina*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, Wrocław 1982.

Hislop Malcolm, *Jak czytać zamki. Krótki kurs wiedzy o fortyfikacjach*, Warszawa 2018.

Historyczne ruiny - ochrona, użytkowanie, zarządzanie, “Ochrona dziedzictwa kulturowego”, nr 6, Warszawa-Lublin 2018.

I Kongres Muzealników Polskich, Warszawa 2015.

Il museo oggi, “Studi di estetica”, red. Di Giacomo Giuseppe, Valentini Antonio, Bologna, 2012.

Il museo relazionale. Riflessioni ed esperienze europee, red. Bodo Simona, Torino, 2003.

Jakich muzeów potrzebujemy?, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, Lublin 2015.

Janczykowski Jan, *Zarys historii badań i konserwacji zabytków architektury obronnej w Polsce*, “Ochrona Zabytków”, nr 3-4, Warszawa 2004.

Jaszczołt Małgorzata, *Co dalej z muzeami prywatnymi? O muzeach, o wystawach, promocja i marketing*, muzealnictwo.com/2014/04/co-dalej-z-muzeami-prywatnymi, (dostęp dn. 13.12.2022).

Kabsch Maciej, *“Zamki na nowo”. Moda na (od)budowę starych ruin*, www.bryla.pl/bryla/1,85301,13729550,_Zamki_na_nowo___Moda_na__od_budowe_starych_ruin__WYWIAD_.html, (dostęp dnia 27.11.2019).

Karta Wenecka, Postanowienia i uchwały II międzynarodowego kongresu architektów i techników zabytków, art. 15, Wenecja 1964.

Kempa Robert, *Twierdza Boyen w Giżycku*, Giżycko 2012.

Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków, "Ochrona dziedzictwa kulturowego", nr 2 (16), Warszawa 2016.

Kluczeńska-Wójcik Agnieszka, *Chronić dziedzictwo, budzić emocje. Muzea prywatne we Francji*, "Muzealnictwo", nr 60, Warszawa 2019.

Kłosowski Wojciech, *Wymogi wobec Lokalnych Programów Rewitalizacji pod kątem ich zgodności z wymogami ZPORR*, docplayer.pl/7808640-Wymogi-wobec-lokalnych-programow-rewitalizacji-pod-ktem-ich-zgodnoci-z-wymogami-zporr.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Knyżewski Marcel, *Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*, "Archaeologia Historica Polona", t. 26, Łódź 2018.

Kocańda Paweł, *Ruiny zamków jako przykład obiektów muzealnych na "wolnym powietrzu". Wstęp do problematyki i historia zainteresowań do 1914 roku*, "Młoda Muzeologia", t. I, Rzeszów 2016.

Koch Wilfried, *Style w architekturze*, Warszawa 2005.

Kochański Ks. Antoni, *526 lat dziejów miasta Tykocina na tle historii Polski*, Białystok 2010.

Komuda J., *Bobolice - zamek podróbka?*, www.historia.dorzeczy.pl/191005/bobolice-zamek-podrobka.html, (dostęp dn. 21.11.2022).

Kondracki Jerzy, *Polska północno-wschodnia*, Warszawa 1972.

Kranz Tomasz, *Jakich muzeów dzisiaj potrzebujemy?*, Muzea w kulturze współczesnej, Lublin 2015.

Kumorek-Wiatr P., *Poznaj zamek Tropsztyn w Wytrzyaszczce*, www.moksir.czchow.pl/?g=1&i=1728, (dostęp dn. 21.06.2022).

Latkowska Monika, *Polskie muzea prywatne*, www.rynekishtuka.pl/2013/12/03/polskie-muzea-prywatne, (dostęp dn. 13.12.2022).

Lewandowski Paweł, *Budowy, odbudowy, sentymenty, resentymenty*, “Czas Kultury”, t .6, 2011, czaskultury.pl/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2021/03/14-21_BudowyOdbudowy-3sudj6.pdf, (dostęp dn. 13.12.2022).

Litta Pompeo, *Famiglie celebri di Italia. Orsini di Roma*, Tavola 1, www.gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452326b/f1.item.r=Orsini.zoom, (dostęp dn. 17.01.2023).

Lugli Adalgisa, *Museologia*, Milano 2015.

Łopatecki Karol, *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1708 roku*, “Zapiski Historyczne” 74 (2009).

Madejski Mateusz, *Polski Ład. PiS (znów) chce odbudowywać zamki. Koszty mogą być jednak nie do udźwignięcia*, www.money.pl/gospodarka/polski-lad-pis-znow-chce-odbudowywac-zamki-koszty-moga-byc-jednak-nie-do-udzwigniecia-6640629759842912a.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Mairesse François, *Różnorodność muzeów w świetle definicji z Kioto*, “Muzealnictwo”, nr 61, Warszawa 2020.

Majewski Piotr, *Muzeum...i co dalej?*, “Muzealnictwo”, nr 61, Warszawa 2020.

Maławska Iga, *Zamki w polsce – problem określenia zasobu*, “Ochrona Zabytków”, nr 4, Warszawa 2007.

Marcinów Aleksandra, *Konserwacja i odbudowa zamków, pałaców i dworów Kotliny Jeleniogórskiej w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, “Ochrona Zabytków”, nr 2, Warszawa 2015.

Maroszek Józef, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem i Narwią*, Białystok 2000.

Maroszek Józef, Nagórski Witold, *Tykocin. Miasto Królewskie*, Tykocin 2004.

Matassa Freda, *Organizacja wystaw. Podręcznik dla muzeów, bibliotek i archiwów*, Kraków 2015.

Matassa Freda, *Zarządzanie zbiorami muzeum*, Seria Muzeologia, t.2, Kraków 2012.

Mazury i Warmia. Travelbook, Ryn, Gliwice 2018.

Mendruń Józef, *Rola tyflokartografii w edukacji i w funkcjonowaniu niewidomych i słabowidzących*,

tyflomapy.pl/Rola_tyflokartografii_w_edukacji_i_funkcjonowaniu_niewidomych_i_slabowidzacych.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Michelli Giaccone Carla, *Bracciano e il suo castello*, Roma 1990.

Minissi Franco, *Conservazione dei beni storico artistici e ambientali. Restauro e musealizzazione*, Roma 1978.

Minissi Franco, *Conservazione vitalizzazione musealizzazione*, Roma 1988.

Molski Piotr, *Adaptacja – formy i uwarunkowania*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. Szmygin Bogusław, Warszawa – Lublin 2009.

Mordyński Krzysztof, *Muzeum, gość i przestrzeń - potrzeby muzealnych gości a funkcje i sposoby kształtowania pozaekspozycyjnej przestrzeni muzealnej*, “Muzealnictwo”, nr 53, Warszawa 2012.

Mordyński Krzysztof, *Percepcja wystawy a kształtowanie przestrzeni ekspozycyjnej*, “Muzealnictwo”, nr 56, Warszawa 2015.

Mori Elisabetta, *L'Archivio Orsini, la famiglia, la Storia, l'Inventario, Carte scoperte*, “Collana dell'Archivio Storico Capitolino”, n. 4, 2016.

Mostrare l'archeologia. Per un manuale-atlante degli interventi di valorizzazione, Torino 2013.

Murawska Agnieszka, *O potrzebie powstania polskiego słownika muzealników*, “Muzealnictwo”, nr 58, Warszawa 2017.

Murawska Agnieszka, *Zawód “muzealnik”. O zmianach prawnych w kontekście erozji roli muzealników*, “Muzealnictwo”, nr 61, Warszawa 2020.

Murzyn-Kupisz Monika, *Instytucje muzealne z perspektywy ekonomii kultury*, Kraków 2016.

MUSART. Itinerario nei musei storico-artistici del Lazio, red. Curzi Valter, Branchesi Lida, Rimini 2016.

Musiaka Łukasz, *Dziedzictwo i współczesne wykorzystanie średniowiecznych zamków państwa zakonu krzyżackiego a świadomość historyczna uczniów wybranych szkół województw warmińsko-mazurskiego i pomorskiego*, [w:] *Zakon Krzyżacki – dziedzictwo historyczne i kulturowe a teraźniejszość, Der Deutsche Orden – das historische und kulturelle Erbe und die Gegenwart*, red. Lewandowska I., Białuński G., Olsztyn 2016.

Musiaka Łukasz, *Funkcja turystyczna średniowiecznych zamków i jej wpływ na miasta Pomorza, Warmii i Mazur*, Łódź 2013.

Muzea polskie, red. Folga-Januszewska Dorota, Rottermund Andrzej, Olszanica 2012.

Muzea, Muzealia, Muzealnicy. Ważne rozmowy, red. Jaskanis Paweł, Kraków 2016.

Muzeum Etyczne. Księga dedykowana profesorowi Stanisławowi Waltosowi w 85. rocznicę urodzin, red. Folga-Januszewska Dorota, Kraków 2017.

Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych, red. Wolska-Pabian Karolina, Kowal Paweł, Kraków 2019.

Nasalski Zygmunt, *Jakich muzeów dzisiaj potrzebujemy?*, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, Lublin 2015.

Negri Arnoldi Francesco, *Il mestiere dell'arte. Introduzione alla storia delle tecniche artistiche*, Napoli 2007.

Nieroba Elżbieta, *Muzeum empatyczne. O zmieniającej się roli odbiorcy kultury we współczesnym świecie w opinii muzealników*, [w:] *Muzea w kulturze współczesnej*, red. A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, Lublin 2015.

Nocuń Przemysław, *Zamek w Chudowie do końca XVI w. – rozwój i przekształcenia prywatnej siedziby górnośląskiej w świetle dotychczasowych badań*, „Architectus”, nr 1 (57), Wrocław 2019.

Nowicki Rafał G., *Poznanie turystyczne jako element ochrony wartości dziedzictwa kultury*, „Ochrona Zabytków”, nr 2, Warszawa 2016.

Nowy zamek w Poznaniu – negatywny przykład adaptacji relikwów średniowiecznej architektury, [w:] *Zamki w runie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. Szmygin Bogusław, Molski Paweł, Warszawa-Lublin 2012.

Obłąkowska Katarzyna, *Muzea zamkowe i pałacowe w Polsce w świetle pozytywnych efektów zewnętrznych ich działalności*, Warszawa 2021.

Obrady I Kongresu Muzealników Polskich, Warszawa 2015.

Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków, red. Szmygin Bogusław, Warszawa 2015.

Orsini, Catholic Encyclopedia, new advent.org, (dostęp dn. 10. 02. 2023).

Państwowy Rejestr Muzeów, Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 maja 2008 r. w sprawie sposobu prowadzenia Państwowego Rejestru Muzeów, wzoru wniosku o wpis do Rejestru, warunków i trybu dokonywania wpisów oraz okoliczności, w jakich można zarządzić kontrolę w celu ustalenia, czy muzeum spełnia nadal warunki wpisu do Rejestru [w:] *Biuletyn Informacji Publicznej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego* bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-muzeow.php, (dostęp dn. 13.12.2022).

Pawłowska Aneta, *Zagospodarowanie turystyczne polskich zamków i dworów obronnych jako działanie na rzecz poprawy atrakcyjności dawnych fortyfikacji i ochrony krajobrazu warownego*, „Architektura obrazu”, nr 4, Wrocław 2013.

Pawłowska Małgorzata, *Zamek w Tykocinie. Zbudował go białostocki biznesman Jacek Nazarko*, www.wspolczesna.pl/zamek-w-tykocinie-zbudowal-go-bialostocki-biznesman-jacek-nazarko-zdjecia/ar/5752274, (dostęp dn. 13.12.2022).

Petrus Krzysztof, *Adaptacja zamków do nowych funkcji w II połowie XX wieku na wybranych przykładach małopolskich*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, t. 3-A, zeszyt 19, Kraków 2009.

Pietrzak Stanisław, *U bramy sądecczyzny zamek Tropsztyn*,
https://web.archive.org/web/20030522160614/http://nsi.pl/almanach/art-miejsca/u_bramy_sadecczyzny_zamek_tropsztyn.htm, (dostęp dn. 21.06.2022).

Płosiński Jacek, *Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657*, Zabrze 2006.

Polska akcja dyplomatyczna w Watykanie, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna w 1863-1864 r. Zbiór dokumentów*, t. II, red. Adam Lewak, Warszawa 1937.

Pomian Krzysztof, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006.

Rabiega Hubert, *Kiedy budynek staje się zabytkiem?*,
serwisy.gazetaprawna.pl/nieruchomosci/artykuly/990313,kiedy-budynek-staje-sie-
zabytkiem.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ranellucci Sandro, *Conservazione e musealizzazione nei siti archeologici*, Roma 2012.

Ratajczak Tomasz, *Nowy zamek w Poznaniu – negatywny przykład adaptacji reliktywów średniowiecznej architektury*, [w:] *Zamki w runie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. Szmygin Bogusław, Molski Paweł, Warszawa-Lublin 2012.

Ratajczak Tomasz, *Polska historia sztuki wobec badań kastelologicznych*, “Artium Quaestiones”, nr 26, 2014.

Renovatio et restitutio. Materiały do badań i ochrony założeń rezydencjonalnych i obronnych, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2015.

Rojkowska Halina, Niewalda Waldemar, Wytrzyszczka, *Ruiny zamku Tropsztyn*, “Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 28, 1996.

Rouba Bogumiła J., *Autentyczność i integralność zabytków*, “Ochrona Zabytków”, nr 4, Warszawa 2008.

Rouba Bogusława J., *Dlaczego adaptacje niszczą zabytki i czy tak być musi?*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. Szmygin Bogusław, Warszawa – Lublin 2009.

Rouba Rafał, *Hotele w obiektach zabytkowych*, “Ochrona Zabytków”, nr 1-2, Warszawa 2004.

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków, (Dz. Ustaw, 2017 r., poz. 1265).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru

zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków, (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609).

Salwa Mateusz, *Muzeum estetycznych przestrzeni*, "Estetyka i Krytyka", nr 24, 2012, rec. *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych. Artefakty przyrody i dzieła sztuki*, red. Maria Popczyk, Kraków 2008.

Savelli Gualtiero, *L'Opera e il suo luogo*, "Studi di estetica. Il museo oggi", t. 45, Bologna 2012.

Sierba Michał, *Arsenał tykociński XVI wieku*, "Śląskie studia historyczne", nr 19, Łódź 2013.

Siwek Andrzej, Trafas-Wołoszyn Magdalena, *Hammershus - dobre praktyki i zarządzanie trwałą ruiną*, "Ochrona Dziedzictwa Kulturowego", nr 6, Warszawa 2018.

Siwiecka Ewa, Tykocin. *Brama podlasia*, www.siwywiatr.pl/wp-content/cache/all/pol/tykocin/index.html, (dostęp dn. 30.05.2022).

Sławomirska Agnieszka, *Nieruchomości zabytkowe w rozumieniu ustawowym*, "Ochrona Zabytków", nr 3-4, Warszawa 2004.

Sodano Cecilia, *Castello Orsini Odescalchi di Bracciano. Progetto di ricerca e prime ipotesi interpretative*, "Recupero e conservazione", nr 143, 2017.

Sodano Cecilia, Nicola Santopuoli, *Tecniche edilizia in area romana: il Castello di Bracciano in una perizia del 1803*, [w:] *Reuso 2020. Restauro: temi contemporanei per un confronto dialettico*, Firenze 2020.

Sołtysiak Maria, *Tożsamość muzeum*, [w:] *Funkcje muzeum współcześnie: wyzwania i interpretacja oferty muzealnej*, red. Hochleitner Janusz, Połom-Jakubowicz Wiesława, Malbork 2015.

Sperka Jerzy, *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina: z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej*, [w:] *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 4, Katowice 2007.

Spis obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa śląskiego, wkz.katowice.pl/uslugi/rejestr-zabytkow/spis-obiektow-wpisanych-do-rejestru-zabytkow/rejestr-zabytkow-nieruchomych-a, (dostęp dn. 13.12.2022).

Subrizi Carla, *Dalla critica al museo al museo fai-da-te*, "Studi di estetica. Il museo oggi", t. 45, Bologna 2012.

Szałygin Jerzy, *Rejestr i ewidencja zabytków nieruchomych oraz ruchomych w działaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa*, "Ochrona zabytków", nr 1-2, 2012.

Szlezzynger Piotr Stanisław, *Zamek w Korzkwi - badania historyczne i ikonograficzne, projekt, etapy odbudowy*, "Ochrona Zabytków", nr 3-4, Warszawa 2003.

Tajchman Jan, *Konserwacja ruin historycznych. Uwagi o metodzie*, "Ochrona Zabytków", nr 4, Warszawa 2005.

Tajchman Jan, *Na czym polega metoda ochrony, konserwacji i zagospodarowania ruin zamkowych*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. Szmygin Bogusław, Molski Paweł, Warszawa – Lublin 2012.

The Cardinals of the Holy Roman Church, cardinal.fin.edu, (dostęp dn. 10. 02. 2023).

Tołysz Aldona, *Muzeum w procesie, Wybrane tendencje w muzealnictwie XX wieku*, "Muzealnictwo", nr 61, Warszawa 2020.

Tykocin - zamek, *Ochrona Zabytków*, 15/2 (57), 1962 r.

Tykocińskie Impresje, Supraśl-Tykocin, 1994.

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, (Dz.U. 2019 poz. 1696),

isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568),

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24), isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024, (dostęp dn. 13.12.2022).

Vivio Beatrice, Minissi Franco, *Musei e restauri. La trasparenza come valore*, Roma 2010.

Wachowski K., Marek Lech, *Późne średniowiecze i nowożytność*, [w:] *Archeologia Górny Śląsk*, Katowice 2013.

Wakar A., *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1983.

Wartość funkcji w obiektach zabytkowych, red. Szmygin Bogusław, Warszawa 2014.

Warzecha Łukasz, *Prywatni przedsiębiorcy muzealni*, www.wei.org.pl/article/prywatni-przedsiębiorcy-muzealni/, (dostęp 24.11.2019).

Wasilewska Joanna, *Spór o nową definicję muzeum na konferencji generalnej ICOM w Kioto*, "Zbiór wiadomości do antropologii muzealnej", nr 6, Wrocław- Łódź 2019.

Wawer Anna, *Uwarunkowanie rozwoju usług hotelarskich w województwie warmińsko-mazurskim na przykładzie zamków gotyckich*, praca magisterska, Warszawa 2007.

Węgrzyn Maciej, *Zamki w Polsce*, Warszawa 2018.

Wilińska Aleksandra, *Współczesne muzea narracyjne*, Praca magisterska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 2014, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/9276>, (dostęp 24.11.2019).

Wojtyska H. D., *Acta Nuntiaturae Polonae, t. I, De fontibus eorumque et editionibus. Instructio ad editionem, Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990.

Wojtyska H. D., *Nuncjusze papiescy w Polsce od XVI do końca XVIII wieku*, Gliwice 2020.

Wszolek Jan, Zofia Katarzyna Odescalchi (z domu Branicka), [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, Warszawa 1978.

Wysocki Jacek, "Gargamelizacja" przestrzeni zabytkowej jako cecha krajobrazu kulturowego Polski w XXI wieku, [w:] *Archaeologica Hereditas. Konserwacja zapobiegawcza środowiska 2. Krajobraz kulturowy*, t. 3, Warszawa – Zielona Góra 2014.

Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego, red. Szmygin Bogusław, Molski Paweł, Warszawa – Lublin 2012.

Zaniewski Paweł, *Zakładanie własnego prywatnego muzeum - poradnik*, myvimu.com/pages/zakladanie-wlasnego-prywatnego-muzeum, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zasada Marcin, *Zamki na Jurze? Odbudowujemy!*, www.dziennikzachodni.pl/zamki-na-jurze-odbudowujemy-jak-odbudowac-zamek/ar/937188 (dostęp dn. 27.11.2019).

Ziębik M., *Jak odbudowano zamek Bobolice*,
<https://prenumeruj.forumakademiczne.pl/fa/2010/11/jak-odbudowano-zamek-bobolice>,
(dostęp dn. 21.11.2022).

A. Ziębińska-Witek, *Estetyki reprezentacji śmierci w ekspozycjach historycznych*, [w:] *Obóz muzeum. Trauma we współczesnym muzealnictwie*, red. M. Fabiszak, M. Owsinski, Kraków 2013.

Ziębińska-Witek Anna, *Zwrot performatywny w muzeach – między teorią a praktyką*, “Teksty Drugie”, nr 1, Warszawa 2014.

Żurawski Jerzy, *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina. Konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie*, “Ochrona Zabytków”, nr 1- 2, Warszawa 2003.

Strony internetowe oraz zasoby dostępne online

Adaptacja zabytków architektury, www.liquimondo.nl/adaptacja-zabytkow-architektury,
(dostęp dn. 13.12.2022).

Almária, Słownik języka polskiego, www.sjp.pl/almaria, (dostęp dn. 13.12.2022).

Anastyloza – co to jest? Architektura i sztuka – słownik, www.budynkowo.pl/architektura-i-sztuka-sownik/anastyloza, (dostęp dn. 13.12.2022).

Badania archeologiczne na zamku w Chudowie, Zamek Chudów,
www.youtube.com/watch?v=HdQsFmjVq3w&t=21s, (dostęp dn. 13.12.2022).

Białys z Zamku w Tykocinie (gm. Tykocin, pow. białostocki),
www.produkty.podlaskie.eu/zamektykocin, (dostęp dn. 13.12.2022).

Biogram dr Przemysław Nocunia, Instytut Archeologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, www.archeo.uj.edu.pl/dr-przemyslaw-nocun, (dostęp dn. 13.12.2022).

Biuletyn informacji publicznej Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, www.bip.nimoz.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ciekawostki turystyczne: Zamek w Chudowie, www.niezalezna.pl/415143-ciekawostki-turystyczne-zamek-w-chudowie, (dostęp dn. 13.12.2022).

Co to jest rewitalizacja, www.rewitalizacja.walbrzych.pl/o-rewitalizacji/co-to-jest-rewitalizacja, (dostęp dn. 13.12.2022).

Czym jest rewitalizacja?, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, www.gov.pl/web/fundusze-regiony/czym-jest-rewitalizacja, (dostęp dn. 13.12.2022).

Czym są i do czego służą systemy Tour Guide, www.elektryka.org/artykuly/szczegoly/2890_czym-sa-i-do-czego-sluca-systemy-tour-guide, (dostęp dn. 13.12.2022).

Dom na krwawych fundamentach: średniowieczne ofiary zakładzinowe na terenie ziem polskich, www.twojahistoria.pl/2019/08/22/dom-na-krwawych-fundamentach-sredniowieczne-ofiary-zakladzinowe-na-terenie-ziem-polskich, (dostęp dn. 13.12.2022).

e-Dzieje Zamku w Chudowie, www.youtube.com/@zamekchudow4362/videos, (dostęp dn. 13.12.2022).

Francja, Saint-Sylvain-d'Anjou, tamtejsza rezydencja rycerska typu motte, www.labiryntarium.pl/swiat/europa/1174-motte-francja.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Giżycko [w:] Polskie zabytki - katalog polskich zamków, pałaców i dworów, www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/6764/Gizycko, (dostęp dn. 13.12.2022).

Łowicz. Zwiedzanie ruin zamku prymasowskiego, www.lowicz24.eu/artykul/lowicz-zwiedzanie-ruin/1194375, (dostęp dn. 13.12.2022).

Muzeum, Słownik języka polskiego, sjp.pwn.pl/szukaj/muzeum.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

O "Ochronie Zabytków", czasopismo naukowe "Ochrona Zabytków", www.ochronazabytkow.nid.pl/pane/about, (dostęp dn. 13.12.2022).

Odbudowano średniowieczny zamek w Giżycku - będzie w nim hotel, www.kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/522007,odbudowano-sredniowieczny-zamek-w-gizycku-bedzie-w-nim-hotel.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa czasopisma "Muzealnictwo", www.muzealnictworocznik.com, (dostęp dnia 26.11.2020).

Oficjalna strona internetowa Fundacji Kultura bez Barier, www.kulturabezbarier.org/o-fundacji/nasza-misja, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa Grupy Anders - Hotele i turystyka, www.andersgroup.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa hotelu Krasicki, www.hotelkrasicki.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa hotelu St. Bruno, www.hotelstbruno.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa hotelu Zamek Pułtusk, www.zamekpultusk.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa ICOM, www.icom.museum/en, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa miasta Giżycko, www.gizycko.pl/centrum-promocji-i-informacji-turystycznej.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, www.gov.pl/web/kultura, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa Narodowego Instytutu Dziedzictwa, www.nid.pl, (dostęp dn. 12.01.2023).

Oficjalna strona internetowa Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, www.nimoz.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS-POLSKA, www.icomos-poland.org/pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa systemu EKRS Ministerstwa Sprawiedliwości, www.ekrs.ms.gov.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa The International National Trusts Organisation (INTO), www.into.org, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa Urzędu Gminy gierałtowice, www.gieraltowice.pl/156/chudow.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa wieży książęcej w Siedlecinie, www.wiezasiedlecin.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa zamku w Chudowie, www.zamekchudow.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa zamku w Giżycku, www.twierdza.gizycko.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa zamku Odescalchi w Bracciano, www.odescalchi.it, (dostęp dn. 25.11.2022).

Oficjalna strona internetowa zamku w Rynie, www.ryn.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona internetowa zamku w Tykocinie, www.zamekwytykocinie.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Oficjalna strona portalu *zabytek.pl*, www.zabytek.pl, (dostęp dn. 24.11.2022).

Podstawowe pojęcia, www.poznan.pl/mim/s8a/podstawowe-pojecia,p,1025,1031,1038.html, (dostęp dn. 13.12.2022).

Polska w liczbach, www.polskawliczbach.pl

Polskie zabytki - katalog polskich zamków, pałaców i dworów, www.polskiezabytki.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Pomysł na weekend: Zamek w Chudowie – renesansowa perelka, www.slaskie.naszemiasto.pl/pomysl-na-weekend-zamek-w-chudowie-renesansowa-perelka/ar/c7-3021888, (dostęp dn. 13.12.2022).

Raport dotyczący problemów oraz zmian, które dotknęły muzea i ich pracowników w dobie pandemii COVID 19, www.icom.museum/en/news/follow-up-report-museums-covid-19, (dostęp dn. 22.11.2020).

Ryn, Zamki gotyckie, www.zamkigotyckie.org.pl/czlonek/ryn/2368.htm, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ryn, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. X, www.dir.icm.edu.pl/pl/Sownik_geograficzny/Tom_X/100, (dostęp dn. 13.12.2022).

Ruiny zamku regionu Trenczyn przez “okno” w przeszłość, www.trencinregion.sk/pl/86208/ruiny-zamku-regionu-trenczyn-przez-okno-w-przeszlosc, (dostęp dn. 17.01.2023).

Słownik pojęć, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, www.nimoz.pl/baza-wiedzy/digitalizacja/podstawy-digitalizacji/slownik-pojec, (dostęp dn. 13.12.2022).

Stowarzyszenie Polskich Muzealników Prywatnych, oficjalny profil, www.facebook.com/muzealnicyprywatni, (dostęp dn. 13.12.2022).

Strona internetowa “Atrakcje podlasia”, www.atrakcjepodlasia.pl/atrakcje-turystyczne/tykocin-opis-miejscowosci/, (dostęp dn. 13.12.2022).

Videotour zamku Odeschalchi, www.vimeo.com/788330608, (dostęp dn. 16.01.2023).

Wayfinding: Czym jest? Co się na niego składa?, www.oprojektowaniu.wordpress.com/2016/11/22/czym-jest-wayfinding, (dostęp dn. 13.12.2022).

Webinar poświęcony muzeom prywatnym, www.muzeon.pl/muzea-prywatne-zarzadzanie-i-finansowanie.pl, (dostęp dn. 16.01.2023).

Zalecenia UNESCO dotyczące ochrony i promowania muzeów i kolekcji, ich różnorodności i roli w społeczeństwie, www.nimoz.pl/baza-wiedzy/zalecenia-unesco-dotyczace-ochrony-i-promowania-muzeow-i-kolekcji-ich-roznorodnosci-i-roli-w-spoleczenstwie, (dostęp dn. 22.11.2020).

Zamek Krzyżacki w Barcianach, gm. Barciany woj. warmińsko-mazur, Agencja nieruchomości historycznych, www.zabytki-nieruchomosci.com/?skelMod=ModShopCatalog&pcid=691&pid=19851, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamek Owiesno, oficjalny profil, www.facebook.com/zamekowiesno, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamek Rudzki, oficjalny profil, www.facebook.com/zamekrudzki, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamek w Malborku, www.dr-architektura.pl/architektura-swiata/zamek-w-malborku, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamek w Rydzynie, www.zamek-rydzyna.com.pl/o-zamku/historia/, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamki na nowo, blog oraz portal poświęcony historycznym zamkom oraz zagadnieniom ochrony konserwatorskiej, www.zamkinanowo.blogspot.com, www.facebook.com/ZamkiNaNowo, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamki obronne, www.zamkiobronne.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamki polskie, www.zamkipolskie.com, (dostęp dn. 13.12.2022).

Zamki, www.zamki.pl, (dostęp dn. 13.12.2022).